

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

No. 4 (469), April, 1987, Vol. XL

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів
Заступник Відповідального Редактора — М. В. Поврозник
Члени Редакційної Колегії:
проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай, Ю. Заблоцький
проф. д-р М. Кушнір, інж. В. Олеськів, ред. Л. Полтава,
проф. Б. Романенчук, д-р Б. Стебельський, проф. П. Цимбалістий
Літературно-мовний консультант — Святослав Караванський

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1987 РІК

К р а ї н а	Річна передплата	Піврічна передплата	Чвертьрічна передплата	Окреме число
Австралія	55 дол.	30 дол.	17 дол.	5 дол.
Австрія	700 шіл.	400 шіл.	250 шіл.	65 шіл.
Аргентина (амер. дол.)	40 дол.	20 дол.	10 дол.	4 дол.
Бельгія	2000 б.фр.	1100 б.фр.	600 б.фр.	200 б.фр.
В. Британія	25 ф.	13 ф.	7 ф.	2,50 ф.
Канада	55 дол.	30 дол.	17 дол.	5 дол.
США	50 дол.	27 дол.	15 дол.	5 дол.
Німеччина	110 н.м.	60 н.м.	35 н.м.	12 н.м.
Франція	250 фр.	130 фр.	70 фр.	25 фр.
Швеція	250 кор.	130 кор.	70 кор.	25 кор.

В усіх інших країнах — рівновартість американських доларів.

Передплату просимо вносити наперед, безпосередньо на адресу Адміністрації »Визвольного Шляху« в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на адресу нашого Заступника у Вашій країні, яку знайдете на сторінці 3-ій обкладинки.

Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 4 (469)

КВІТЕНЬ, 1987

Річник XL

Зміст IV-ої книжки

Проблеми національного визволення

Роман Рахманій: НАСАМПЕРЕД РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ	387
Ярослав Гайвас: СУЗІР'Я ВЕЛЕТНІВ (Продовження. 4)	402
Д-р Василь Яциг: ТАРАС ШЕВЧЕНКО В СВІТЛІ ІНДИВІДУАЛІЗМУ І ПЕРСОНАЛІЗМУ	413
С. Караванський: ПРО ЕМОЦІЇ ТА ШЕ ДЕШО	419
Павло Шевчук: ЧОМУ СВІТ МОВЧИТЬ? (Продовження. 3)	424

Поезії

Тарас Мельничук: ПІД ПАРАСОЛЕЮ НАМОКЛОЇ ТИШІ — 433. ЖАЙВОРОНКОВЕ — 434. КУПАЛЬСЬКЕ — 434. ПЕРВОЦВІТ — 436. ЛІС — 436. ХУСТКА — 437. ЧЕРЕП СВЯТОСЛАВА — 438. ДИВНО ЯК ЗАСНІЖИЛО — 438	
Євген Сверстюк: КИЇВ: ПЛОЩА РЕВОЛЮЦІЇ	439

З дому веволі

— ВІТЕР З УКРАЇНИ	440
— В ОБОРОНІ СВОГО СІНА (Михайла Гориня)	443
— ПІД МАСКОЮ ІСТОРІЧНОЇ ПРАВДИ (Лист мгра О. Коваля і д-ра Б. Вітошинського)	446
— ПРО УТОЧНЕННЯ ДЕЯКИХ ПОНЬЯТ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ В СССР (Ігор Качуровський і Григорій Панчук)	448

В Тисячоліття Хрещення України

Євген Крамар: ДОСВІТКИ ЕПОХАЛЬНОЇ ПОДІЇ	450
Ігор Качуровський: ХРИСТІЯНІЗАЦІЯ ЗАХІДНІХ СЛОВ'ЯН	460

Наука, дослід

Володимир Жила: ПРОМЕТЕЇВСЬКІ ОБРАЗИ І МОТИВИ В ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ	466
Д-р В. Третьяковський: МІЖНАРОДНИЙ СТАТУС ДЕРЖАВ СХОДУ (1917-1923). (Продовження. 2)	478

Новелі, спогадки, оповідання

О. І. Музичка: МАРІЧКА (Продовження. 2)	485
А. Іршавець: ЗОШИТ КАТОРЖНИКА	493

Огляд, рецензії

Роман Кухар: ЧУЖИНЕЦЬ ПРО НАШИХ ГЕРОЙСЬКИХ В'ЯЗНІВ КОНЦЛАГЕРІВ СССР	503
— ПОЕЗІЇ ЯРА СЛАВУТИЧА В РОСІЙСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ	504
Д-р О. Соколович: ДЕСЯТИРІЧЧЯ СМЕРТІ ЄВГЕНА ЛЯХОВИЧА	505
Д. Штогрин: АЛЬМАНАХ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ. ТОМ 2	508
Роман Кухар: ПІДСУМКИ «ЗВІТУ З НАРОДОВВІВСТВА» Р. КОНКВЕСТА	510

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

*«ПОКЛАДЕННЯ В ГРІБ» 1787 р. Володимир Боровиковський,
портретист та іконописець — 1757-1825*

ХРИСТОС ВОСКРЕС!

З нагоди Воскресення Господнього вітаємо волелюбний Український Народ на рідній землі і в діаспорі та всіх Подруг і Друзів, які словом і ділом приспішують нашому народові День його Визволення.

Редакція «Визвольного Шляху»

Проблеми національного визволення

Роман РАХМАННИЙ

НАСАМПЕРЕД РЕВОЛЮЦІЙНО-ВИЗВОЛЬНА
ОРГАНІЗАЦІЯ

Генерал Тарас Чупринка-Шухевич на тлі Листопадової легенди

Хто тільки обмірковує цю подвійну тему — зв'язок між визвольною боротьбою рев. ОУН, УПА й УГВР, символізованою подвигами ген. Т. Чупринки-Шухевича, і Листопадним зривом 1918 року, — той напевно наблизиться до глибшого розуміння обох цих визвольних процесів у новочасній історії українського народу. Вони схожі на два близькі собі дерева, коріння й галуззя яких щільно сплелися в органічному єднанні на тому самому ґрунті і в тому самому підсонні. І корені, і стовбурі, і галузі цих двох могутніх дерев багаті на живі соки енергетичних почуттів та здорові плоди практичного досвіду й переконливих дороговказів чи пересторог для нашого й наступних поколінь українців. Та найжиттєдайнішим плодом цих дерев є, на мою думку, висновок: — у визвольній боротьбі будь-якого поневоленого народу найважливішим чинником була, є і буде революційно-визвольна організація, яка ідею визволення перетворить у чин. Ось чому кожний окупант придушує навіть найменші іскорки організаційного вогню в гущі підневільного народу і навіть не дозволяє на теоретичне обмірковування організаційних форм будь-чєї визвольної концепції — рідної та чужинної.

З цього засновку нам треба розцінювати чин Першого листопада 1918 року у Львові, як небуденну загальноукраїнську подію. На жаль, у нашому національно-державницькому календарі її все ще відсовують на дальній плян, немов якусь третьорядну подію локально-провінційального характеру та книжно-історичного значення. Тим часом, цей збройно-політичний зрив західних українців після майже 600-річної неволі, буквально, неначе якась чарівна легенда, запалював вогнем патріотизму два покоління молодих українців та українок, спонукував їх до організованого чину, а що найважливіше — формував їхні характери на всеукраїнському ґрунті та в поєднанні з актами державницького відродження України 1917-1919 років.

Роман Шухевич (згодом ген. Т. Чупринка) виріс, дозрів та оформився в українського активного патріота-державника саме на цій

Листопадовій легенді. Він одинадцятирічним юнаком спостерігав різні аспекти відродження української державності в місті Камінці Струмиловій. Разом зі своїми батьками та своїми ровесниками він глибоко переживав успіхи й невдачі українського вояцтва у Львові та вздовж заплутаного фронту проти польського наїзника. З розповідей учасників Листопадового зриву у Львові та пізніших воєнних операцій Української Галицької Армії, обговорюваних у різних виданнях, він усвідомив у доволі молодому віці два головні аспекти цієї західньоукраїнської революції.

Поперше, він зрозумів, що передумовою успіхів у Львові та в Краю протягом листопада 1918 року було *своєчасне створення таємної військової організації* для проведення державного перевороту власними українськими силами. Подруге, *Листопадовий зрив був і досі залишився єдиним справді революційним чином українців за всі роки визвольної боротьби 1917-1921 на всій українській території.*

Перший почин — створення таємної організації — виник у такій тогочасній ситуації, яка не ворожила нічого доброго для українців, придушених польською адміністрацією в штучно створеній австрійській провінції «Галіцієн», що включала в собі Краківську область кол. Польщі та Галичину — частину кол. Галицько-Волинського Королівства. Тоді, в жовтні 1918 року, весь світ ще перебував у вогні Першої світової війни. Німецькі й австрійські армії мали під своїм контролем життя всього українського населення — від річки Попраду на заході до Дону на сході. Щоправда, тоді існувала Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського, зі столицею в Києві, але під суворим наглядом німецьких генералів, без своєї української армії та без власної всеукраїнської політики. Частина українського суспільства в тій державі, під впливом соціалістів, готувала збройне повстання проти гетьманського режиму і зовсім нехтувала справою західньоукраїнських земель. А ті землі — разом з м. Львовом, Чернівцями, Ужгородом і Перемишлем — становили частину Австро-Угорщини. При тому, Німеччина одностороннім актом свого уряду вже наприкінці 1916 року відновила польську державу — королівство — під протекторатом Берліну.

Коли ж наприкінці жовтня 1918 року почала розпадатися імперія Габсбургів на складові національні частини, то поляки в Краківі та у Львові самовпевнено готувалися перейняти владу на території всієї провінції «Галіцієн», щоб приєднати її до новоствореної польської держави, яка ось-ось мала у Варшаві проголосити свою незалежність. Польські плянувальники передбачали, що румуни окупуєть українську Буковину, угорці збережуть за собою пригноблене ними Закарпаття, а Лемківщину, Холмщину, Підляшшя і Галичину вони самі — поляки — швидко окупуєть своїми збройними відділами «легіонерів» та боївками Польської Організації Військової (ПОВ). Тільки години — з 31-го жовтня на 1-го листопада — відділяли їх, поляків, від тієї перемоги у Львові,

куди вже намірялися переїхати (з Кракова) Польська Комісія Ліквідаційна і «законно» перейняти владу з рук австрійського губернатора.

Галицькі українці ще 18-го жовтня — через своїх представників у Віденському парламенті — заявили своє прагнення самовизначитися в українській державній структурі без участі польського населення Краківської області. Одначе серед наших політичних діячів усе ще зударялися два суперечні погляди на те, як здійснити цей намір у практиці. Більшість діячів далі поклала свої надії на декрет нового австрійського цісаря Карла про самовизначення народів Австро-Угорщини, і воліла ждати на таке рішення Відня.

Далекосяжне рішення

Українські військовики — деякі старшини українського роду в австрійській армії та старшини легіону Українських Січових Стрільців — вважали такі надії безпідставними, бо знали, що поляки силою загарбають українські землі, навіть якщо Відень вирішив би поділити провінцію «Галіцієн» на польську та українську самоуправні частини. Військовики вважали, що треба покладатися тільки на власні сили. Ці сили були справді дуже мізерні, бо десятки тисяч досвідчених українців — старшин, підстаршин і вояків австрійської армії — перебували на чужих фронтах: в Італії, в Сербії, в Македонії й Албанії, або — як полонені — в глибині Росії.

Все таки, українські старшини-активісти у Львові створили таємний Військовий Комітет і взялися організувати військові гуртки в окремих повітах Галичини. Опісля цей Комітет доповнено іншими військовими і двома цивільними діячами. Їх усіх зобов'язували правила зберігання військової таємниці, так, що навіть політичні діячі з Української Національної Ради не знали справжніх намірів цих військових змовників. Щойно після того, як 30-го жовтня до Львова прибув з Чернівець сотник УСС-ів Дмитро Вітовський та очолив цей Комітет, тоді проведено спільну нараду з тими членами УНРади, які в той час були у Львові. У відповідь на пораду тих членів УНРади, щоб акцію захоплення влади у Львові таки відкласти «принаймні на самий день 1-го листопада», сотник Вітовський, згідно з рішенням Військового Комітету, відповів: *«Якщо ми цієї ночі (цебто, з 31-го жовтня на 1-го листопада) не обсадимо Львова, то завтра зроблять це поляки. . . Наша честь вимагає, щоб ми перші взяли владу в Краю, хоч би навіть прийшлося зараз її втратити»*.

Рішучість військовиків перерішила справу: політики поступилися перед вимогою військовиків-революціонерів. І точно о 4-ій годині ранку, як польські легіонери і бойовики ПОВ, політики й генерали снили солодкі сни про свою близьку та певну «параду

перемоги і встановлення польської влади у Львові», тоді нечисленні відділи українських вояків і добровільців (всього 1460 осіб на 200-тисячне місто з чужинецькою більшістю населення!) вирушили захоплювати стратегічні об'єкти.

А треба було зайняти військові казарми й поліцейні станиці, щоб насамперед роззброїти і знешкодити залоги, складені з австрійських німців і угорців; а крім того, треба було роззброїти кільканадцять сотень озброєних польських військовиків і бойовиків. Учасник тієї історичної листопадової ночі, підхор. Дмитро Паліїв, як член військової команди в будинку Народного Дому, увіковічнив цю ситуацію такими знаменними словами:

«Пішли. . . В команді залишилися тільки шість старшин і чотири чи п'ять молоденьких гімназистів-звідунів. І чотири револьвери — вся зброя, що була в нас для еventуальної оборони. Панувала тиша, тільки час від часу входили молоденькі гімназисти і приносили невеселі вісті про якісь незвичайні рухи серед поляків. Та пізніше все успокоїлося».

Незабаром почали надходити радісні звіти про успішне захоплення визначених об'єктів, про роззброєння чужинців, про придбання зброї. О 6-ій годині ранку, як на ратуші м. Львова уже маяв синьо-жовтий прапор, сотник Вітовський склав УНРаді звіт про велику українську перемогу. Президія УНРади негайно видала свою проклямацію, що починалася словами: *«Український Народе! Голосимо тобі вість про твоє визволення з довголітньої неволі. Віднині ти господар твоєї землі, вільний горожанин Української Держави! . . .»*

Ось як за військово-революційним чином прийшло законне проголошення відновлення української державности, яким то актом західньоукраїнські землі після 578 років окупації знову перейшли у володіння українського народу, як законна спадщина Київської княжої великодержави Володимира Великого і Ярослава Мудрого та Галицько-Волинської держави королів — Данила, Льва, Юрія I і Юрія II. Листопадовий революційний чин відновив на цих землях природно-історичний порядок речей, який існував там до 1340 року.

Через два місяці опісля Західньо-Українська Народня Республіка провела законні заходи, які завершилися її об'єднанням з Українською Народньою Республікою 22-го січня 1919 року. Вона була продовженням Першої Української Народньої Республіки, оформленої Третім Універсалом Української Центральної Ради в Києві 1917 року та, з 22-го січня 1918 року, цілковито самостійної, суверенної і ні від кого незалежної держави.

І саме тут уважливий спостерігач подій 1917-1919 років побачить основну різницю між революційним самовизначенням західніх українців з-під австрійсько-польського ярма і придніпрянських українців, які поступово визволялися з-під російської суверенности — еволюційними методами. Тамтешні, київські, діячі

довго вагалися між ідеєю «автономної України в межах Росії» та ідеєю цілковитої незалежності. Вони надіялися на щире співпрацю з т.зв. ліберально-лівими «поступовими» росіянами. Щойно під тиском зовнішніх сил — агресивності росіян і міжнародньої ситуації — вирішено, на вимогу передусім українських військовиків із Третього Військового З'їзду, проголосити Українську Народню Республіку незалежною від Росії державою.

Військова таємна підготовка — організація! — та початково революційний підхід до визвольної боротьби у Львові не дозволили народній енергії послабнути в наслідок усіляких еволюційних заходів і надій на «культурну Європу» та уможливили створити приблизно стотисячну Українську Галицьку Армію. Вона не тільки довго й успішно ставила чоло польському наїзникові, що мав велику перевагу в людях і озброєнні та ще й отримував допомогу від Франції — матеріальну, фінансову й дипломатичну. УГА, в критичній ситуації для уряду соборної УНРеспубліки (липень 1919 року), допомогла Дійовій Армії УНР повести протиудар по лінії Червоної Армії, відвоювати Київ і продовжити існування самої української держави, яка саме в липні перебувала на грані свого занепаду під ударами російських та інших агресорів.

Знання й розуміння цих фактів допомогло Романові Шухевичеві вже замолоду підготовлятися до активної ролі в українському визвольному русі. Ще в юнацькому віці Роман Шухевич усвідомив, що український патріот-націоналіст повинен мати ґрунтовну загальну освіту і якусь спеціалізацію та водночас придбати основні вміння військової справи. Тому він завжди знаходив час і силу на все: на науку, на спорт і молодечу розвагу, на участь у легальних та в підпільних організаціях. Щоб придбати й підвищити свою військову освіту, він не вагався використати для цього чужинецькі установи та військові формації. До такого підходу він заохочував своїх друзів з-поміж членів Пласту і, ще більше, з-поміж членів і прихильників Організації Українських Націоналістів, яка постала на ґрунті Української Військової Організації (УВО) та самочинного руху патріотичної молоді.

Мабуть, саме тому, українці покоління Романа Шухевича, вистаючи на Листопадовій легенді, були психологічно підготовані на всілякі міжнародні несподіванки далеко краще, ніж їхні попередники 20-их років раніше. Блискавичні події та зміни в Європі 1938 і 1939 років не заскочили ні його, ані його друзів-однодумців такою мірою, як заскочили більшість української громадськості, що, разом зі своїми діячами і партіями, вже якимось була зжилася з легітимними умовами життя окупованого Краю та з ілюзіями про поступове самовизначування на економічній і культурній ділянках.

Як тільки за Карпатами виникла можливість відновляти українське політичне й державницьке життя 1938 року, Роман Шухевич із групою однодумців тайкома перебрався туди через поль-

сько-чеський кордон і як стій почав організувати збройні відділи для оборони Карпатської України. Ще поки Угорщина напала на цю Срібну Землю України, то вже тамтешній автономній українській адміністрації смертельну небезпеку створили польські диверсанти. А їх на Карпатську Україну послав варшавський режим з метою: дестабілізувати становище в Карпатській Україні, не дозволити їй упорядковано правити собою навіть на регіональному рівні адміністрації, та цим дати привід Угорщині виступити в ролі «упорядника на анархізованій території», мовляв, «безвладдя» загрожує безпеці громадян Угорщини в прикордонній смузі обабіч кордону. Варшава цими диверсійними акціями виконувала плян Гітлера, що мав на меті дестабілізувати всю Чехо-Словацьку Республіку навіть після переформування її в конфедерацію трьох національностей — чехів, словаків і карпатських українців.

Нечисленні та слабкоозброєні відділи українських патріотів, організовані й ведені членами ОУН під керівництвом Романа Шухевича, завдали рішучої поразки польським диверсійним бандам і відкинули їх на північ, за Карпати, з великими для них втратами. Коли ж Карпатська Україна в березні 1939 року проголосила свою незалежність, тоді відділи Карпатської Січі, *під фактичним керівництвом Романа Шухевича*, були єдиною збройною силою тієї держави. Завдяки цій скромній силі та самостійницькому урядові президента країни, о. д-ра Августина Волошина, Карпатська Україна перша з-поміж усіх європейських держав поставила збройний опір гітлерівській агресії, здійсненій руками Угорщини у співпраці з Польщею.

Застосовування досвіду

Традиції та досвід із Листопадового зриву й боротьби в Карпатській Україні незабаром пригодилися і Романові Шухевичеві, і всьому Проводові революційної ОУН під керівництвом Степана Бандери. Саме присутність збройного Українського Легіону, під командуванням сотника Р. Шухевича, у Львові 29-го червня 1941 року створила догідні умови для заскочення німецького наїзника. Вже 30-го червня 1941 р. рев. ОУН ініціювала у Львові скликання Національного Зібрання патріотів різних політичних переконань, які, заслухавши доповідь заступника С. Бандери — Ярослава Стецька, вирішили схвалити рішення рев. ОУН про негайне утворення самостійницького уряду і, таким чином, відновлення самостійної української держави. Це рішення схвалено і виконано під керівництвом голови Українського Державного Правління, Ярослава Стецька, усупереч плянам Гітлера щодо Східньої Європи та всупереч тискові речників поліційних і збройних сил Великої Німеччини.

Ось так українські націоналісти — за активною керівною учас-

тю Р. Шухевича — вже вдруге сміливо протидіяли німецькій колоніальній політиці в центральній-східній Європі. Червневий самостійницький акт у Львові здійснено в дусі Листопадової легенди й Карпатської України і цим закладено морально-ідейний фундамент для збройно-політичної боротьби українського народу проти обох окупантів — гітлерівської Великонімецьчини та сталінської Великоросії під назвою ССРСР. Тому що німці вже на початку липня 1941 р. ув'язнили провідника рев. ОУН С. Бандеру та Голову УДПравління, разом з багатьма провідними членами Організації, рухом національного українського опору спершу керував член Проводу ОУН і УДПравління, Микола Лебедь, а потім — Роман Шухевич, також член Проводу ОУН і уряду 30-го червня.

В самооборонних і наступальних боях проти гітлерівського окупанта і большевицьких грабіжників-партизан збройні відділи рев. ОУН перетворили організований і спонтанний рух збройного опору українського населення в регулярну Українську Повстанську Армію революційного характеру. І знову тут треба підкреслити сказане раніше: безпосередній досвід і передумані спостереження з боротьби за українську державу в роки 1918-1919 і 1939 (в Карпатській Україні) не тільки наснажили душі провідників і членів рев. ОУН та її збройної сили вогнем «легенди», але й стали для них незамінним дороговказом у практичній роботі.

Поперше, всі вони — з провідника С. Бандери і його найближчих співробітників (Я. Стецька, М. Лебеда і Р. Шухевича) почавши, почерез вищій та середній керівні прошарки і на найнижчому щаблі членства скінчивши, добре усвідомили: жаден військово-політичний рух опору та взагалі визвольний рух не має шанс на будь-які тривалі успіхи, якщо він не здобуде підтримки значної частини населення. А це можна досягти тільки шляхом організаційних кадрів, які знали б свою мету й завдання та були б тісно пов'язані з цим населенням живими зв'язками і народними інтересами.

В цьому саме прихована таємниця успіху збройно-політичної боротьби рев. ОУН, УПА і УГВР протягом дванадцяти років безперервно (1941-1953) на одній третині території України, де були для цього догідніші геополітичні умови. Тільки широко розгалужена і справна організаційна мережа рев. ОУН, у щирому й добровільному пов'язанні з народними масами, могла забезпечити багатотисячну Українську Повстанську Армію в боротьбі під советоросійською і під комуністично-польською окупаціями. На загарбаній поляками території Холмщини і Підляшшя, Ярославщини й Перемищини, Лемківщини і частини Бойківщини УПА, на ділі скромними силами п'ять тисяч вояків та бойовиків рев. ОУН, спромоглася ставити успішний опір всій польській комуністичній державі, що мала підтримку Советського Союзу і Чехо-Словаччини. Рейди відділів УПА в обороні українських сіл, засуджених Варшавою і Москвою на геноцидне польонізування й вилюднення, і рейди УПА в північно-східні райони Чехо-Словаччини привер-

нули увагу світу до українського питання, яке — всупереч промовчанню його урядовими колами держав Заходу — закарбувалося у свідомості громадської думки світу. Вже сам факт, що УПА в районах Надбужанщини і Засяння — по Вислу і Попрад на Заході — могла ставити чоло сороктисячній польській армії та поліційним частинам протягом семимісячної генеральної офензиви поляків (Акція «Висла») 1947 року, спонукує нас віднотувати найсуттєвіші спостереження і засновки.

Польська, неповна і значно викривлена, документація з ходу цієї майже однорічної кампанії на знищення тільки однієї військової округи УПА — «Закерзоння» (землі на захід від Бугу і Сяну) — розкриває складну, широкорозвинену й незвичайно справну підпільну мережу рев. ОУН. Вона, в тісній співпраці з адміністративно-постачальним апаратом УПА, створила базу для існування й ефективних операцій відділів УПА на території, тривало окупованій збройними силами комуністичної польської держави. Постачання харчів і одягу, склади з потрібними запасами для ведення боротьби, шпитальні бункри для ранених вояків і бойовиків, система зв'язку при цілковитій нестачі електронних засобів комунікації, а далі й система політичного виховання вояцтва та програма внутрішньої і зовнішньополітичної інформації — ось результати й доказ ефективности Організації.

Бо все це зроблено силами насамперед місцевого й регіонального характеру, бо допомога з-поза кордону була майже неможлива з уваги на справжню «залізну завісу» та неприхильне ставлення урядів держав Заходу, що далі перебували в чаді воєнного співіснування з большевицькою Москвою та її сателітами. А врешті, прорив частини вояків УПА і бойовиків рев. ОУН почерез залізний перстень польських, советських і чехо-словацьких з'єднань у підсоветську Україну та в Центральну Європу засвідчує про правильно завчену лекцію з Листопадової легенди і років визвольної війни після Листопада: насамперед організація, а щойно опісля збройно-політичні акції, що базуються на підтримці населення згідно з його актуальними потребами й історичними інтересами.

З усією пошаною для подвигів Української Галицької Армії та Дійової Армії УНР в роки 1918-1920, доводиться сказати також гірку правду: ті армії не могли мати бажаного успіху в своїх операціях. бо ані їхні військові команди, ані політичні керівники відновленої української держави ще не усвідомили були потреби революційного підходу до визвольної боротьби та не спромоглися оцінити ролю революційної організованости в її підготовці й виконанні. Політичні керівники «урядували» так, неначе б вони мали півстоліття часу на ведення визвольної війни. Їхні постанови й політичні та адміністративні інструкції виконувалися з повільністю, гідною австрійської та царсько-російської бюрократії; а якщо не виконувалися, тоді з боку верховної влади і середньої адміністрації не було досить енергії послідовно проводити раз устійнені правила чи дії політики. Раз намічені пляни проводилися

частково і не мали того, що називається в англійській адміністрації «follow-up»: одна операція не мала свого логічного наступства чи виконності. Народними масами не керовано, але ласкаво запрошено їх до участі — насамперед у партійних розиграхах, а щойно потім до виконання своїх військових та економічних зобов'язань.

Вищі військові керівники і середній прошарок старшин УГА та Дійової Армії УНР жили і діяли категоріями військового мислення і світосприймання з-перед 1914 року. Коли, наприклад, ген. Є. Мишковський переконував членів Начальної Команди УГА посадити свою піхоту на вози і таким чином стабільну війну вздовж покарлюченого фронту перетворити в маневрову війну з участю народніх мас, його думку відкинули як «аматорську й непрофесійну» та, врешті, усунули його від безпосереднього відання фронтом. Про неповоротність Дійової Армії та розкладання її партійними агітаторами таки рідних партій то й нічого згадувати. Тим часом анархіст з бандитськими звичками, Н. Махно, дуже швидко усвідомив потребу й можливості маневрової війни при використанні швидкості піхоти на степових возах-тачанках, оснащених кулеметами.

Мобільність відділів УПА на Закарпатті та в підсоветській Україні, закорена в підпільній мережі рев. ОУН та свого початково-адміністративного апарату, показує нам — у мініятурі! — що і скільки могла зробити й досягти велика збройна сила, яку становили УГА та Дійова Армія, при іншому підході їхнього командування і свого політичного проводу в роки 1918-1920.

Діючи в епосі «Зрушення національних мас», традиційно вишколажені керівники армій УНР — в згоді зі своїми політичними проводами — далі вели визвольну війну своїми військовими частинами без живого зв'язку з населенням, мовляв, воєнне діло — справа військових, а не цивільних людей. А тим часом якраз цивільне населення було найбільш зацікавлене своїм майбутнім, яке залежало від перемоги на фронті. В роки визвольної війни на Наддніпрянщині не використано ефективно, а в Західній Україні взагалі не зрушено революційних елементів українського населення за ворожим фронтом. Польський фронт напевно вирішально лопнув би під ударами УГА взимку чи навесні 1919 року, якщо тоді в його заплілі — на окупованій поляками українській території — діяли б приблизно такі збройні українські відділи, як сотні УПА чи боївки рев. ОУН за Бугом і Сяном в роки 1945-1947.

Постачання польському фронтові було б перериване нападами на залізничні лінії та биті шляхи, сполучення рвалося б постійно в наслідок перегинання телефонних ліній, зривання мостів тощо. Це зв'язувало б рухи польських частин, приковувало б їх до невідомого становища і дозволяло б УГА провести ударні операції в стратегічно важливих місцях фронту. Але такий підхід вимагав від політично-військових керівників іншої психіки та усвідомлен-

ня ними найважливішого стратегічного принципу в українській дійсності: українська самостійна держава могла тоді втриматися тільки при збереженні в своїх кордонах західноукраїнської території як бази для боротьби проти агресорської Росії. Тому треба було якнайвчасніше — вже в грудні 1918 року (після встановлення уряду Директорії в Києві) кинути всі українські сили на оборону Надбужанщини і Галичини (з Лемківщиною і Ярославщиною включно) проти поляків, які в той час були ще слабкі. В американській делегації на Версайську Конференцію тоді ще тліла думка про етнографічний принцип самовизначення народів навіть щодо України (див. звіт Розвідувальної Комісії, яка інтерпретувала Вілсонові 14 пунктів; членом тієї Комісії був, зокрема, Волтер Ліпман). Де тільки наше населення оборонилося б від ворожого агресії, там було б визнане його право на самовизначення. Але уряд Директорії, на основі звіту своїх найвищих військовиків, вирішив на початку січня 1919 року, що наддніпрянська УНРеспубліка «не може воювати на два фронти» — проти червоної Росії та проти Польщі. Значить, вони капітулювали перед Польщею, ще поки відновлена Польща рушила війною на їхню республіку.

Тієї стратегічної помилки не повторено в епосі боротьби рев. ОУН та УПА й УГВР. Вже наприкінці Другої світової війни ген. Т. Чупринка — Р. Шухевич, як головнокомандуючий УПА, звелів Штабові УПА виділити декілька відділів для подання допомоги населенню Холмщини, а опісля й Лемківщини в тамтешніх самооборонних діях проти нападів польської Армії Крайової. Після прилучення забужанських і засянських земель України до комуністичної Польщі, Крайовий провід рев. ОУН посилав за Сян Ярослава Старуха-Стяга з повноваженнями організаційного й політичного провідника на т. зв. Закерзонський Край. Саме це його особиста заслуга та досяг його політичних співробітників на керівних постах у тому, що військові командири всіх Тактичних Відтинків УПА за Сяном і Бугом не змарнували своїх військових умінь, ані збройних кадрів, які вони мали під своїми наказами. Імена тих командирів на Холмщині, в Ярославщині, Перемищині та на Лемківщині належатимуть колись до видатних імен військової історії не тільки України, але й усїєї Європи.

Водночас організаційна база, що її для військових дій створила мережа рев. ОУН під проводом Я. Старуха-Стяга, залишиться назавжди зразком організаційної бази для українських революційно-збройних починань. Як у всій мережі рев. ОУН та УПА на території західно-українських і, частинно, центральних земель та на Закерзонні, до деталей передуманий план виконували члени Організації та військових відділів з геніяльною винахідливістю й імпровізованістю в безнадійному становищі, але завжди згідно з наказами і напрямними політичного проводу і військового командування. Там завжди був «follow-up» — завжди послідовна чергова акція доповнювала попередню, або виправляла її. Випадків невиконаних наказів не було, бо керівники завжди вимагали цілко-

витої дисципліни і самодисципліни від бойовиків і вояків, та навіть від не-членів підпільної мережі. Буквально, як у поемі Івана Франка, кожний думав, «що на ньому мільйонів стан стоїть», що «за долю мільйонів» своїх співгромадян він (чи вона) відповідає перед історією свого народу, а найбільше перед своїм сумлінням. Тому не було тієї корупції, яка була частим явищем в адмініструванні цивільних, економічних і військових справ Дійової Армії та в адміністрації ЗОУНР, де, наприклад, уряд декілька разів схвалював постанову ліквідувати корупцію в торгівлі дрогобицькою нафтою, але ніколи цього не виконав. Бойовики рев. ОУН, вояки УПА та «цивільні» спомогачі на землях Лемківщини, Ярославщини, і Холмщини в роки 1944-1947 будуть нам повік зразком ідейних безкорисливих українців, які справді готові були «душу й тіло» покласти за волю свого народу без уваги на страждання, фізичні тортури і смерть з рук ворога. Вони справді були нащадками Листопадової легенди — тієї єдиної ревалюційної події в українській визвольній війні 1917-1921. Легенди, яка стала дійсністю тільки в результаті створення таємної військової організації та проведення плану захоплення Львова власними збройними силами — чину, який зрушив велику частину народніх мас до революційного діяння і досі одушевляє українських нащадків в Україні та в широкому світі.

Жіночий чинник

Генерал Чупринка-Шухевич та його друзі-революціонери з Листопадової легенди винесли ще один цінний досвід, який знайшов своє застосування в революційній діяльності ОУН та у військових діях УПА. З розповідей і друкованих спогадів учасників визвольної війни Роман Шухевич, як і його друзі, знав про важливу роль українського жіноцтва в розвиванні та утримуванні визвольного фронту. В Листопадovому чині у Львові безпосередню участь узяли такі молоді жінки: студентки — Кекилія Волянська, Боярська, Катря Гладилевич, Кривокульська, Марія Кохановська, Ластовецька, Сяся Нагірна і Галина Ступницька, урядничка Марія Мацюк, хатня помічниця Юлія Слободян та хорунжий УСС Олена Степанів. Імена багатьох інших загубилися в пам'яті сучасників і невідданих нащадків.

В УГА українські дівчата й жінки працювали медсестрами, деякі воювали на фронті зі зброєю в руках, а ще інші виконували розвідувальні завдання. Були такі також у Дійовій Армії (як, наприклад, Віра Бабенко). Про розвідувачок в українських арміях, на жаль, знаємо дуже мало, бо майже всі вони загинули безіменно в польському чи російському полоні — звичайно, розстріляні після страшних мук на допитах. Наші військовики, які керували розвідувальними операціями, не зберегли для нащадків навіть імен чи прізвищ тих справжніх героїнь.

В Українській Військовій Організації (УВО) видатну діяльність продемонстрували також українські дівчата й жінки, з-поміж яких, на жаль, святкують у нас тільки Ольга Басарабову, яку замордували в тюрмі польські слідчі поліцаї. З мережі ОУН зберігаються в нашій пам'яті численні прізвища дівчат і жінок, поміж якими ясніють імена Катерини Зарицької (зам. Сорока) і Дарії Гнатківської (зам. Лебедь). Вони своїми подвигами пов'язують два покоління українських жінок-патріоток, що виростили на Листопадовій легенді — тих з міжвоєнного періоду ОУН і тих, що діяли у воєнному часі та в повоєнні роки рев. ОУН і УПА (а до цих останніх приєдналися жінки й дівчата національного руху в роки 1960–1986). Провід рев. ОУН увесь час високо цинив жіночі кадри своєї організації, а ген. Т. Чупринка-Шухевич особисто дбав про те, щоб жіноцтво у визвольному русі усіх трьох формацій — ОУН, УПА й УГВР — було трактоване як рівноправний і повноцінний чинник, як активна частина живої Воюючої України.

Роля жіноцтва в організаційній структурі революційно-визвольного руху унаочнилася на території Забужанщини і Засяння. На Холмщині й Лемківщині наші дівчата і жінки виконували завдання медсестер, зв'язкових, політвиховниць і розвідувачок у ворожому заплілі. Ті, які попались у большевицько-польський полон, витримували тортури слідства до грані смерти, а інші — опинившись в концтаборах Росії — здобули собі й Україні пошану навіть чужинців, як зразкові патріотки українського народу та високодейні члени людства.

Складена з таких українців та українок організація була, є і буде передумовою успіху визвольної боротьби чи війни нашого народу не тільки на її підготовчому етапі, але й також у заключному періоді тієї боротьби за утримання відновленої державності.

Насамперед організація

Тож, об'єднаймо накреслений тут досвід Листопадового зриву і війни за утримання Української Народньої Республіки з досвідом, що його придбали українці в Карпатській Україні (1938–1939 рр.) та за 12 років національного опору рев. ОУН-УПА-УГВР (1941–1953), щоб цей збірний досвід зформулювати в один суцільний висновок.

Немає сумніву, що за будь-яких умов на території України в будь-який час була й буде потрібна організація чи навіть партія ідейних патріотів-самостійників, цілковито відданих справі відвоювання і втримання державної суверенності свого народу на його історичних землях. Така самостійницька організація, чи партія без доктринерських формулок чи програм, єдина може служити політичному керівництву чи революційному урядові як непохитна самостійницька база. Вербуючися з усіх прошарків нації та

закорінившись глибоко в народніх масах, така організація передусім може бути найефективнішим зв'язковим між армією та народом-населенням і, водночас, між урядом і населенням. В революційних умовах війни й боротьби, коли коаліційний «фронт партій» не витримує проби вогню в наслідок слабкості партійно-політичних ланок цього фронту, зцементована безкомпромісною ідеєю й ідейністю організація визвольного характеру звичайно стає гарантом тривалості й цілеспрямованості визвольних зусиль народу, війська та — найголовніше! — збройно-політичних керівників. Це ясно видно з розвитку подій у час визвольної війни 1917-1921.

Якщо б президент першої Української Народньої Республіки, Михайло Грушевський, мав підтримку однієї-одніської справді самостійницької партії чи принаймні військової організації, він швидко визволився б від федералістичних ілюзій та втримав би незалежність тієї держави, яку він своїми заходами відновив. Якщо б Голова Директорії та Головний Отаман збройних сил Другої Української Народньої Республіки, Симон Петлюра, міг був оперти свій уряд на підтримці однієї-одніської справді самостійницької партії, тоді він утримав би при житті доручену йому українську державу. Він теж із самого початку свого правління керував би нею згідно зі соборницьким принципом, не оглядаючись на партійні формули. А так, він перебував «у полоні» своєї партії соціал-демократів аж до травня 1919 року.

Але такої партії, такого самостійницького руху в формі організації тоді *не було*, а тогочасні партії являли собою насправді тільки дискусійні гуртки інтелігентів чи інтелектуалів, яким здавалося, начебто вони і живуть, і дебатують соціальні реформи й міжнародні пов'язання в давно закріпленій суверенній державі, а не на згарищах країни, руйнованій агресорами з усіх напрямків. За фальшивою ширмою народоправства чорніла порожнеча, бо жадна з цих партій не могла дати навіть півсотні своїх надійних вояків для оборони УНРеспубліки. Партійні діячі могли тільки розагітовувати дисципліновані частини армії, та й чинили це в ім'я своїх групових програм, позбавлених будь-якого ґрунту і глузду.

Болючим прикладом браку самостійницької партії чи військово-політичної організації є становище у Львові протягом 21 днів української влади там, 1918 року. Уряд нововстановленої української республіки, замість зайнятися негайною мобілізацією всього населення до боротьби за втримання державності і ліквідування польського повстання насамперед у Львові, витрачав час на другорядні адміністративні справи і дебатування міжнародного становища, включно з надіями на полагодження «конфлікту з поляками в мирний спосіб». Коли ж комендант українського фронту м. Львова втратив нерви і запропонував урядові залишити Львів та перенестися до іншого міста (бо він сам незабаром зі своєю залогою відступить з міста і залишить його на поталу слабшому во-

рогові), тоді не піднявся ні один голос проти такого безглузлого проекту. Всі квапливо вийшли зі Львова, хоча для цього не було конечної потреби, а з військового погляду це була найбільша недоречність в історії українських воєн.

Якщо тоді існувала б дійова політична організація чи справжня самостійницька партія в живому пов'язанні з військовиками такого ж переконання, то вона — через свій провід — примусила б уряд до іншої постанови: арештувати дефетиста, коменданта міста, й іменувати іншого, залишити в місті тільки міністерську Раду Національної Оборони, а решті міністрів доручити піти в Край мобілізувати підтримку для цієї визвольної війни, та не плутати роботу військовикам.

Така політична організація, як рев. ОУН, і така військова формація, як УПА, напевно зміцнили б хребет політичному правлінню і вможливили б утримати Львів та ліквідувати польське повстання; а далі — існуючими тоді збройними силами — оволоділи б залізничними шляхами і підірвали б ґрунт польській агресії. При тому, маючи безпосередній живий зв'язок з рідним населенням, така організація збройно-політичного характеру зрушила б українські сільські маси на тотальну самооборону і на фронті, в українському запіллі, і за лінією ворога: на Холмщині й Підляшші, в Ярославщині й Перемищині, та на всій Лемківщині. Якщо вже говорити про пізніший польський наступ на українську фронтову лінію, у червні 1919 року, то цей наступ не був би такий блискавичний, як він був, бо така збройно-політична організація спромоглася б зірвати його базу в багатьох стратегічних районах саме повстанською акцією. Рев. ОУН і нечисленні сотні УПА за Сяном і Бугом доказали правдивість такої концепції, відомої в аналах військової історії народів світу, але чомусь «закритої» тоді (1918-1919) для українських політичних і військових діячів. Щойно на базі своїх перемог, досягнених на бойовищах фронту, можна було б успішно введувати дипломатичне визнання самостійної України в урядів інших самостійних держав. В міжнародній політиці ніщо інше не є таке успішне, як успіх — перемога.

Коли ми з року на рік відзначаємо подвиги нашого вояцтва з часу Листопадового зриву й усїєї визвольної війни, із самооборонних акцій у Карпатській Україні та збройно-політичної боротьби ОУН-УПА-УГВР, то робимо це не тільки для вшанування цих справжніх українських героїв і зовсім не для приємності із проведення такого шанувального церемоніялу. Ні, ми нагадуємо їхні подвиги, щоб ще раз перевірити своє державницьке право і мислення, щоб ще раз нагадати собі й нащадкам концепцію та методи боротьби за відновлення державности і за втримання її при житті. І з того поновного усвідомлення виводимо висновок — передумовою успіху визвольної боротьби народу і збереження відновленої державности є організованість сил до тієї боротьби. Збройно-політична організація самостійників в Україні та за кордоном — це конечність і вимога в кожному поколінні українців. Генерал Та-

рас Чупринка-Шухевич, символічно репрезентуючи в цій бесіді всіх керівних і пересічних членів визвольного руху під час і після другої світової війни, залишається зразком українця, який розумів цю спадщину Листопадової легенди і всім своїм життям здійснював її.

1 листопада, 1986

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях а також приносить обширні відомості про міжнародні події, наświetлюючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» речево дискутує й розяснює всі суспільні політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Адреса Видавництва:
Verlag Schlach Peremohy
München 8000, Zeppelinstr. 67, Germany.

Ярослав ГАЙВАС

СУЗІР'Я ВЕЛЕТНІВ

(Продовження, 4)

Ніде правди діти, але й по українському боці ще не всі бачать відбудову самостійної і соборної української держави як самотню раціональну розв'язку в творенні майбутнього на терені СРСР. При різних нагодах ми бачили рецидиви федералістичного й автономістичного засліплення, або й ілюзії шукання спільного державного шляху з російським народом.

На ці факти аж ніяк не можна замикаати очей. Це усвідомлювали всі учасники підпільної боротьби, а в першу чергу керівні чинники революційного підпілля та УПА. І тому документи того часу при кожній нагоді акцентують цілковиту *потребу беззастережного й невідкличного виходу з російської орбіти*. Російському імперіялізмові у виданнях революційного підпілля та УПА присвячено багато уваги. Характеристичним під цим оглядом є есеї У. Кужіля «Шляхи російського імперіялізму», поміщений в 9-му томі «Літопису УПА». Вже в першому реченні цього есею Кужіль підкреслює органічну пов'язаність російського імперіялізму в різних етапах і формах російської держави:

«Від пам'ятного тосту на честь російського народу, що його висловив Сталін під час прийому на Кремлі по перемозі над Німеччиною, більшовики без обиняків заговорили про першість російського народу в Радянському Союзі. Іменуючи його творцем і провідником СРСР, рівночасно визначували його керівну роль в усій історії Сходу Європи, як державного організатора на цих велетенських просторах. І ступнево історія російського народу стала історією народів СРСР, традиції російського народу — традиціями СРСР, славні полководці, політичні мужи Росії — одинокими взірцями для радянського громадянина... Напрямі зовнішньої політики, яка за весь час історії Росії мала експансивний характер, визначувало московським володарям географічне положення й ненаситний грабіжницький дух, що спонукував їх до щораз то дальших територіальних зазіхань. Більшо-вики, як вірні сини тієї Росії, не звільнилися від вицезгаданих прикмет. Пряма лінія веде від дипломатії Івана III, Петра I — аж до «великого» Сталіна, так щодо напрямів, як і методів політики агресії».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 95)

Кужіль бачить органічну, безперервну тяглість в імперіялістичній свідомості всіх російських режимів і в їх політичній практиці. Те, що сьогодні підкреслюють усі солідні світові дослідники й

історики російського народу, це вже виразно бачив Кужіль в 1946 році, коли писав цей історичний есей. Величину загрози російського імперіялізму для українського народу і його прагнення волі найкраще характеризує той факт, що від перших кроків того імперіялізму грубою ниткою тягнеться намагання московських володарів найперше підкорити собі український народ і його землі. Московські володарі, як і їх пізніші російські, а тепер советські наслідники бачать в Україні один із перших каменів їхньої імперіялістичної будови. Ось як про це пише Кужіль:

«Часи Івана III (1462-1505) — це часи остаточного сформування московської національної держави. Від тоді то появляються московські царі, як чинник міжнародного життя і вступають у міжнародні відносини, як політики, що навчилися, будучи васалами Золотої Орди, елястичности, підступу, «ненавидячи — вдавати приязнь, ховати підступні наміри під облесною усмішкою» (*Історія дипломатії*, т. I, 1940, стор. 116).

Часи Івана III, як об'єдинитель усіх етнографічних російських земель, зразу накреслює напрямні загарбань російської нації. На першому пляні стояло питання «з'єднання» з Московією українських земель, що входили у склад польсько-литовської держави. Об'єднавши московські князівства, Москва проголосила всі українські землі, що входили колись у систему Київської держави, спадщиною, «отчиной», московського князя. Тим то московський уряд не хотів правно визнати існуючого стану, а всі договори з Литвою мали тимчасовий характер. Всю свою міжнародну політику Іван III і його наслідник Василій III підпорядкували тому основному завданню.

(«Літопис УПА», том 9, стор. 95-96)

Два Івани — Іван III і Іван IV (Жорстокий) — своїми акціями, а напевно і плянами, які світові ще недоступні, бо російські архіви закриті і будуть такими аж до упадку російської імперії, накреслили шляхи експансії московського князівства, а відтак російського царату. Їх перебрали й розвинули до гльобальних розмірів большевики і тому не дивно, що після століть політичний інстинкт і політична думка російського народу не може визволитися з імперіялістичного задурманення. Вона прямо не хоче бачити великих можливостей російського народу без імперії. Кужіль так це передає:

«Іван III намітив і лінію експансивної політики Москви в сторону Балтицького моря. . .

Це спрямування дуже послідовне та цілеспрямоване, хоч здається не раз наче безплянове шукання. Це сповидне блукання впродовж двох століть, це ніщо інше, як консеквентне прямування до кількох цілей, які в дійсності є тільки однією метою: *доступу до відкритого моря за всяку ціну*. За кожним разом, коли одна з точок відкритого морського побережжя, до яких прямує

Росія, показувалася з якихнебудь причин недосяжною, російський уряд прямував до другої, третьої, п'ятої. Коли траплялася нагода, знову завертався до першої і т.д. . .

До кінця ст. (Іван IV, Грозний) з'являються ще два напрями російських експансивних заінтересувань. 1556 р. завойовує Москва Казанський ханат, чим відкриває собі торговельний шлях по Волзі й Камі, а водночас уможлиблює взаємини з середньоазійськими та надкаспійськими державами. З підбиттям Астраханського ханату (1556 р.) такі самі взаємини зав'язуються з народами північного Кавказу. Відомо, що всі ці торговельно-дипломатичні взаємини давали Москві зачіпну точку для політичної пенетрації та дальшого просування меж свого володіння. Завоювання цих двох країн не було випадкове. Воно віддзеркалювало цілеспрямованість московської агресії. Політики Москви ще на початку 16-го ст. вказували на «неизбежность» підкорення Казані, бо камським шляхом пройшла Московщина за Урал і почала завойовувати Сибір, а через Тюмень попрямувала до Бухари та Хіви. . .

Крім цього, московські царі хотіли знищити загрозу нападів з Казані, щоб мати вільні руки прямувати до Балтицького моря. Однак після занепаду Казані волжський шлях не був ще вільний, бо на перешкоді до свобідного проникання в Азербайджан і Іран стояла Астрахань. Тож Москва не вагаючись підкорила його.

До півночі та сходу, в напрямках найменшого опору так від фізично-географічних, як і антропогеографічних чинників, розширювалася російська держава дуже швидко. Далеко повільнішим було її розширювання на захід і південь, де щоправда, не було особливих природних труднощів, та за те антропогеографічні були там сильніші. Вже в першій половині 17 ст. дійшли росіяни до Тихого океану й досягнули таким робом для себе найкращу природню границю — море.

(«Літопис УПА», том 9, стор. 96-97)

Цими шляхами, визначеними ще на світанку московсько-російської держави, поширювалася російська імперія, використовуючи всілякі нагоди, а в потребі й терпеливе вичікування. Большевики не лише перебрали ту велику спадщину і поширили її, але вони ще створили вийнятоково зручне оправдання для тієї імперіялістичної експансії. Як вогню вони вистерігаються назви «російський імперіялізм», хоч у перших роках советської системи вони виразно говорили про це. Вони прикривають ті імперіялістичні завоювання та грабежі «приятельською» і «безкорисною» допомогою — царів і їх генералів, а після них, очевидно, советських вождів, — загроženим народам. Старшобратство і допомога загроženим — оце два стовпи, якими сучасна советська історія, політологія і взагалі наука вияснює і оправдує цей неймовірний і неймовірно жорстокий та нелюдяний імперіялістичний марш.

Таким чином, в советській інтерпретації російський імперіялізм

не тільки оправданий, але й піднесений до ролі благородного прогресивного чинника, який визволяв народи і підносив їх на вищий рівень життя.

Тому тим більше керівники ОУН і повстанські командири мусли представити народові, а в першу чергу тим, що їх вони вели у бій, справжнє обличчя того імперіялізму та його дійсні пляни. Советська влада, окупувавши Україну у висліді Другої світової війни, хотіла повторити маневр, яким вона обдурила людські маси й цілі народи під час революції в 1917 році. Тоді-то большевики проголосили на всі чотири сторони світу, що вони несуть усім народам «волю» і «рівність», і під прикриттям тих великих гасел поневолили ті народи. Тепер знова вони сподівалися, що між молодом советському нелюдському терору і ковадлом найгасливішої пропаганди їм удасться обдурити й заглушити вогні національних прагнень, а впершу чергу (перетворені в чин) прагнення українського народу відбудувати свою державу. Робітники пера й кваліфіковані політичні діячі мали перед собою подвійне завдання: не лише виявити і натаврувати традиційний російський імперіялізм, але й показати та доказати, що советський імперіялізм нічим кращим від традиційного російського імперіялізму не відрізняється, а навпаки, що він є більше рафінований і загрозливіший для народів, як його старший російський брат. Кужіль підкреслює:

«Революція 1917 р. розвалила тільки царат, але не знищила ні централізму, ні імперіялізму, які, здається, споконвіку є справжній елемент психіки й державної думки кожної російської правлячої верхівки. Вже перший революційний уряд Росії був суворо централістичний і виразно приймав за свої всі давні імперіялістичні напрямні царської Росії.

Ще більше централістичний був наступний більшовицький уряд революційної Росії. Його боротьба проти самостійної України тривала довгі роки, його імперіялістичні прямування, хоч цілком інакше закрашені й формульовані, такі ж самі як прямування царської Росії, ідуть прикладно давніми втертими шляхами. Після переможної Жовтневої революції залунав з боку більшовиків переможно один клич — «мир», мир за всяку ціну. Більшовикам треба було насамперед зліквідувати зовнішні фронти, щоб упорядкувати внутрішній хаос і розправитися з усіма самостійницькими рухами, що будували свої національні держави на руїнах російської імперії. Адже, хоч у Москві сидів революційний уряд, що проголошував право народів на самовизначення, однак дивним дивом він уважав усі землі царської Росії далі за свою спадщину, «отчину», і як перший обов'язок ставив перешкоди відірванню України, Кубані, Грузії, Вірменії, Казахстану і т.д. від РРФСР».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 116)

Як бачимо, відповідальні чинники націоналістичного підпілля

та Командування УПА виразно і ясно бачили, з ким вони мають до діла. Вони не дали себе обдурити, ані заманеврувати рафінованою політикою Москви, яка під камуфляжем «диктатури пролетаріату», що на ділі було і залишилося як тотальна домінація в кожному відношенні комуністичної монопартії і правлячої у ній кліки, принесла те саме, тільки під іншими кольорами, а саме — тотальне поневолення. Одночасно з цим у відношенні до інших народів поза межами ССРСР Москва застосовувала зовсім іншу тактику, яку українське підпілля мусіло також виявити перед світом, бо його голос був куди міцніший і переконливіший, ніж голос тих, які були поза сферою большевицьких сил і впливів:

«Зате іншу роллю заграли більшовики перед напівколоніальними народами Азії (Туреччина, Персія, Афганістан, Монгольська Нар. Респ.). Тут Росія виступила як опікунка покривджених царською колоніальною політикою й сучасним капіталістичним імперіялізмом, що поневолює слабші народи. Більшовики відразу 1917 р. видали звернення до «всіх трудящих мусулман Росії і Сходу» і тим пропагандивним, демагогічним зворотом задумували зміцнити своє становище у вищезгаданих державах».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 117)

Сьогоднішня Москва не змінилася ані на рисочку. Вона постійно і незмінно, майже механічно застосовує ті самі обманливі методи, щоб поширювати своє володіння у світі. Як тоді, коли Кужіль у травні 1946 р. писав свою працю про російський імперіялізм, так і тепер вона поступає точнісінько так само. Кужіль так кінчить свою працю:

«Росія, хоч і по большевицькій революції, не могла, і й далі свіdomo не хоче, позбутися шляхів і методів російського імперіялізму, шляхів, що їх визначили географічне положення та вікові традиції російської імперії. Більшовицькі вельможі однаково, як колись царі, заставляють російський народ поневолювати інші народи та зростати їхнім коштом у світову потугу... На протязі цілої історії російського імперіялізму від Івана III до Сталіна вони завжди винаходили таких, хто запрошували їх — «прийти», «помогти», «залишитися», «взяти під опіку» і т.д.»

(«Літопис УПА», том 9, стор. 122)

Хоч від написання Кужілем есею «Шляхи російського імперіялізму» минуло сорок років, його праця не менше, але може ще більше актуальна тепер, як була тоді. Його твердження і висновки набирають на вазі з бігом часу, а нові події щораз голосніше їх ставляють перед опінією і сумлінням світу.

Кужіль тією своєю працею вніс тривалий і незнищимий вклад в українську політичну свідомість, збагатив українську політичну думку й причинився до зміцнення тієї державницької постави серед українського суспільства, яка єдино можлива, єдино здорова

й оправдана всім досвідом українського народу. Після повної і всебічної характеристики російського імперіялізму і нашої незмінно й беззастережно ворожої постави до нього, перед керівництвом українського визвольного руху того часу залишилося завдання представити російському народові і його кращим елементам те, яким є відношення українського народу та його визвольного руху до російського народу. Піднявся до цього завдання один із наймолодших робітників пера і політичних діячів українського визвольного руху доби Другої світової війни — Осип Дяків — О. Горновий.

Осип Дяків — О. Горновий належить до тієї генерації визвольного руху, яка народилася в добі між двома світовими війнами, виростала в одній із займанщин (під польською займанщиною) і від наймолодших літ включилася в націоналістичне підпілля, в ньому виростала, визрівала, а відтак зайняла в ньому найвищі командні пости. Таким чином Дяків-Горновий — це типова людина українського націоналістичного руху і через призму його особовости можна пізнати різні характеристичні прикмети вихованців ОУН.

У повідомленні УТВР, Проводу ОУН і Головного Командування УПА з грудня 1952 року так сказано про нього і про його смерть: «... народився 1921 р. в селянській сім'ї в с. Олесин, Козівського р-ну Тернопільської області. . . Як учень середньої школи в місті Бережанах, вступає в ряди Юнацтва ОУН і бере активнеу участь у всіх ділянках революційної праці з молоддю. . . був арештований 1940 року більшовицькими окупантами. Тільки в наслідок війни йому вдалося оминути смерти та вийти в липні 1941 р. з Бережанської тюрми на волю. Не зважаючи на серйозно підірване в'язницею здоров'я, сл.п. друг О. Дяків зараз же після виходу на волю активно включився у революційне життя ОУН і невтомно працював, виконуючи різні функції та завдання аж до кінця свого життя. . . 20-го листопада 1950 р. у лісі біля села Велике Поле, Івано-Франківського р-ну, на Львівщині загинув геройською смертю у боротьбі проти російсько-більшовицьких окупантів Заступник Голови Генерального Секретаріату УТВР, член Проводу ОУН і Крайовий Провідник ОУН Львівського Краю, сотник-політвиховник УПА, сл.п. друг Осип Дяків-Горновий, (Артем, А. Осипенко, О. Гончарук)». Оце виняток з довшого офіційного повідомлення керівних чинників ОУН-УПА-УТВР, яке є зразком та ілюстрацією, як жили, боролися і гинули люди його націоналістичного покоління.

В тому самому повідомленні ще й подано різні видання підпілля, в яких він працював або був головним редактором. Прямо дивно стає, як ця людина в умовах глибокого підпілля могла виконувати стільки завдань. Бож попри писання статей, брошур,

редагування періодиків, він ще писав листівки, заклики, виховні матеріали.

Статтю «Наше ставлення до російського народу» Горновий починає розрізненням нашого ставлення до російського народу, а відтак до його імперіялізму:

«Приступаючи до розгляду нашого ставлення до російського народу, зазначимо зразу, що це питання поділяється на дві частини: 1) наше ставлення до російських народніх мас і 2) наше ставлення до російських імперіялістів. У кожному з цих двох окремих питань наше ставлення — різне.

У принципі наше ставлення до російського народу нічим не відрізняється від нашого ставлення до всіх інших народів. Воно впливає з основних наших ідейно-політичних засад: Воля народам! Воля людині!»

(«Літопис УПА», том 9, стор. 79)

Одним із основних осягів українського націоналізму в добі Другої світової війни було насамперед освідомлення, а відтак сформулювання того найбільш засадничого принципу «Воля народам! Воля людині!». Цей принцип, сформульований і прийнятий Другим (Краківським) Великим Збором ОУН, визначував позиції ОУН у двох напрямках: з одного боку проти усіх положень і політики обидвох головних на той час займанців українських земель — гітлерівської Німеччини і советської Росії, а з другого — накреслював дорогу в розгортанні концепції українського націоналізму, а також визначував віху для практичної політики.

Величезну вагу того гасла можна краще зрозуміти, коли підкреслимо, що висунено його в найбільш вузловому пункті німецьких акцій на Сході, тобто в Кракові. Великі маси всіх родів німецьких військ, різні військові штаби й спеціальні підрозділи, гестапівські станиці, яким не було ні кінця, ані міри, а до того партійні держиморди, оті «золоті фазани» (з огляду на краску їхніх мундирів), як їх називали звичайні німецькі урядники й громадяни. І власне серед них, у їхньому муравлищі Другий Великий Збір ОУН кидав їм в лице заперечення і фактично, хоч покищо тільки в заяві, виповідав війну. Воля народам — Воля людині! — це ж була заява проти всього того, чим був німецький націонал-соціалізм, чим дихала гітлерівська партія і що він хотів перевести в життя. Образово можна це представити, як заходи виривати зуби з пащі розлюченого лева!

Не менше значущим було це гасло проти большевизму. Воно не тільки заперечувало суть доктрини й політику червоної Москви, але воно кидало візію далеко наперед всіх гасел комунізму ще тоді, коли вони себе не скомпромітували, а життя ще їх тотально не заперечило.

В слід за підкресленням того гасла, Горновий, речник українського націоналізму й один з найбільш поінформованих керівних членів визвольної боротьби, витягнув з нього найдальшейдучий, в тодішніх умовах насправду революційний принцип:

«Українському визвольно-революційному рухові, який зродився на ґрунті українського народу та який висловлює прагнення народу визволитись, всяке поняття шовінізму, а тим більш імперіялізму — чуже й осоружне. Борючись за визволення власного народу, ми прагнемо до визволення та державної самостійности всіх народів, бо ми ненавидимо всяке поневолення, а теж нам не нависний усякий імперіялізм».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 79)

Зразу після цього Горновий з'ясовує найосновніше наше відношення до російського народу. Без красномовства і без завивання будь-чого у бавовну, він розвиває свій постулат і українського націоналізму, як і взагалі визвольної боротьби українського народу:

«Ці положення є вихідні і при визначуванні нашого ставлення до російського народу. ОУН бореться не проти російського народу, а за визволення України від гніту російсько-більшовицьких загарбників. ОУН заступає погляд, що російська держава повинна покриватися з етнографічними кордонами російського народу та ні в якому випадку не виходити поза ці межі. З російським народом, який матиме свою національну державу на своїй етнографічній території; який не виступатиме проти національно-визвольних прагнень українського народу; з російським народом, який не відстоює імперіялізму, а бореться за знищення своїх імперіялістичних клік, — з таким російським народом ми прагнемо якнайтісніше співпрацювати і сьогодні і в майбутньому».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 80)

Заперечуючи російський імперіялізм і засуджуючи всякі вияви шовінізму й національної нетерпимости, Горновий бачить достойне місце для російського народу в «народів вольних колі» як рівного між рівними:

«Виходячи з такого розуміння, ОУН змагається за знищення російсько-більшовицької тюрми народів і перебудови СРСР на незалежні держави всіх народів, в колі яких знайшлася б і національна держава Росії».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 80)

Ту свою думку Горновий послідовно розгортає й підбудовує далі:

«Відокремлення України від Росії не є жодним ворожим виступом проти російського народу, як це змальовує більшовицька пропаганда.

Поперше, боротьба за відокремлення України від Росії — це боротьба за належне право кожному народові жити на власній землі незалежним державним життям і це право вже давно визнане за кожним народом. . .

Подруге, російському народові не потрібна Україна, вона потрібна тільки російським імперіялістам. Твердження, що Росія не може обійтися без України, — а з такими твердженнями виступали і Ленін, і Сталін, — явно імперіялістична вигадка, вживана всіма імперіялістами. Вона сфабрикована на те, щоб баламутити народні маси. (Німецькі імперіялісти робили так само, коли кричали, що німецькому народові тісно, що йому грозить голод, що йому потрібний «життєвий простір» і т.п.). . .

Російські землі настільки багаті, а російський народ настільки працьовитий, що може сам себе забезпечити. Треба тільки, щоб земля, багатства російської землі, промисловість були в руках російського народу, а не в руках кляси більшовицьких експлуаторів і на їхні імперіялістичні пляни».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 83)

Горновий є політичним реалістом, він не обманює себе, що росіяни у своїй народній масі думають так само, як він, і готові приступити до реалізації цих думок при найближчій нагоді. Він знав те, що знаємо ми всі і що бачимо на кожному кроці, що більше чи менше прикритий, а не раз взагалі неприкритий агресивний імперіялістичний інстинкт, який опановує подавляючу частину російської інтелігенції, а також нуртує і є близький російським народним масам. Вказуючи на це, він штовхає росіян до осмислення того факту та до витягнення з цього відповідних висновків. Горновий каже одверто:

«З прикрістю мусимо в цьому місці ствердити, що російський народ давав (і дає) з себе робити знаряддя політики гноблення й експлуатації України в руках своїх імперіялістичних керівників. Бо що ж зробив російський народ, щоб перешкодити царським імперіялістам у зраді Переяславського договору (Віленської угоди з Польщею 1655 р. й Андрусівського договору 1667 р.), в зруйнуванні Запорізької Січі, в заведенні кріпацтва на Україні, в заброні української мови? Що зробив російський народ для того, щоб перешкодити більшовицьким імперіялістам завойовувати Україну в 1917-20 рр.; що зробив він для того, щоб не допустити до гноблення українського народу після 1920 р., і до сьогодні? Що робить він сьогодні в тому напрямі, щоб перешкодити московсько-більшовицьким гнобителям здушувати нашу визвольно-революційну боротьбу в Україні?»

(«Літопис УПА», том 9, стор. 84-85)

Відповідальний політичний діяч і революційний провідник не може себе заколисувати рожевими надіями, а свій народ кормити ілюзіями. Він мусить сам стояти на твердому реальному ґрунті і на нього ставити свій народ. Бо власне народ несе тягар визволь-

ної боротьби. Він (народ) найдошкульніше відчуває жертви й оправдання для цього не можна шукати в неоправданих надіях, але треба показувати йому тверду дійсність, хоч якою неприємною вона була б. Ті застереження, що їх висловлює Горновий під адресою російського народу, ще більше стосуються російської провідної верстви, російської інтелігенції. Ті останні, не зважаючи на світлі уми серед них, живуть фантазмагоріями повороту «старої, доброї Росії», і навіть ті серед них, які прагнуть розвалу ССРСР, не хочуть посувати життя вперед до того нового, що відповідало б сучасному світові. Вони воліють повертати назад до того, що віджило і є в категоричній суперечності з існуючою дійсністю і з майбутнім, що його будують народи нашої планети. Горновий здавав собі справу з цього і далі писав:

«Отже, не утотожнюючи російського народу з російськими імперіялістами, ми не сміємо випускати з уваги той факт, що кляса більшовицьких вельмож виступає проти нас ширшим фронтом. В цьому фронті найшлися побіч більшовицьких вельмож, також сотні тисяч гайдуків і прикажчиків більшовицьких імперіялістів (переважну більшість яких становлять росіяни) та значна частина російських народніх мас, збаламучена більшовицькою пропагандою. Не враховувати цього, значить попадати в небезпечну ілюзію, яка привела б нас до недооцінки сил ворога, з яким нам треба боротися».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 89)

Горновий випередив на десятки років сучасних «партократів», які забувають, що сучасна привладна в ССРСР партія, як колись дворяни, а в часі короткого інтеррегnum 1917 року демоліберали, які хоч склалися з різнонаціональних елементів, були частиною російської національно-державної структури, ту структуру підтримували тоді, і сьогодні її розбудовують. Колись поплентачами російської структури були Теофани Прокоповичі і князі Безбородьки, а сьогодні ними є Щербицькі і Ляшки. Як же ж можна твердити, що Прокопович і Безбородько були російськими «партократами», а Щербицький і Ляшко не є ними? Горновий бачив це в 1949 році, коли писав цю свою статтю, не менше виразно від нас сьогодні, хоч ще не мав того великого досвіду, який ділить його від нас. Він уже тоді писав:

«Носієм російського імперіялізму є більшовицька партія ВКП(б), яка тепер уже насправді оформилася в окрему експлуаторську клясу — більшовицьких вельмож. . . Звичайно, частина членів ВКП(б) не стоїть на імперіялістичних позиціях, але це не міняє імперіялістичного характеру цієї кляси як цілоти. Дворянське середовище також видало цілий ряд борців проти царського самодержавства (напр. декабристів, Герцена та ін.), але ці одиниці не змінили імперіялістично-експлуаторської суті своєї кляси.

Так само ця обставина, що в складі кляси більшовицьких вельмож є також українці, білоруси, грузини, та інші, ні трохи не змінює її російсько-імперіялістичного характеру. Одна частина цих «інородчеських» членів кляси більшовицьких вельможок — ворошилови, коротченки — цілковито денационалізується, російщиться та входить у її ряди разом з росіянами так, як колись входили кочубеї до російського дворянства, вишневецькі до польських магнатів. Друга частина — гречухи, тичини, хоч не асимілюється, входить до більшовицької кляси на основі вислужництва, як усякі більші та менші кисілі й барабаші. І одні, і другі служать із притаманною ренегатам відданістю. І проти одних, і проти других ми активно боремося».

(«Літопис УПА», том 9, стор. 87-88)

Читаючи ці думки діяча українського визвольного руху з-перед 40 років, стає жалко, що його і писань його товаришів не читають масово діячі нашого сьогодення. Коли б вони почитали й добре роздумали ці писання, то ми оминули б багато непорозумінь, позбулися б багато спорів, а багато енергії, що її зуживається на внутрішніх міжусобицях, ужили б в боротьбі на головному фронті, тобто на фронті проти большевиків і російських шовіністів. Кінчить цю свою статтю Горновий цитатом з А. Н. Герцена з-перед більш ніж сто років, а цитат той сьогодні є актуальнішим, ніж був тоді, і його треба ще раз і ще раз ставити перед очі росіян:

«Якщо Росія може миритися з існуючим порядком речей, то вона не буде мати майбутнього, на яке ми надіємося. Якщо вона буде далі крокувати до петербурзького шляху, або якщо вернеться до московських традицій, то вона не буде мати іншого призначення, ніж накидатися на Європу, як напівварварська, напіврозбещена орда, руйнувати цивілізовані країни й, нарешті, загинути серед загального спустошення». (А.Н. Герцен, *Избранные философские сочинения*, Огиз. соцэнгиз, 1940 р.)

(«Літопис УПА», том 9, стор. 91-92)

(Продовження буде)

Д-р Василь ЯЩУН

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В СВІТЛІ ІНДИВІДУАЛІЗМУ І ПЕРСОНАЛІЗМУ

Теорії індивідуалізму і персоналізму з їх різномірними галузями віддзеркалені в численних мистецьких, публіцистичних і наукових творах, при чому в одних творах переважають течії індивідуалізму, в інших — персоналізму, а ще в інших можна зустріти певну мішанину обох напрямків. Цього питання в стосунку до Шевченка ще не розглянено досіль, тому ця стаття, на думку її автора, буде скромним причинком до вже наявного багатства досліджених тем про безсмертного Кобзаря.

Про індивідуалізм і персоналізм написано в ХХ столітті багато книг і трактатів різними мовами, особливо ж англійською, німецькою, французькою, італійською і російською. Замітніші серед них — це праця Варнера Фіте про формальні принципи індивідуалізму, «Соціалізм і індивідуалізм» Сидні Вебба і Бернарда Шова, «Метафізичні досліди над індивідом і особою» Джорджа МекМоррова, «Надлюдина і звичайна людина» Беджаміна Барбера, «Індивідуалізм і націоналізм в американській ідеології» Єгошуа Аріелі, «Суб'єкт і його власність» Макса Штірнера, «Персоналізм» Бордена П. Бовна, «Рабство і свобода людини» Ніколая Бердяєва, «Анатомія особовости» Доналюда Адамса і чимало інших. Проте ці два поняття, особливо ж поняття персоналізму, ще не зовсім проникли в свідомість сучасної пересічної і культурної людини. Окреслення «індивідуальність» і «особистість» у щоденному мововжитку звичайно мають синонімічне значення. Тому спершу я постараюсь коротко окреслити зміст цих двох понять та вказати на різниці між ними.

Як відомо, слово «індивідуалізм» походить від латинського слова «індивідуум», себто — неподільна сутність. Індивід — це окрема людина. Індивідуалізм — це одна із світоглядних віток натуралізму, базованого на раціоналізмі і позитивізмі. В індивідуалізмі наголошено егоїзм і егоцентризм у контрасті до альтруїзму. На перший плян висунено «я» індивіда з його особистими інтересами в протилежність інтересам суспільности. Це «я» є центром світогляду людини.

Позитивними рисами індивідуалізму є визнання, що всі люди з морального погляду є собі рівні і тому одна людина не може бути трактована як засіб до добробуту іншої людини. Другою додатною рисою тієї течії є признание кожній людині якнайбільше свободи

і відповідальності в її виборі і досяганні цілей, бо це стимулює її ініціативу і розвиток її ресурсів, що причиняється до росту добробуту суспільності. При цьому цей напрям поручає пошану прав кожної людини. З цього погляду суспільність — це збірнота людей, в якій кожна одиниця є вільною і самобутньою істотою.

Негативним явищем індивідуалізму є підтримка, яку знаходить у ньому індивід в оцінюванні загального добра. Таке добро він розглядає під кутом особистої користі. Він намагається здійснювати свої цілі навіть тоді, коли вони йдуть урозріз із загальним добром спільноти. Такі, наприклад, гасла, як «Праця єдина з неволі нас вирве» і «Думай, що на тобі мільйонів стан стоїть і за долю мільйонів мусиш дати ти одвіт» у їх правильному, суспільно-національному значенні не знаходять поселення в розумово-психічній лабораторії істоти індивідуаліста. Зміст цих гасел у такому розумінні може й дійде до слуху індивіда, але зупиниться лише на периферіях його «я» і відлетить звідтіля, не залишивши зародку життя. Бо індивідуаліст, працюючи для влаштування собі вигідного життя (що звичайно є його головною метою), не має розвинутого почуття морального обов'язку поставити свою працю в кореляцію з добром вужчої і ближчої йому спільноти — власного народу та ширшої спільноти-людства. Обидві ці категорії є для нього лише засобом до досягання його особистих цілей.

Іншим негативним паростком індивідуалізму є еготизм. Це перебільшена думка про себе, про свою гідність і значення та звичка цю думку висловлювати. Еготист зарозумілий і чванливий. Він влюблений в себе і не бажає бачити своїх недоліків. Для експансії свого «я» він користується самореклямою, а інколи буває, що він навіть присвоює собі престижеский титул для самоутвердження свого «я», дарма що для такого титулу не має ні кваліфікацій, ані формально-морального права.

Сягаючи своїм корінням натуралістичного світогляду, індивідуалізм вилучає з обсягу свого теоретично-практичного зацікавлення метафізику, тому його послідовники не виходять поза межі емпіризму і переважно є атеїстами.

Ці риси характерні для уміркованого індивідуалізму. Та цей філософський напрям може прибирати й більш негативний вид у залежності від якості цілей, що їх ставить перед собою індивід, та натури його егоїстично-егоцентричних і еготичних сил, які мотивують і внапрямують шлях до досягання цих цілей. Визнавши самотнім джерелом моралі й етики для своїх дій своє «я», такий індивід при сприятливих зовнішніх умовах може переступати межі справедливої свободи і чинити свавільство у відношенні до інших осіб, інституцій і суспільства, до якого він належить, а ще більше — до чужого суспільства чи народу. Такий крайній вид мав індивідуалізм Макса Штірнера та його послідовника Ніцше. Індивідуалістична доктрина цього останнього значно причинилась

до спустошення і нелюдських дій німецьких нацистів — на окупованих ними землях Східньої Європи.

Індивідуалістичний напрям виринув в Англії. В половині XVII стол. Томас Гоббс розвинув радикально індивідуалістичну, але при цьому й авторитарну філософію, а згодом, при кінці того ж століття, Джон Льюкк розвинув широко впливове вчення про природні права і політичну рівність індивідів. Після успішного розвитку в Англії в XIX стол. розвиток індивідуалістичних ідей до певної міри занепав при кінці того століття й на початку XX стол., бо почали набирати впливу нові суспільні течії, колективні, протилежні індивідуалізму.

Слово «персоналізм» — це умовне окреслення, однак більшість філософів розуміють під ним учення про людську особистість, про особистість як основне буття і основну цінність. Це слово походить від латинського «персона», яке спочатку означало маску, що її давні актори носили на лиці під час театральних представлень. Однак слово «персона» перейшло складний семантично-лексичний розвиток і в кінцевій його стадії стало означати щось зовсім протилежне масці, а саме, особистість людини, її внутрішню, духову сутність.

У відрізненні від індивідуалізму з його паростками — егоїзмом, егоцентризмом і еготизмом, унапрямленими на самоутвердження індивідуального «я» і на протиставлення його суспільності, персоналізм цінує людську особистість у всій повноті її атрибутів. Хоч центром особистости визнає він, як і індивідуалізм, індивідуальне «я», то вважає, що буття особистости було б неповне, якби це «я» не включилося в суспільність і не мало зв'язків з іншими «я». Тому персоналізм надає великого значення спілкуванню в протилежність індивідуалізму, який веде індивіда радше до самовідокремлення і цінить спілкування лише як засіб до досягнення особистих цілей індивіда.

Обидва філософічні вчення цінують свободу. Однак індивідуалізм наголошує в ній завжди «я» індивіда, а персоналізм — бажання служити суспільству та іншим індивідам. І індивідуаліст, і персоналіст бажують творити. Однак перший із них здійснює це бажання для самоутвердження, а в другого воно виходить поза межі його «я» і закреслює широкий круг, яким охоплює інші індивіди і збірноту та весь народ. Саме ця трансцендентність є, мабуть, найбільш характерна риса особистости, бо в ній людина перемагає обмеженість самоутвердження свого «я» і входить у сферу вищих цінностей.

В будові особистости можна відзначити три головні психічні зони: підсвідомість, свідомість із центром «я» і надсвідомість. Підсвідомість — це зона невизначених, неясних, не зовсім усвідомлених понять, ідей, настроїв, почувань тощо. Це головню різні інстинкти, які натискають на свідомість і нерідко її перемагають.

Вище стоїть сама свідомість «я», центр індивідуальності й особистості, який керує інстинктами. Понад ним є надсвідомість, джерело різноманітних надхнень, голосу совісти, зона контакту з Богом. Ця зона незбагненна людським розумом і мало досліджена психологією, бо науково дослідити таємні функції її природи неможливо. Однак ця зона реально існує, як реально існує зона підсвідомості і свідомого «я».

Персоналізм — це звичайно вчення ідеалістичне, хоч може бути й реалістичне. Персоналісти є звичайно теїстами, рідко атеїстами. Основоположником персоналізму вважають Готфріда Вільгельма Ляйбніца (XVII-XVIII стт.), німецького філософа і математика, і Джорджа Берклі (XVIII стол.), ірландського церковного служителя. Теорії персоналізму знайшли сприятливий ґрунт у Франції в XVIII-XIX стт. В Америці розвинули його філософи релігії в XIX-XX стт., головню Борден Паркер Бовн.

Що з філософії обох течій знаходимо в Шевченка? Був Шевченко індивідуалістом, персоналістом чи одним і другим?

Аналіза його поезій, оповідань і «Дневника» вказує на те, що в його постаті злились позитивні риси індивідуалізму з сумою властивостей персоналізму. Поскільки у філософії індивідуалізму позитивних рис мало і вони збігаються з особливостями персоналізму, можна сказати, що Шевченко являє собою тип практичного персоналіста.

Людина, пройнята негативними настановами індивідуалізму, може стати невільником настроїв, почувань і думок, які поселились в її підсвідомій зоні і тиснуть на її самоутверджувальне «я». Інстинкти грають важливу роллю в процесі формування остаточних думок і рішень кожної людини. Та персоналіст своїм свідомим «я» робитиме розсудливу селекцію тих інстинктів з розрахунком їх позитивного стосунку до інших осіб та до спільноти національної і ширшої спільноти — людства в протилежність до егоцентричного індивідуаліста, який робитиме цей вибір виключно для особистої матеріальної користи або для пусого гонору. Інстинктовні спокуси кристололюбія зовнішнього світу влітали теж у підсвідомість поета та намагалися втиснутись в центр його свідомості, в його «я», і пропонували йому зробити рішення їх прийняти. Однак Шевченкове «я» їх поборолу непримиренним «караюсь, мучуь, але не каюсь». Цей шлях страдальця він вибрав не для самоствердження свого «я», а для облегшення страждання своїх найближчих ближніх — синів і дочок поневоленої України. Не прийняв ворожого «теплого кожуха», бо той кожух був «не на нього шитий». У конфронтації з «власть імущими», спричиненій поневоленням його батьківщини, він ніколи не висував себе, індивіда, на перший плян, а свій народ, запряжений у «тяжкі ярма» чужими і своїми. В рядах національно-політичних поневолювачів його братів і сестер були російські автократи, а кліщі соціально-

економічної неволі кували для них з благословення Москви такі свої земляки. І одні, і другі були носіями негативних комплексів індивідуалізму, проти якого цілою своєю істотою виступив персоналіст Шевченко, громлячи не тільки царський деспотизм, формалізм і поліційність та лицемірство російської православної Церкви, але й ставлячи розпачливо закиди тим своїм землякам, що самі носили кайдани і їх накладали на «меншого брата» («мінються кайданами»), що практикували аморальність, брехню, лицемірство, несправедливість та порушували етичні закони («правдою торгують і Господа зневажають»), що не шанували своєї рідної мови та не бажали розкрити могили своїх предків, щоб пізнати правду про Україну.

Індивідуалістичний егоїзм земляків викликав у Шевченка почуття болючого сарказму («За шмат гнилої ковбаси У них хоч матір попроси»), а їх еготизм і пиха — почуття обурення і гидоти:

«... Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрість би була своя;
А то залізете на небо:
«І ми — не ми, і я — не я!
І все те бачив, все те знаю:
Немає ні пекла, ані раю,
Немає й Бога, *тільки я*,
Та куций німець узловатий,
А більш нічого...»

Не був поет і еготистом. Хоч феноменом розуміння становища свого народу в минулому, сучасному та з проекцією у майбутнє він переріс усіх сучасних йому українців і відчував важливість своєї місії в тому становищі і цю місію жертвенно виконував, то пеанів для себе за це не бажав і ні йоти зарозумілості та чванливості не вплив в поетичні і прозові рядки своїх писань.

У контрасті до егоїзму, егоцентризму і еготизму згаданої категорії індивідуалістів ясніє принадністю альтруїзм Шевченка: його безкорисна турбота про добро усіх своїх земляків, всього народу, готовість жертвувати для них своїм життям. «Так щиро, так глибоко любити нарід, як любив його Шевченко, — каже О. Кониський, — і дивитися, як той нарід мордують — це велика мука для благородної душі. Це трута, що не тільки серце проймає до самого дна, але й увесь організм чоловіка труїть, робить йому немилим увесь світ».

Трансцендентність Шевченкового «я» в сферу любови інших сягає не тільки загального добра, блага для всього народу — його життя у вільній і демократичній Україні; вона сягає кожної знедоленої української людини та не відсуває поза межі свого засягу також не українців. «... Його добрі сльози лилися за Катрусю в московській дорозі, молилися з козаками в турецькій неволі. Його сльози-слова ллються над недолею сироти, матері, покритки, бай-

стрят, наймички, кріпачки. Відчував він усяку людську кривду, нікчемність, підлість, облуду й усі вчинки, противні християнській етиці» (С. Смаль-Стоцький, «Т. Шевченко — Інтерпретації», УНІ, Варшава, 1934).

Індивідуаліст може почуватися щасливим і тоді, коли навколо нього багато нещасливих. Персоналіст, навпаки, бачить своє щастя у щасті ближніх, особливо в щасті свого народу. Таким, саме, був Шевченко. До нього можна застосувати слова І. Мірчука, коли він обговорює питання зацікавлення слов'ян до філософської думки. «Слов'яни, — каже він, — не цікавляться питанням теорії пізнання, його можливості і границі, але цікавляться людиною, її долею, її життям і суттю цього життя. Тому слов'янські філософи — це філософи практичні, ідеалісти, чи інакше — філософи серця». Філософія серця — це паросток філософії теїстично-етичного персоналізму. Філософом серця в слові і дії був Шевченко.

Шевченко був не лише теїстом, але й глибоко віруючим християнином. Християнська релігія об'єднує в собі позитивні риси індивідуалізму і персоналізму. Це найкраще віддзеркалюється в її заповіді «люби ближнього свого, як себе самого». Нормально немає людини, яка б себе ненавиділа. Кожна нормальна людина себе любить, бо це природний закон, і рівень тієї любови є звичайно вищий від рівня любови до свого ближнього. Підвищити цей рівень так, щоб він збігався з рівнем любови самого себе, доволі важко. Це ідеал, накреслений Христом. До цього ідеалу кожний християнин повинен прямувати (було б добре, якби й нехристияни цінили цей ідеал). Проте лиш одиниці його досягають. Це ті, що готові віддати своє життя за своїх ближніх. А ближніми є передусім члени рідного народу. Віддати своє життя для того, щоб жили брати й сестри рідного народу і весь нарід — це героїзм, якому дорівнює лише мученича смерть за віру Христа. В обох цих видах героїзму відсутня натуралістична основа і негативні особливості індивідуалізму, а його позитивні риси вплетені в повновладну філософію вищої міри — персоналізм.

Шевченко був особистістю, героїзм якої розвивався і дозрів у цій філософії, хоч теоретичні настанови і опрацювання тієї філософії (як і філософії індивідуалізму) не були Шевченкові відомі і він не вчився їх із книг і трактатів.

С. КАРАВАНСЬКИЙ

ПРО ЕМОЦІЇ ТА ЩЕ ДЕЩО

Перед нами лист, написаний заступником спікера ізраїльського кнесету Дов Б. Бен-Меїром:

Президентові організації «Американці за людські права в Україні».

Жовтень, 1986 р.

Я дістав вашого листа від 18 вересня 1986 р. стосовно Івана Дем'янюка. Зразу я навіть не хотів відповідати, бо від часів Богдана Хмельницького гебрійський нарід має невіривняний рахунок з українським народом.

Вкажемо тут і на сучасні вогнища антисемітизму в ССРСР, більшість яких зосереджено в Україні.

Однак, трохи подумавши, я дійшов висновку, що звернення, яке виходить від американського громадянина (хай і українського походження) не мусить лишатися без відповіді.

За всі роки нацистської окупації України незліченне число ваших земляків співпрацювало з гітлерівським режимом, головним чином у винищуванні сотень тисяч гебрів.

Після поразки Німеччини частина цих колаборантів утекла на Захід та до США.

Протягом більше як чотири десятиліття ваша організація не сказала ані словечка про людські права українців гебрійського віровизнання, котрих ваші співвітчизники стріляли, палили й душили газом. І лише «турбота», чи не вплине ізраїльська преса своєю пропагандою на об'єктивність ізраїльського правосуддя, не дає вам ночами спати.

Я можу запевнити вас: ізраїльське правосуддя винесе справедливий вирок.

Вам же й вашим товаришам я пропоную ходити до церкви не лише в неділю, але й щобудня, і стояти там навколішках, поки не потече кров з колін, благаючи прощення за те, що ваш нарід вчинив нашому.

Дов Бен-Меїр
Заступник спікера кнесету

Коли цей лист потрапив до редакцій деяких газет, редактори прийняли його за підробку, за фальшивку, написану спеціально для розпалювання національної ворожнечі у вільному світі. Та,

на жаль, вони помилилися. Прийшло підтвердження від самого автора листа, що він написав його. Отже, не фальшивка, а щирі, відверто висловлені переконання державного діяча країни, громадяни якої самі були жертвами світогляду, відомого під назвою «колективна відповідальність».

Коли світогляд «колективної відповідальності» поділяють окремі екстремістські угруповання, чи представники «вуличних» ідеологій, це якоюсь мірою навіть закономірно: у гамі людських світоглядів мусять мати місце і зоологічні, ненависницькі світогляди. Коли ж світогляд «колективної відповідальності» опановує керівників держав, то тоді постає небезпека масових геноцидів, а також небезпека для народів, чії керівники поділяють ідеї «колективної відповідальності». (Заражений цим світоглядом режим Гітлера здійснював масові душогубства, а після всього приніс найстрашнішу поразку самому німецькому народові).

Світогляд «колективної відповідальності», таємно сповідуваний «вождями» ССРСР, поставив країну на грані міжнародної ризанини, що її стримує лише тотальний терор.

Але бацяля «колективної відповідальності» знайшла інше сердовище для свого розвитку. Вона заразила частину нинішнього ізраїльського суспільства. І як виглядає з листа Дов Бен-Меїра, заразила фундаментально. Погляди, близькі до висловлюваних Бен-Меїром, поділяє, очевидно, певна частина ізраїльських громадян, коли навіть активісти «Товариства гебрійсько-українських зв'язків» перебувають у полоні цих поглядів, наполягаючи у своїх виступах на «вибаченні українців перед гебрійським народом».

Якби світогляд «колективної відповідальності» визнавали усі народи світу, то між народами точилися б безупинні війни або, принайменше, вони не підтримували б ні дипломатичних, ні торговельних, ні будь-яких інших відносин, бо нема такої нації у світі, яка б не мала конфліктів із сусідами.

Конфлікти між народами це дуже заплутана справа, і в багатьох випадках годі визначити, хто з двох сторін винен у розв'язі конфлікту. Кожна із сторін, що конфліктують, як правило, винує іншу. Такі взаємні звинувачення свідчать про їхню суб'єктивність, а не об'єктивність. А спроби перекласти вину за конфлікти минулого на прийдешні покоління свідчать вже не про брак об'єктивності, а про брак культури та людяності. Перекладаючи вину за конфлікти минулого виключно на опонентів, визнаючи «колективної відповідальності» не роблять жодних самокритичних висновків щодо поведінки своїх народів. Отже, замість дбати про недопущення помилок у майбутньому, вони прирікають свої народи на повторення поведінки, що викликала конфлікти в ми-

нулому, тобто заперечують і виключають всякий розвиток, прогрес та удосконалення.

У європейських народів, цивілізація яких базується на терпимості, людяності та демократизмі, світогляд «колективної відповідальності» не мав великого визнання. Найяскравішим носієм цього світогляду за останні чи не тисячу років був Гітлер. Засудивши гітлеризм, світ тим самим засудив і світогляд «колективної відповідальності». Жоден сучасний європейський мислитель, поет, письменник не висловлює цих поглядів. Бо це погляди ненавистницькі, погляди, що культивують ненависть до людей без причини, без вини, лише за їхню національну приналежність. Ці погляди виправдують геноциди. Той, хто засуджує геноциди, хто називає себе демократом і гуманістом не може поділяти таких поглядів.

Погляди, висловлені в листі ізраїльського парламентаря справляють таке враження, яке справив би захист ідей інквізиції сучасними провідними християнами.

Дов Бен-Меїр висловлює думку про «невирівняні рахунки» гебрійського народу з українським народом. Поминувши питання про справедливість цього твердження, зауважимо тільки, що у кожного народу через нерозум та інші вади керівників, а то й просто окремих представників, назбиралось занадто багато рахунків. Зосередивши увагу на «вирівнюванні рахунків», можна, просто кажучи, втратити глузд. Досить згадати до чого довело «вирівнювання рахунків» Гітлера. Гітлер не доріс до розуміння того, що мир, співпраця та прогрес досягнуто коштом компромісів, а це значить критичного ставлення, передусім, до своєї власної поведінки тепер і колись. Звинувачення ж у всьому опонентів та шукання козлів відпущення веде до поглиблення причин, що викликали чвари в минулому.

Коли Дов Бен-Меїр думає, що, культивуючи національну ворожнечу, він приносить користь Ізраїлеві, то він глибоко помиляється. Бо плекаючи ненависть до півсвіту, важко буде жити у тому світі. А головне, що сіючи ворожнечу, він та його однодумці не хочуть і, мабуть, не можуть зрозуміти, що у розпалюванні антисемітизму, українофобії та національної ворожнечі у вільному світі зацікавлені насамперед кремлівські «миролюбці». Це вони протягом десятиліть підживлюють і розпалюють як антисемітизм, так і українофобію цілим рядом заходів. До цих заходів належить фабрикація справ на так званих «воєнних злочинців», а також штучне створення уявлення, що нібито в підсоветській Україні існує якийсь особливий та незалежний від загальносоветського антисемітизм. Це досягнуто заходами, що провадяться на рівні держав-

ної політики. Якщо Дов Бен-Меїр не добачає цього, то це не говорить у його користь як державного діяча, бо свої уявлення про ситуацію в ССРСР та на Україні створює не він сам, а советські верховоди, які всі прояви «антисемітизму» в Україні (спеціально для експорту у вільний світ) санкціонують і акцептують з Москви. Дов Бен-Меїр не може зрозуміти, що московські верховоди підживлюють його ідеологію для того, щоб використати її для уярмлення усіх вільних народів, в тому числі й єврейського. Не Бен-Меїр маніпулює большевицькою ідеологією та змушує її працювати на користь Ізраїлю, а большевики підживлюють ідеологію Бен-Меїра і скеровують її у потрібний їм напрям. Большевикам вигідна і українофобія, і арабофобія, і всі інші фобії, бо вони викликають бажаний для большевиків антисемітизм, що полегшує їм боротьбу з сіонізмом, яку вони ведуть зовсім відверто.

Але емоції, а надто ненависть, засліплює людей, вони втрачають здатність об'єктивно мислити. Засліплений емоціями Бен-Меїр перебільшує розміри співпраці українців з окупантами, не добачає помилок, яких допускались усі народи, в тому числі і його власний, не розуміє, що його, засліпленого емоціями, штовхають у певному напрямі найлютіші вороги Ізраїлю.

Переконати Бен-Меїра в тому, що це так, неможливо, як неможливо було переконати визнавців «колективної відповідальності» в минулому. Вони переконані у своїх поглядах не логікою, не об'єктивною аналізою подій та фактів історії, а сліпою ненавистю, розпаленою забобонами й наклепами, яка глушить голос розуму й логіки. Вони не хочуть об'єктивно аналізувати причини конфліктів у минулому. Вони знають лише, що їхня нація найбезгрішніша у світі, ніколи не помилялася, ніколи не робила нічого такого, що викликало обурення інших націй. Таке засліплення властиве усім шовіністам. Спробуйте сказати шовіністові, хай якої нації, що десь-колись лідери або просто представники його нації діяли негуманно й несправедливо. Шовініст доводитиме, що його нація найкраща, найчесніша, найсправедливіша і найгуманніша, ніколи не була причетна до злочинів. Але об'єктивний спостерігач знає, що в Індії залитано кров'ю не одне повстання, що в Тасманії знищено корінне населення, що в Польщі уряд провадив пацифікації, що в Німеччині горіли в печах люди, що в Україні мерли з голоду мільйони, що в Катині розстрілювано полонених, що в Лівані сталася різанина палестинців, в Афганістані йде ескалація душогубства, в Ульстері ріжуться протестанти й католики. Хто винен у всіх цих та десятках інших подій? Жоден шовініст досі ще не сказав: «Ні, моя нація не найкраща, а навпаки: вона вчинила такі й такі злочини». І поки таке визнання не запанує над свідо-

містю тих, хто береться вершити долю народів, доти будуть існувати нації, «винні» в усіх смертних гріхах, нації з «невирівняними рахунками», нації-злочинці, а поруч існуюватимуть нації «невинні», нації-цивілізатори, нації-богоносці, Богом вибрані нації, арійські нації тощо.

Історія, кажуть, повторюється. І вона буде повторюватися доти, доки людство не відкине зоологічні, ненависницькі світогляди, висловлювані відверто чи замасковано. Кінець цьому ненависництву мають покласти інші погляди, погляди, які ведуть до співжиття та взаємоповаги народів. Ці погляди мають виключити світогляд «колективної відповідальності», як світогляд середньовічного мрякобісся.

Я не вірю, що шляхом переконання можна змусити людей змінити свої погляди. Митрополит Шептицький в апогеї душоубства в Європі звертався до Гітлера із закликом «Не убий!». Хіба це мало ефект? До Сталіна писали, коли не сотні, то десятки людей, переконуючи його у хибності та нелюдяності його політики. Чи він змінив її? Тисячі громадян писали до Хрущова, до Брежнєва. Чи це дало наслідки?

Я не думаю, що можна в чомусь переконати і Дов Бен-Меїра. Коли фізіологія бере гору над інтелектом, то тут нема жодної ради.

ЖЕРТВУЙТЕ ЩЕДРО НА —

ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ,

ВИЗВОЛЬНИЙ ФОНД ОУН

І ФОНД АБН!

Павло ШЕВЧУК

кол. в'язень концтабору Авшвіц, ч. 154979

ЧОМУ СВІТ МОВЧИТЬ (Продовження)

Викриття помордованих

Всілякі намагання ген. Андерса і польського військового штабу в СРСР відшукати біля 15 тисяч польських старшин, воєнно-полонених з 1939 р., які попали в руки советам, не принесли жодних успіхів. Не помогли теж дипломатичні ноти польського уряду до Москви, інтервенції і дипломатичні ноти англійського уряду до Москви, бо Москва, притиснена до стіни, не мала виправдання а до правди не признавалася. Викручувалась чим тільки могла, а вкінці, вдаючи ображену, зірвала дипломатичні зв'язки з польським урядом в Лондоні. Нова армія ген. Андерса і цивільне населення мусіли чим скорше опустити територію СРСР. Але крутість завжди приходиться кінець.

В дні 13-го квітня 1942 року німецьке радіо з Берліну подало таку вістку: «Доносять нам із Смоленська, що тутешнє населення показало німецьким властям місцевість таємних масових екекцій, де НКВД вимордувало біля 10 тисяч польських старшин. Німецькі власті негайно відвідали цю місцевість, що називається Косогори, розположена 16 км на захід від Смоленська, яка була курортним місцем для НКВД, і там викрили щось неймовірно страшне. Знайдено там великий рів у 28 метрів довжини і 16 метрів ширини — спільну могилу, в якій було положено 12 верств трупів помордованих польських старшин в числі 3.000 осіб. Трупи, в повному військовому умундуванні, частинно пов'язані, мали всі рани від пострілу з револьвера в потилицю голови. Ідентичність помордованих не буде важко устійнити, бо всі вони є в стані муміфікації, що постала як наслідок складників землі. Совети залишили також при тілах різні папери й особисті документи. Вже сьогодні стверджено, що між замордованими старшинами є, між іншим, ген. Сморовіньські з Люблина. Старшини були спочатку в таборі Козельськ, біля Орла, звідки в лютому і березні 1940 року були перевезені в товарових вагонах до Смоленська, а звідси тягаровими автами до Косогор, де й большевики їх вимордували. Розшуки й відкриття нових могил є в процесі робіт. Під відкопаними вже верствами знаходяться нові верстви трупів. Ко-

респонденти норвезьких часописів, які були на місці й особисто бачили цей злочин, вже повідомили свої часописи в Осльо».

В наступних депешах берлінське радіо повідомляло, що на місце злочину приїхали лікарські і слідчі комісії з нейтральних країн, які переводять ексгумацію трупів. До 16-го квітня знайдено дальші спільні могили помордованих, в яких містилося 1.500 трупів.

Отже «шило з мішка» вилізло. Виявлено забріханість і крутість Москви на чолі з «ясним сонечком» Сталіном. Для українського народу це не була жодна новина чи несподіванка, бо методи московських крутіств, обману й фальшування нам від віків знані. Для Заходу ж, це був ще один удокументований приклад, з якого лідери світової політики повинні й сьогодні витягнути належні висновки.

Очевидно, почувши про звітлення берлінського радіо, московські можновладці і тут вдалися до цих самих метод брехні і перекручень фактів. Вони почали складати вину на самих німців. В офіційному звітленні вони подали: «Німецько-фашистські звітлення не викликають жодних сумнівів відносно трагічної долі бувших польських військово-полонених, що були затрунені при будівельних роботах в 1941 році біля Смоленська і літом 1941 року, після відступу советських військ із смоленської округи, попали разом з громадянами ССРСР в руки німецьких злочинців». Отже, прошу читачів звернути увагу на комунікат: — «працювали на будівельних роботах і літом 1941 попали в руки німців». А яку ж відповідь подавали ті офіційні чинники, включно з Вишинським, Берією і Сталіном ген. Андерсові, Сікорському й амбасадорові Котові, коли вони розшукували за цими полоненими? Тоді відповідь була: «Вони давно були звільнені, вони повтікали, вони і т.д., і т.д.».

Телеграма ген. Андерса до польського уряду

Польський міністер народньої оборони в Лондоні одержав 15-го квітня 1943 року радіову телеграму від ген. Андерса такого змісту: «Від часу мого звільнення з в'язниці я старався відшукати наших вояків, що були в таборах Староб'ельськ, Козельськ і Осташково. Від властей ССРСР завжди одержував я виминаючі і викручуючі відповіді. Вождь начальний (ген. Сікорский) особисто інтерв'ював у Сталіна й одержав відповідь, що полонені, правдоподібно, повтікали. Із своєї сторони я наполегливо старався у всіх властей ССРСР, включно із Сталіном, щось довідатись про долю полонених. Я розіслав людей на всі сторони, щоб відшукати їх. На осно-

ві відомостей, що до нас надходять, стверджується, що частину наших старшин затоплено в Льодовім океані, а вивезені старшини з Козельська помордовані біля Смоленська. Частина прізвищ старшин помордованих, та проголошених німецьким радіом є в нашій картотеці. Незаперечливий факт, що з-поміж 12.500 старшин з таборів Смоленськ, Козельськ і Осташково, ані один не зголосився до армії. Від довшого часу ми глибоко переконані, що всі старшини нашої армії були цілево вимордовані властями ССРСР».

Тим часом німецька влада старалася якнайбільше використати цю трагедію наших сусідів, тому наполегливо провадила дальші розшуки й розкопи, а найважливіше — розвідку і слідства серед поляків, що працювали при німецькій армії, як теж серед місцевого населення, яке подало їм найбільше документальних свідчень. Зізнання заприсяжених свідків й інші документи німці проголошували всьому світові по радію, що теж багато турбувало польський уряд. Рада міністрів польського уряду 17-го квітня 1943 року запротестувала проти того, щоб німецький уряд використовував цю трагедію польського народу для своєї пропаганди і цим оправдував свої власні злочини. Рівночасно, Рада міністрів винесла рішення звернутися до Міжнародного Червоного Хреста в Женеві з проханням вислати делегацію, яка б на місці злочину прослїдила справу і видала рішення щодо властивих справників. Подібне рішення і комунікат був виданий міністром народньої оборони ген. Кукелем, який цитую: «Ми є при звичаєні до брехні німецької пропаганди й усвідомляємо собі цілї останніх ревеляцій. Одначе докладні інформації й удокументування німців відносно відкриття спільних могил біля Смоленська помордованих тисячів польських воєнно-полонених старшин і вказівки, що це зробили совети весною 1940 року, насувають конечну потребу, щоб цією справою зайнялося міжнародне тіло, таке, як Міжнародній Червоний Хрест, і тому польський уряд звертається до тієї інституції з проханням вислати делегацію на місце злочину, де поховані польські військово-полонені».

В тому самому часі польський уряд ще раз вислав ноту до ССРСР з проханням, щоб накінець вияснити справу, про яку голосять німці, і подати йому докладні інформації відносно долі польських старшин. На цю ноту не прийшла жодна відповідь від московського уряду.

Телеграми і звернення до МЧХ

Німецький Червоний Хрест вислав 16-го квітня 1943 року за підписом Гравіца телеграму до МЧХ в Женеві такого змісту: «У зв'язку із відкриттям могил помордованих польських старшин в

Катинським ліску біля Смоленська, і з уваги на велике міжнародне значення тієї справи, вважаємо участь Міжнародного Комітету дуже побажаною, тим більше з уваги на внесок німецького ЧХ і польського ЧХ відносно інших випадків загинених людей в СРСР. Німецький ЧХ просить негайно вислати делегацію МЧХ і запевняє про всі допомоги із сторони уряду».

Подібного змісту телеграму до МЧХ в Женеві вислав голова німецького ЧХ, князь фон Кобург.

З польської сторони представник ЧХ у Швейцарії Радзівілл подав на руки МЧХ подібну ноту, і Комітет МЧХ поставився до тієї справи прихильно, та в скорому часі покликав делегацію з нейтральних експертів.

На основі меморіялу МЧХ, підписаного 12-го вересня 1939 року і розісланого всім сторонам, що «беруть участь у війні», Комітет МЧХ мусить мати згоду обох заінтересованих сторін, однак уряд СРСР відмовився від впусщення комісії МЧХ до Катиня. Вслід за цим, практикуючи вікову методу брехні й обману, він вислав польському урядові в Лондоні дипломатичну ноту, оскаржуючи його у співпраці з Гітлером і наклепах на СРСР і зірвав дипломатичні зв'язки з усіма державами, які погодилися на висланню комісії до Катиня для прослідження морду. Це, очевидно, заскочило цілий світ, який думав, що СРСР привітає пропозицію віддати справу мордів в руки поважної міжнародної нейтральної інституції, якою являється МЧХ в Женеві, що мала респект і пошану серед всіх народів на земській кулі. Чейже це була нагода для СРСР оправдатись від закидів та доказати безсумнівно, що цей страшний злочин вчинили німці, про що так завзято оголошувало московське радіо зараз після відкриття могил і злочину в Катині. Москва навіть пішла в тій пропаганді, так далеко, що закидала польському урядові і ген. Сікорському «прогітлеризм» лише за те, що вони звернулися до МЧХ в Женеві, щоб устійнити правдивих злочинців.

Подібно, як цілий світ, так й англійський уряд був заскочений советським рішенням щодо катинської комісії. Міністер заграничних справ Іден ще довго старався поладити советсько-польські відносини, але і він не мав жодного успіху. Питання, чому СРСР не допустив МЧХ до слідства в Катині було світові зрозуміле. Москва боялася *відкриття правди*. Хитрий Сталін намотав на свій вус усіх, а наявні наслідки того ми вповні бачимо сьогодні. За свої помилки платить тепер і довго ще буде платити західній світ.

Москва замилує очі

Зайнявши поновно терени Смоленська, зимою 1943 року, повідомленням із січня 1944 року московський уряд розпочав гарячкові приготування, щоб замилити очі світовій opinii. В тій цілі створено спеціальну комісію, а для більшої помпи подано їхні наукові титули тощо. Судово-лікарськими експертами були: нар. комісар здоров'я, професор анатомії і д-р медицини, старший працівник судової медицини, член академії наук, народний комісар, генерал і т.д., і т.д., всі великі риби уряду, які ствердили протоколярно, що злочин поповнили німці осінню 1941 року, бо, мовляв трупи були переодягнені і документи підкинені тощо. Спеціальна комісія «переслухала» теж багато «свідків», переважно жінок, які потвердили все те, чого комісії було потрібно. Цікаво, що в тій комісії не було нікого з чужинців, ані одного представника іншої держави, хоч би й сателітної. А свідки, самі ж застрашені горожани ССРСР, що проживали під німецькою окупацією до зими 1943 року. Але це не важливе для уряду Сталіна й НКВД. Тут треба зробити «дело» і пустити у світ «блахман», бож від цього московський державний апарат від давніх років являється найбільшим майстром. І це подекуди хитрому Сталінові вдалося головно тому, що альянтський світ потребував єдності союзників у війні з Німеччиною і йому не було вигідно дразнити Москву.

Міжнародня лікарська комісія

Коли МЧХ в Женеві повідомив німецькі чинники про те, що не може подати помічної руки в справі Катиня через московську відмову, що було підставове з огляду на статут МЧХ, міністер здоров'я німецького (гітлерівського) уряду вирішив покликати міжнародню комісію представників неутральних держав з проханням перевести слідство.

До цієї комісії належали: з Бельгії — д-р Спелерс, проф. окулістики університету Гандава; Болгарії — д-р Марков, доцент судової медицини і кримінології унів. в Софії; Данії — д-р Трамсен, Інститут судової медицини в Копенгагені; Фінляндії — д-р Саксен, проф. патологічної анатомії в Гельсінках; Хорватії — д-р Мілославич, проф. судової медицини і кримінології в Загребі; Італії — д-р Пальмері, проф. суд. мед. і кримінології в Неаполі; Голляндії — д-р Де Бурлет, проф. анатомії унів. в Гренінген; Чехії і Моравії — д-р Гаек, проф. суд. мед. і кримінології в Празі; Румунії — д-р Біркль, речник суд. мед. і кримінології міністерства справедливости; Швайцарії — д-р Навій, проф. суд. мед. в Женеві; Словаччини —

д-р Субік, проф. патологічної анатомії в Братиславі, і Мадярщини — д-р Орсос, проф. суд. мед. і кримінології в Будапешті.

Крім вчислених осіб, в працях і вислідних нарадах брали участь: д-р Бугц, проф. суд. мед. і кримінології у Вроцлаві, що виступав від імені Начальної Команди німецьких збройних сил і мав нагляд за працями ексгумації в Катині, та лікар інспектор д-р Костедот, який співпрацював з Комісією з рамени шефа французького уряду. До цієї Комісії був теж запрошений представник польського уряду в Лондоні, але з відомих причин запрошення того він не прийняв.

Речник визначеної Комісії подав генезу і характер її постанови і вже на першому засіданні, згідно із всіма, вирішено: «слідство буде перепроваджене тільки під науковим кутом і всілякі політичні або полемічні дискусії не будуть допущені. Комісія повинна обмежитись до такого:

- 1) ствердження ідентичности трупа;
- 2) причину смерти;
- 3) означення часу, коли смерть наступила».

Тут треба додати, що до тієї Комісії з рамени Польського Червоного Хреста входив д-р Маріян Водзінський, старший асистент судової медицини Ягайлонського університету, проф. Ольбрихт з Кракова, та багато інших польських експертів, які працювали при розкопах, як технічна сила.

Комісія мала можливість особисто переслухати багато свідків з поближких околиць, які ствердили, що протягом березня і квітня 1940 року великі залізнодорожні транспорти польських старшин приходили до станції Гнездовая, недалеко Катиня, опісля викликувані відїздили тягаровими автомашинами в сторону катинського ліска, а після того їх ніхто і ніде не бачив. Комісія перевірила відкритих перед її приїздом та баданих трупів, і переглянула доказові матеріали, які були знайдені при помордованих. Автопсію переводив переважно проф. Бугц зі своїми помічниками. До 30-го квітня 1943 року із ексгумованих 982 тіл, біля 70% були цілковито зідентифіковані, а інших шойно після того, як при них знайдені документи були почищені. До цього дня відкрито 7 масових гробів. В однім, трохи більшим від інших, знайдено 2,500 старшинських тіл.

Члени Комісії особисто перевели автопсію 9 трупів і вибрали окремі випадки для виявлення доказових фактів. Зібрані докази дали у висліді такі судово-медичні ствердження: у всіх викопаних тілах, без виїмку, як причину смерти стверджено постріл в голову. Це були постріли завжди в потилицю голови і майже одноразові, в дуже рідких випадках подвійні. Місцем влету кулі у всіх випадках була долішня частина потилиці, а вилетне місце — го-

рішня частина чола, що починається заростом волосся. Рідко трохи нижче. Постріли лише з револьвера меншого від 8-ки калібру, приложеного до самого карку, або дуже близько, про що свідчать влетові діри, тріснення кости чашки і сліди пороху на підставі чашки. Майже таке саме поранення і влети кулі в потилицю голови свідчать про це, що діло було виконуване вже вправною рукою. Так само багато тіл були пов'язані шнурком з руками взад, що теж свідчить про вправність виконавців морду. На деяких тілах і одержі були знаки поколення чотирикутним московським багнетом, або сліди ударів на лиці і щоках. Це було вказівкою на тортури полоненого, колення багнетом щоб прискіпити біг, удари кулаком або кольбою кіса тих, хто ставив якийсь спротив.

Розстріли відбувалися на березі рову або й в самому рові, щоб не переносити тіл на місце погребання. Масові гроби містилися на лісних полянах, та були вирівняні й обсажені молодими сосонками. Оглядини членами Комісії і експерта, надлісничого фон Геффа, виявили, що сосни були п'ятилітні, росли зле в тіні більших дерев і були тут посаджені три роки перед тим. Рови-могили сягали часто в піщаному терені до підшкірної води. Тіла уложені переважно животами вниз, стиснені, по боках уложені методично, а в середині не так впорядковані. Ноги трупів витягнені, що означало, що були укладані після системи. Комісія подала узгіднене ствердження, що одержа на ексгумованих тілах має прикмети властиві одержі польських старшин, як гузики, відзнаки, військові відзначення, чоботи, знаки на білизні і т.п. В однім випадку знайдено одержу духовної особи. Назагал одержа відповідала вимірам тіла, білизна позапинана, паски і шлейки теж, що є доказом, що тіла поховані в одержі, яку ношено до хвилини смерти. При тілах не знайдено годинників, перстенів та інших дорогих речей, хоч записки в нотатках вказували години часу з докладним означенням, що свідчило, що старшини до останньої хвилини свого життя користувалися годинниками. Дорогоцінні предмети знайдено лише при деяких тілах захованими в одержі. Паперових грошей знайдено дуже багато, як рівнож пуделка польських папіросів, цигарнички і папіросниці із написом «Козельськ». Документи знайдені при трупах — це денники, письма, часописи датовані від осени 1939 року до березня-квітня 1940 року. Стверджено, що розклад тіл, які, крім муміфікації на зовні, зліплення сусідніх тіл, що є наслідком згустілої труп'ячої речовини, а окремо здеформування тіл у висліді стиску (заглиблення голови в животі сусіднього тіла тощо) означає, що тіла знаходяться в первісному стані їх уложення. В жоднім випадку не відкрито присутности мух чи інших решток хробачні на тілах, що теж було доказом, що розстріли і погребання відбувалися зимною порою року, коли немає жодних мух в повітрі ані хробачні в землі.

Проаналізовано деяку кількість чашок голів, щоб прослідити перемини на основі яких, після дослідів проф. Орсоса, можна устійнити час смерти. Тут йдеться іменно про багатоступові згущення вапняної солі на поверхні вже глининої мозкової маси. На трупах, що перебувають менше ніж три роки в гробах, таких проявів немає.

Протокол слідства цієї Комісії узгіднено всіма учасниками і підписано в Смоленську 30-го квітня 1943 р.

Під час своїх праць члени Комісії мали повну свободу рухів і мали всякого роду технічну допомогу, яка тільки була потрібна. Вони могли входити до розкопаних гробів і могли керувати працею після своїх вказівок. Рівночасно, окремо документуючи, працювала до 3-го червня 1943 року Комісія Польського Червоного Хреста, яка прибула з Варшави і яка у висліді своїх бадань зложила своїм властям подібний протокол, як міжнародня Комісія, з такими самими вислідами осудів.

Треба відмітити, що після повороту до Берліну Комісія зложила своє звітлення на руки міністра д-ра Конті, а після того була розв'язана. Праця Міжнародньої Комісії не була оплачувана. Жоден її член не одержував ні діет, ані гонорарів, як теж ніхто не був винагороджений у формі відзначень чи академічних гонорів. Комісія одержала лише квитки на подорож.

Перед тим, як приступлю до звітлень членів Польського ЧХ й інших документів, хочу насвітлити читачам, як на це реагувала Москва і яких вживала вона метод для своєї пропаганди.

Справа болгарського члена Комісії д-ра Маркова

Після створення Болгарської республіки під егідою Москви, міністер справедливости цього уряду Нейчев вже 26-го січня 1945 року заповів, що найвищий народній трибунал буде судити всіх осіб, коляборантів нацизму, а головно тих, які «виступали в пропаганді проти советського уряду через фальшиві свідчення за морди у Вінниці і Катині». Прокуратор народнього трибуналу виготовив акт оскарження проти 6-ох болгарів, які «коляборували» з фашистами і визначив судову розправу на день 19-го лютого, 1945 року. Першим серед оскаржених «покаявся», очевидно, д-р Марков, доцент університету в Софії і на розправі заявив: «Почуваюсь винним перед болгарським народом і його визволителем-Росією, та всім цивілізованим світом. Моєю виною є те, що коли уряд тирана Філова зробив натиск на мене, щоб взяти участь у слідстві Катиня, я не знайшов відваги спротиву і мав страх поносити консеквенції покарання тюрмою або концентраційним табо-

ром, як це зробили інші патріоти болгарського народу, що протилися політиці цього уряду».

В дальших своїх «оправданнях» д-р Марков описує, як він їхав до Катиня під ескортою гестапівців з крісами, як його пильнували та наказували, що він має робити, і т.д., і т.д., звичайно відомі світові побрехеньки, потрібні московській пропаганді, і за це «народний прокурор» відкликав свої обвинувачення. Яка була пізніша доля доцента університету д-ра Маркова — нікому нічого не відомо. Це ж наочний свідок й експерт в дослідженнях московських мордів. Відомо, що д-р Марков жив ще до часу Нюрнберзького процесу, де подав такі самі «в'яснення» і «свідчення», як на суді в Софії.

Іншим способом Москва хотіла компромітувати і шантажувати швайцарського вченого і делегата Комісії, проф. д-ра Ф. Навія. Проф. д-р Навій, світової слави вчений, експерт судової медицини і кримінології, був членом Міжнародної Комісії по справі Катиня за порозумінням і згодою урядових чинників Швейцарії, країни цілком нейтральної. Сам він не переводив аналізи трупів, але пильно приглядався праці д-ра Маркова, а зокрема д-ра Орсоса, проф. університету з Будапешту. Його більше цікавив дослід грунтун місця злочину, ріст і вік посаджених сосон та аналіза знайдених документів при тілах помордованих.

До таких «дел» найкраще надаються удержувані в країнах західного світу московські «резиденти», агенти і вислужники, які на потиск гузика НКВД, а тепер КГБ роблять свою роботу. Таких вона має тисячі. У випадку проф. Навія, Москва покликала до цього «дела» комуністичного посла Швайцарського парламенту «товариша» Вінцента, представника «Партії праці», в якій гуртувалися комуністи Швейцарії. Вінцент поставив внесок (інтерпеляцію) до Державної Ради (Гранд Консей), атакуючи проф. Навія за його участь у Міжнародній Лікарській Комісії, яка розглядала справу мордів в Катині, закидуючи йому співпрацю з фашистами Гітлера.

Інтерпеляція була обговорювана на засіданні Женевського парламенту 18-го січня 1947 р. Голова уряду Альберт Пікот відповів послові Вінцентові, цитуючи в скороченні звітномлення проф. Навія, яке він склав на руки уряду після повороту з місії в Катині.

(Закінчення буде)

Поезії

Тарас МЕЛЬНИЧУК

ПІД ПАРАСОЛЕЮ НАМОКЛОЇ ТИШІ

Під парасолею
 гробової тиші
 металеві руки
 провадять підрахунки,
 щоб земні створіння
 нанизати на жах
 як на самотньо-моторошну
 пустку ножа.

Закотився місяць жалюгідний
 (начхав на дорожні знаки)
 у очі всесвіту,
 де в кав'ярні Зодіяка
 тіпається зо сміху
 і задкує — (тшо р нобиль)¹ — до Нагасаки
 сузір'я рака.

І треба знати:
 металеві руки —
 це хижі звірі,
 це чорні круки-тварюки,
 що пробираються сатаною
 попід зорями,
 попід стіною,
 щоб світ розкотити — несамовито
 у безсвіт сторч головою
 під великою парасолею
 радіаційної тиші,
 щоб ми відчули сором,
 що втікали від себе
 в каміння,
 в коріння
 як руді (antschorno-биль)² миші —
 під парасолею зоряної тиші.

*

Одоцю!
 Сонце!

Візьми, візьми мене до себе,
Візьми — й нікому не віддай,
Бо так болить це сине небо
і ломить руки ця вода.
Бо щось я зовсім нікудишній,
Вже й сонце є, а я все змерз. . .
І сняться вишні. . .
 й що я прийшов
Й сказав тобі — Христос воскрес!
 Пермська обитель,
 Весна.

ЖАЙВОРОНКОВЕ.

Знаю: світ
то нагорілий гніт,
 не вічно йому
 горіти,
не вічно жайворонкові
з полем говорити.

КУПАЛЬСЬКЕ.

Сяйні вогнища,
 вогнища сяйні
В сяйво лица наші стягають.
Чие вогнище неба досягне,
Той Купайла здібає в гаї
 і вже по усій
 Україні вогні:
Між вогнями папороть
Зацвіти, зацвіти аж димить. . .
 мені
Щоби тисячі літ нам жить.
 По усій Україні вогні,
 По усій Україні ватри. . .
 Папороть зацвіти мені,
 Щоб не вмерли Карпати.
Раз на тисячу літ,
 раз на тисячу літ —
У час васильків у полі

Зацвітає папороті цвіт —
Воля.

 По всьому небу
 Україна горить,
Дівчата, вклоніться щастю. . .
Любокраю!
Зав'язничений світ —
Стронцесвічений цвіт —
Мусить розпастись
по усій Україні,
в країні *горить* рястом.

Сонце
Марічку шукає,
опришок
довбуша у крисаню збирає,
 а довбуш
 на мак дрібненький
 посічений — порубаний,
тож як його ізібрати,
щоб нас уже не карати.
 Сонце
 сіло
на чорно-билину
Добри вечір, калино! . .

Яблуко
іде з хлопчиком
до школи —
 за колом коло,
 коло в коло,
 не буде яблуку
 кінця ніколи,
брід — зірко —
гострить зірку
на Різдво.
 Слава Йсу Христу!
 Я пструг,
 я пструг,

я скачу в воду
 не спитавшись броду.
 Літаки
 спожиткували лебедя
 і топчуть як татари,
 наче тварі
 топчуть, небонько,
 а бог на золотій вуздечці
 скаче конем в гречці.

ПЕРВОЦВІТ

Світе, ти добрий! . . скажи: я добрий!
 Скажи: я не хочу нікому зла. . .
 Я тільки іду — (прости за тшор но биль!)³
 Я тільки іду до берези на обрій —
 За те, що береза до мене прийшла.
 Світе, ти добрий. . .
 Ти — не *tschorno*-биль. . .⁴
 Ти маєш небо. . .
 ти маєш сонце. . .
 Ти маєш первоцвіт
 на мокрій землі
 І серце людини —
 твое віконце,
 Де вічно летять
 Журавлі. . .
 Світе, ти добрий!

ЛІС

Під мокрим вітром стогне ліс,
 Хитаються тумани. . .
 Не тут я ріс, не тут я ріс,
 Не тут промовив: — Мамо! . .
 Не тут мене на руки брав
 Високий літній промінь. . .
 Не тут я пив росу із трав
 В перепелиний гомін.

Не тут я біг через луки —
підбіл. . . червона глина. . .
Не тут сказали вітряки:
я Україна.

Урал, 74

ХУСТКА

Осінньої днини хустка
Лазурна із золотим,
І яблуко радості хрустко
Кусає надщерблений тин.
Сади перевиті піснями,
Як веселками Україна. . .
Працюють студенти із нами,
А студенти — народ солов'їний —
Так, що й неба розхитано брами,
Так, що й море, либонь, по коліна. . .
Облизує яблуня листям
Плоди, мов корова телят,
І півсвіту колише в колиці
Над Дністром розколисаний сад.
Розколиханий сад — журавлиний,
Бо за море летять журавлі,
Ім веселки на пів-України
Світять яблуками із землі.
Земле, земле! . .
в світах зорелетних
Хай твоя не схитнеться твердь! . .
По тебе золоті йдуть ранети,
Щоб тебе врятувати від смерті, —
І тебе не торкнеться
смерть!
Похрумують яблука хрустко
На губах сміхотливих дівчат,
І осінь в багряню хустку
Збирає дівочу печаль.

ЧЕРЕП СВЯТОСЛАВА

Степом іду
коня убито,
тінь його
за срібну вуздечку веду
над Трубайлом чи то
над Дніпром,
що кригою вкритий
немов лазуровим склом.
П'є печеніг вино
з черепа Святослава,
П'є. . .
І доки він буде пити
кров мою зайда кривава!

ДИВИНО ЯК ЗАСНІЖИЛО! . .

Гуде небесний млин! . .
Коби душа хоч вижила,
то виживе й полин,
і пролісок закрадистий —
фіялчин чоловік. . .
Дай Боже мені радості,
А до снігів — я звик!

Всесвятськ, 1974

1 «Тшо р нобиль» — мабуть Чорнобиль, — прим. Редакції.

2 Мабуть, автор має на увазі чорнобильські муравлі, — Редакція.

3 Читати треба — Чорнобиль, — прим. Редакції.

4 Як повище.

Євген СВЕРСТЮК

КИЇВ: ПЛОЩА РЕВОЛЮЦІЇ

Я прийшов на той пляц подивитись
я прийшов поклонитись
вам що грали з нечистим
останню життєву гру
він зім'яв ваші лиця
приневолив схилитись
і спустив у чорну діру*

Я не можу гадати
я не смію судити
ходу в чорну годину
що слід
що неслід

Дотлівало життя
виривалось коріння
і останнє бажання
на піску свій слід

Боже як то вам було
поза межами болю
зло пускати в святиню
видавати ключі

Зло тотальне носилось
і вже перших скосило
і кричали у завтра
лиховісні сичі

Я приніс гілки терену
вашим тіням стражденним
затаврованим тіням
так невчасно невлад

А пояснень доволі
було досить тих свідчень
що в свій час їх отримав
знаний Понтій Пилат

* Цей вірш написаний Автором і надрукований у модерністичному стилі, без пунктуаційних знаків — Редакція «В.Ш.».

З дому неволі

ВІТЕР З УКРАЇНИ

Недавно ми одержали з України важливий матеріал відносно атомової аварії в Чорнобилі, який під оригінальним автора наголовком рекомендуємо до уваги читачам.

Редакція

Минув ось уже четвертий місяць від того дня, коли весь світ облетіла вістка про катастрофу в Чорнобилі, біля Києва. Вітер з України розніс отруйну радіоактивну хмару по всій Європі. А сонце світило як і раніше, і люди в Україні, навіть в найбільш загроженому районі, все ще найменше з усіх були поінформовані про те, що сталося крім звичайного пожежу і який підступний невидимий ворог їм загрожує.

У 30-их роках Павло Тичина писав у вірші «Вітер з України» про «чортів вітер, проклятий вітер з захватом як про незагнуданий порив збунтованого духа до волі, повів бунту і невпкори, вітер революції». Нині інше несе нам повів із Києва — скорботу і сум народу, якому навіть в мирний час треба змагатися не тільки за своє духовне, але навіть біологічне існування. Черговий раз зневажено його гідність, більше того — вчинено злочин, не інформуючи про смертельну отруту, яку виділяв від самого початку аварії пошкоджений реактор. Коли весь світ заговорив про виявлення спеціальними приладами потужного джерела шкідливої радіації в Україні, щойно тоді советські верховоди ласкаво призналися, що справді щось в атомній електростанції не гаразд, що був пожежа, але по суті нічого такого не сталося і советські люди навіть без участі закордонних спеціалістів справляться з аварією. Черговий раз «мудре та безпомилне» партійне управління руками свого терпеливого і мужнього народу бралось ліквідувати наслідки аварії, в якій у великій мірі було безпосередньо винувате.

В недавньому минулому народи Советського Союзу заплатили мільйонами жертв за безглуздя сталінської верхівки, особливо на початку війни з гітлерівською Німеччиною, яка мирним договором приспала і досягнула повного заскочення противника.

Тепер влада вчасно не застерегла народу перед страшною загрозою для здоров'я та життя людей. Навпаки, щоб хоч на деякий час ще переконати світ, що аварія була дрібна та незначуща, з диявольським цинізмом влаштовано в Чорнобилі першотравневу маніфестацію з участю дітей! Нехай, мовляв, світ знає... Тим часом партійні чиновники, повідомлені про справжні розміри того, що сталося, тихцем та з поспіхом вивозили свої сім'ї з Києва в безпечні віддалені райони України та інших респуб-

лік. «Слава КПСС за все це, вівіки слава!» Народ своїй партії цього не забуде!

Порівнюючи з іншими аваріями, які траплялися в атомних електростанціях в інших країнах, це був справжній катаклізм, скологічна катастрофа. При чому після чотирьох місяців напружених робіт спрямованих на повну ізоляцію IV блоку, де сталася аварія, не вдалося ще повністю замкнути його в бетонній труні та припинити виділення назовні шкідливої радіації.

Він, як кажуть кияни, надалі «бухкає» під силою періодичного зростаючого тиску кипучої води і пари. Та вже й в офіційному черговому повідомленні з Москви можна було нещодавно почути, що аварія «мала характер цілої серії вибухів». Отак влада дозує інформації про цю катастрофу, говорячи тільки те, чого вже ніяк не можна приховати.

Один мій знайомий фізик-атоміст розповідав, як міряють рівень радіоактивності в Києві для потреб советських інформаційних зведень, що йдуть у світ. Місце, в якому братимуть пробку, тобто, де працюватиме дозиметр, спершу акуратно миють, а щойно тоді приставляють прилад. Згаданий вчений виходить на балкон зі своїм власним дозиметром і реєструє показники вдвоє-втриє вищі від тих, поданих щойно у телевізійному журналі. Саме життя породило отже й нову анекдотичну дсфініцію міллірентгена — це рентген, який пройшов обробку в відомій російській програмі «Врем'я».

Розмірів лиха, яке сталося в Україні, не можна змірити числом смертних жертв та усіх важко хворих, які перебувають тепер в лікарнях. Лікарі докладають усіх зусиль, щоб врятувати, або хоч продовжити їхнє життя. Кількасот тисяч людей потребуватиме протягом кількох найближчих років постійного медичного обстеження. Лікарі знають вже й більше — найближчим часом почне зростати смертність серед дітей, які перебували в зоні шкідливої радіації. Лікарям доручено записувати цим дітям у їхніх картах захворювань буцімто виявлені у них, а насправді вигадані інші невиліковні недуги. . . Жахіття, коли всупереч лікарській етиці треба працювати для блага советської статистики. Влада, яка обноситься у світі зі своєю, як каже, гуманністю, принциповою людяністю, яка немов би всі зусилля спрямовує на те, щоб забезпечувати благо кожної людини — насправді людину трактує повністю інструментально, як засіб, як предмет.

Населення Києва протягом двох місяців після катастрофи в Чорнобилі мусило користуватися питною водою з Дніпра (рівень радіоактивності 10^{-7} кюрі) не маючи забезпеченого іншого — резервового водоймища. Щойно пізніше переключено столицю України на деснянську воду (10^{-11} кюрі). Деякі люди привозять собі трохи питної чистої води навіть з віддалених джерел поза Києвом. Немало труду треба собі завдати, щоб роздобути чисту городину, яку постачають до овочевих магазинів (звичайно — в недостатній кількості) з віддалених районів країни. Наймилішим подарунком від знайомих, приміром зі Львова, може бути кілька пучків петрушки або кропу.

Сон з очей у киян зганяє найбільше турбота — про дітей, єдину надію

батьків, майбутнє сім'ї, роду і народу. Школярам держава забезпечувала цього року продовжені літні канікули у віддалених від Києва районах України. Усі діти дошкільного віку, для яких — додамо — підвищена радіоактивність ще більше шкідлива, позбавлені будь-якої центрально організованої допомоги. Більшість батьків з матеріальних причин неспроможна самотужки влаштувати своїх дітей на якийсь довше перебування поза Києвом, бо квартира, харчування та опіка коштують вельми дорого. А які родитимуться, зі схильностями до яких захворювань? Цього не знає ще ніхто. Лікарі дораджують молодятam після вінчання почекати кілька років з сімейними плянами.

Українські письменники різко заговорили на своєму з'їзді не тільки про те, що загрожує дереву рідного слова, але й про іншу, не менш страшну небезпеку навислу над деревом продовження роду. Як влучно та без перебільшення сказав І. Драч — атомна блискавка вдарила в генетичний код народу.

Аварії можуть траплятися всюди, але ж відомо, що атомні електростанції потребують особливих додаткових систем забезпечення з використанням найновіших здобутків світової техніки в цій ділянці. В Чорнобилі охоронний бетонний купол довелося будувати цюжю після вибуху, та й з автоматичним контролем праці реактора, як кажуть знавці, не все було гаразд. Електростанцію споруджували в типових умовах советського плянового виробництва з властивою йому буфонадою показухи, з безпереривною достроковістю за всяку ціну. Точно відомо, що IV блок реактора, в якому сталася аварія, пускали в хід достроково. Той факт, що не допущено закордонних спеціалістів до участі при ліквідації наслідків аварії, дозволяє припускати, що ймовірно реактор був додатково навантажений додатковими завданнями — виробництвом речовин мілітарного призначення, або науковим досліддам для військових потреб. Тепер, очевидно, знайдуться відповідні пояснення причин аварії (очевидно без укавання на високу потенціально аварійність такого типу реактора), знайдуться й жертвні козли — тут перш за все обслуговуючий персонал, може ще кілька директорів на різних щаблях. Уже встановлено, що «персонал припустився шести серйозних помилок» та що й провадив експерименти, на які не мав згоди з центрального управління атомної енергетики в Москві.

А коли почуємо також про незаперечні помилки (несвідомо чи свідомо) вчинені найвищими партійними диригентами не тільки від питань атомістики, але й від всяких інших рішень, хочби ось помилки при вирішенні щодо місця побудови атомної електростанції в самому серці України, в густо населеному районі?

Чорнобиль й Україна залишаються в полі зору та пильної уваги всього світу, бо справи гльобальних загроз для природного довкілля і самих людей, стали вирішувати про наше бути чи не бути. Це зближує народи, бо нині вже, може більші ніж будь-коли в історії, чужого горя не буває.

Український народ багато лиха пережив на своєму славному і водночас страдницькому шляху. Гоячи глибоку рану від чорнобильської екологіч-

ної бомби продовженої дії, він може розраховувати на солідарну підтримку інших народів.

Атомна блискавка, що вдарила в його генетичний код, може водночас прискорить час всенародного прозріння.

К.

В ОБОРОНІ СВОГО СИНА

Довголітній український політичний в'язень, психолог за фахом, Михайло Горинь, перше ув'язнення відбув у роках 1965-1971. В 1982 р., советський суд, діючи на основі неправдивих та видуманих «доказів», засудив Гориня поновно на 10 років ув'язнення і 5 років заслання. Відсиджуючи засуд в Пермських концтаборах, Михайло Горинь важко хворий і знеможений. Друкуємо листа його матері Степанії Горинь до «Правди» в обороні сина, який предістався самвидавним шляхом на Захід.

До газети «Правда»
від Горинь Степанії Данилівни,
Українська ССР,
Львівська обл., Жидачівський район,
місто Ходорів, вул. Львівська, 19.

Мого сина, Гориня Михайла Миколайовича, 1930 року народження. Львівський обласний суд засудив 25-го червня 1982 року за статтю 62-2 Кримінального кодексу Української ССР* до 10 років позбавлення волі й 5 років заслання.

Провину мого сина нібито доведено свідченнями свідків Красівського, Максим'як, Жугарйова, а також документами, приєднаними до справи.

Будучи присутньою на суді, я слухала виступ адвоката Степаненка, який сказав: поперше, в низці епізодів фактів не підтверджено; подруге, низку епізодів неправильно кваліфікували.

Ці твердження досвідченого юриста не були голосливими; він їх підтвердив багатьма прикладами із справи.

Звертаюся до вас із проханням справедливо, об'єктивно і без упередження переглянути винесений моему синові вирок.

Я проста жінка, але вважаю: так звані «документи», що їх інкримінують моему синові, мовляв, вони спрямовані на підриг і послаблення советської влади, не мають такого змісту, не переслідували такої мети. Що спільного зі змістом статті 62-2 Кримінального кодексу можуть мати листи написані на ім'я Олесея Гончара, Леоніди Світличної, ненадісланий

* В оригіналі цей і похідні терміни подані за підсовєтським правописом як Української РСР, УРСР тощо, що ми виправляємо — Редакція.

лист до Василя Стуса, вітальні листівки Зіновієві Красівському, лист до брата або замітки до статті Гжибовського?

Уважаю, що тут (суд) порушив статтю 371 Кримінально-процесуального кодексу Української ССР, де мовиться про неправильне застосування кримінального закону (. . .) Чи можна вважати таким самим «документом», спрямованим на підриг советської влади лист Меланії Максим'як, надісланий до колишнього голови КГБ Федорчука?

Несвідповідність висновків Львівського обласного суду, викладених у вирозі, фактичному змістові документів є порушенням статті 369 Кримінально-процесуального кодексу Української ССР. Адже тут ясна суперечність між підставною та резолютивною частинами вироку, бо недоведеність провини сина у вирозі — очевидна.

На суді порушено і статтю 368 Кримінально-процесуального кодексу Української ССР, де мовиться про односторонність або неповне дізнання попереднього чи судового слідства. Справа в тому, що під час судового слідства не допитували свідків Маложенського Василя та Максим'як Меланії. А потреба у допиті була — адже син не знайомий з Маложенським і ніколи з ним не зустрічався. Не допитували й Любомири Попадюк.

Провини мого сина суд не довів. Водночас суд порушив цілу низку статей Кримінально-процесуального кодексу Української ССР. Наприклад, попереднє слідство було одностороннє. Не влаштовано очної ставки зі свідком Маложенським. Тим часом син не знає, хто такий Маложенський. Не допитували Любомири Попадюк, колишнього працівника Львівського університету.

Згідно зі статтею 361 Кримінально-процесуального кодексу Української ССР, Попадюк надіслала до Верховного Суду УРСР (до касаційної інстанції) письмове заперечення свідчень Меланії Максим'як.

Той факт, власне, промовляє за односторонність і неповність попереднього слідства. Попри те, що проголошення письмових свідчень замість усного допиту на суді є відомим відступом закону і воно дозволене лише за умови, якщо поява свідка неможлива, а в усіх інших випадках закон передбачає обов'язкову безпосередню участь свідків, то цієї вимоги не дотримав Львівський обласний суд. Хоча свідки перебували близько й викликати їх взагалі не було проблем, суд відкинув клопотання адвоката й сина у цій справі. Потреба у явці свідків полягала в тому, що їхні свідчення були фальшивими. Свідчення Максим'як заперечила Попадюк, а свідчення Маложенського заперечив під час судового засідання свідок Зіновій Красівський.

Усі ці факти свідчать про порушення статті 368 Кримінально-процесуального кодексу Української ССР.

Львівський обласний суд не тільки не задовольнив цілком обґрунтовані й законні клопотання сина та адвоката про те, що без присутності свідків Маложенського та Максим'як не можна буде встановити правди, він навіть не вважав за потрібне написати у вирозі, чому неперевірені суперечливі свідчення свідків Маложенського та Максим'як він схвалив, а свідчення двох інших свідків (Красівського та Попадюк) він відкинув.

На жаль, касаційна інстанція — Верховний Суд Української ССР — не взяла до уваги нового документу, що його надіслала Любомира Попадюк. А цей документ треба було взяти до уваги, бо письмове заперечення Попадюк спростувало свідчення Максим'як, яких не перевірили в перебігу судового слідства.

З іншого боку, парадоксально звучать слова прокурора Верховного Суду УССР про те, що «свідчення свідків проголошені й ніхто їх не спростував».

До сказаного слід додати: більшість документів-листів були десятирічної давности — їх написано до 1971 року, а витягли їх з архіву з єдиною метою нібито довести «систематичність» антирадянської діяльності Гориня. Тим часом це в жодному разі не відповідало дійсності.

Щодо двох нових документів, на підставі яких базувалося звинувачення сина і без яких неможливо було його судити, можу сказати з цілковитою впевненістю — син до цих документів не причетний.

Тут знову можна говорити про неповне дізнання, бо не встановлено, хто підготував ці документи на машинці заводу, де працював син, і хто їхній автор. Син до цих двох документів не має жодного стосунку. Саме тому адвокат Степаненко розумно міг собі дозволити сказати на суді: «Я не погоджуюся з тим, що доведено антирадянські дії Гориня за статтею 62-2». Беручи до уваги справжню ступінь провини за наявністю обтяжуючих обставин, — нема повторно скоєного злочину, бо немає трьох положень, які за умови правильної кваліфікації складають сутність статті 62-2.

Тому звертаюся до вас із проханням урахувати все вищесказане, а також те, що син переніс два інфаркти міокарду — один у Львові під час слідства, а другий у травні 1984 року в таборі особливого режиму. Перебіг недуги — тяжкий, з ускладненнями — миготлива аритмія, яка триває донині. За таким станом прогнози дуже поважні, загрозливі. І це тим більше, що (син) мав новий інфаркт 21 серпня 1985 року, який супроводжувався кровотечею з носа та рота. Як підозрівають лікарі (сина не оглянув фахівець, не зробили ні аналізів, ні електрoкардіограми), це був інфаркт легенів. Хвороба прогресує, а це може призвести до гіршого, бо в такому разі потрібне поважне лікування у кардіологічних відділеннях лікарні, а не амбуляторне.

Можу вважати, що сина тричі помилувала смерть, але як довго ладне витримати хворе серце несправедливість, яку йому довелося витримати протягом останніх чотирьох років?

Прошу переглянути справу мого сина і схвалити справедливе, гуманне рішення.

1 лютого 1986

Горинь Степанія Данилівна

ПІД МАСКОЮ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ

Побіч сумнозвісної книжки Едварда Пруса «Владика свентоюрські», що появилася в 1985 році у Видавничому Інституті Союзу Профспілок у Варшаві, того ж року і того ж автора в даному видавництві появилася друга книжка п.з. «Геросі спод знаку тризуба». В першій книжці, яка є сумішем правдивих фактів і видуманих ситуацій, зокрема рясно цитованих советських авторів (Даниленко, Беляєв, М. Шейман, Я. Галан і ін.), Е. Прус представляє Митрополита Андрія Шептицького, як польського ренегата, що перейнятий месіянством греко-католицизму на Сході, потурав українському націоналізмові і служив німецьким окупантам. (Тенденційність очорнення Митрополита А. Шептицького Е. Прусом дуже нагадує пасквільний виступ в німецькій пресі журналіста Ганс-Якоба Штеле, який користувався тими самими московськими джерелами!).

В книжці «Геросі спод знаку тризуба» автор розправляється з немилим йому українським визвольним рухом, починаючи визвольними змаганнями з часів Першої світової війни через УВО, ОУН, УПА і до наших днів. На 348 стор. книжка містить чимало документального матеріалу, переплітані фальшивками з арсеналу КГБ для знеславлення ОУН, УПА і їх керівників. Книжка вимагає докладної аналізи і опрокинення фальшивих тверджень та наскрізь тенденційного наświetлення. Дотеперішні дві рецензії: Р. Голята в «Америці» і О. Питляра в «Національній Трибуні» тільки в незначній мірі викривають брехливість фактів і тверджень Е. Пруса.

Перше опрокинення брехні з книжки «Геросі спод знаку тризуба» зробили колишні політв'язні Авшвіцу мгр О. Коваль і д-р Б. Вітошинський, оприлюднивши відповідну заяву в почитному польському місячнику «Культура» за грудень 1986 р., що появляється в Парижі. Ця заява звучить:

«В книжці Едварда Пруса «Геросі спод знаку тризуба», що її випустив Видавничий Інститут Союзу Профспілок у Варшаві, 1985 року, на стор. 210 є названі наші прізвища в пов'язанні з замордуванням братів Василя і Олександра Бандерів, на початку серпня 1942 р. в Освенцімі.

Автор книжки твердить, що братів Бандерів було арештовано в половині 1943 року і вислано до Освенціма, де ми мали б їх «згладити». Він пише в книжці: «Поширено вістку, що за їхню смерть несе відповідальність поляк-капо Юзеф Краль, коли в дійсності їх замордували німець Штарк і українці Коваль, Шевчук і Вітошинський».

Ми з цілою енергією застерігаємо себе перед подібними наклепами, поскільки маємо докази, що Василь Бандера був арештований 15 вересня 1941 року в Станиславові і вивезений до в'язниці Монтелюпіх у Кракові, а 20 липня 1942 року перевезений до Освенціма. Доктор Олександр Бандера, на наказ Гімлера, був

арештований в Римі і також привезений до Освенціма в кінці липня 1942 року.

Таким самим цинічним звинуваченням Едварда Пруса — здається професора університету — є його брехлива видумка про те, що ми замордували братів Бандерів, ми що були найближчими друзями і визнавцями тієї самої ідеї визволення України з німецьких і московських лап. Ми можемо тільки дати, як нам мовили «унтеркапи» і «форарбайтери» Краля, що всі українці мали бути знищені в подібний звірячий спосіб, як брати Бандери і шість інших українців з нашої групи. Якщо нас усіх не встигли тоді вимордувати підвладні райхсдойча Юзефа Краля, то сталося це завдяки реорганізації команди і розміщення нас по інших бльоках.

Ми стверджуємо, що книжка Е. Пруса служить підсилюванню ненависти в польсько-українських відносинах, які як в краю, так і на еміграції мають вигляди направлятись. Очевидно, що такий зворот справи налякав нашого спільного ворога і правдоподібно, Е. Прус одержав відповідне «замовлення».

(підписи)

Омелян Коваль
Борис Вітошинський

Треба додати, що в супровідному листі до редакції «Культура» обидва підписані згадали, що ця заява нормально повинна бути оприлюднена в урядовій пресі в Польщі, однак вони сумніваються, чи та преса могла б здобутися на того рода об'єктивність. Всетаки, якщо б вони мали помилитись, то не матимуть нічого проти оприлюднення цієї заяви урядовою польською пресою, передруковуючи її з «Культури».

Як відомо, свого часу була голосна справа процесу проти 20 СС-сторожів в Авшвіці, який відбувався у Франкфурті в Зах. Німеччині. На той процес польський уряд вислав був групу свідків, яку очолював колишній оберкапо Юзеф Краль. Туди прибула також 4-членна група кол. українських політв'язнів з Авшвіці: проф. Степан Ленкавський, д-р Михайло Шевчук, рсд. Борис Вітошинський і мгр Омелян Коваль. Українська делегація виступила перед судом з заявою, що оберкапо Краль є співвинний у винищенні в'язнів і повинен бути на лаві підсудних. В його команді «Нойбав» було закатовано братів Бандерів і Краль давав накази знущатись. Українські свідки застерглися, що вони в ніякому разі не прийшли свідчити в користь СС-ів, однак не можуть погодитись, щоб відповідальний за злочини оберкапо Краль виступав, як невинний свідок. У висліді тієї інтервенції суддя поставив запит Ю. Кралеві, чи він почувається до вини, а його відповідь звучала: «не можем того робіць, поневаж естем полякем і католікем» (я не міг того робити, поскільки я є поляком і католиком).

В тій ситуації суд визнав себе некомпетентним арештувати і ставити на лаву підсудних Ю. Краля, чого домагалася оборона, і процес був перерваний, а польська делегація від'їхала з нічим до Польщі. Характерним для цього процесу був момент зустрічі колишніх в'язнів поляків і українців

між якими були знайомі О. Ковалю і Б. Вітошинського. Ще перед початком відкриття процесу, на коридорі, поляк пізнав обидвох і на привітання викликнув їх прізвиська і спонтанно додав — «я го відзе на шаро!». Мова йшла про Ю. Краля, про якого той поляк знав, що Краль був винен у знищенні кількох українців.

Тепер, як виходить, Е. Прус одержав доручення «забронзувати» Ю. Краля, підставляючи свідків на місце злочинця. Очевидно, що того рода наглядна брехня не приносить людовопольській науці ні чести ні довір'я. Тому, що твори Е. Пруса переповнені того рода фальшивками і брехнею, то всі вони, як також і інших авторів, мусять бути строго перевірені і опрокинені, щоб не ширилася дезінформація під маскою історичної правди.

ПРО УТОЧНЕННЯ ДЕЯКИХ ПОНЯТЬ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ В ССРСР

До колег-літераторів, журналістів, публіцистів,
істориків-советологів

Перед нами Сарсельська «Енциклопедія українознавства». Там стоїть:
... Був заарештований і засланий на Колиму... (про Драй-Хмару)
... був засланий на Північ... (це про Остапа Вишню)
І так у безлічі випадків: засланий, на заслання...
А ось антологія Б. Кравцева «Обірвані струни». І там читаємо:
... у 1935 році засланий на Соловки; дальша доля його не відома (про
Клима Поліщука).

Те саме у книжці Яра Славутича «Розстріляна муза»:
... Поета заслали на Соловки (про Павла Филиповича).
Нарешті, в журналі «Визвольний Шлях» (ч. 2 за 1986 р.):
... На заслання в Мордовії (під поезією Ірини Ратушинської в перекладі
Леоніда Полтави).

У списку наводимо лише кілька прикладів такого нещасного визначення покарання. Тим часом жоден із них не відповідає правді. Та ж ні Драй-Хмара, ні Остап Вишня, ні Клим Поліщук, ні Павло Филипович, ні Ірина Ратушинська — з них ніхто не був засланий і не перебував на заслання! Усі вони були *ув'язнені*: вони каралися в таборах примусової праці (за советським евфемізмом, у випадку І. Ратушинської — у «виправно-трудоуних установках»).

Пощо применшувати покарання?

За советської дійсности (і за царської Росії) є (були) різні міри покарання, крім, звісно, грошових штрафів і конфіскації майна.

1. Найлегша: адміністративне вислання та обмеження щодо місця проживання. Так, ще за царських часів (ця форма покарання збереглася і досі в советському законодавстві) були вислані до Курська вищезгаданий Клим Поліщук, а також родина О. Бурггардта.

2. Заслання. На засланні за царських часів перебували Павло Грабовський та О. Бурггардт, за советських часів — проф. Макаренко (помер на Уралі), Михайло Івченко (помер на Північному Кавказі), проф. М. Плевако (забитий «невідомим злочинцем»), професори П. Одарченко та В. Чапленко (обидва повернулися).

Василь Стус карався у концтаборі, потім на засланні і, після короткого «відпочинку», у так званій «Великій зоні» — знову у концтаборі (де й загинув), а Микола Руденко і його дружина — Раїса, відбувши ув'язнення, живуть тепер на засланні (при чому ув'язнення або позбавлення волі — основне покарання, а заслання або вислання — додаткове).

3. Щодо таборів, то серед них тепер відрізняють табори загального, посиленого, суворого та особливого режимів (залежно від ступеня скоєної «провини» і від того, чи «злочинець» — рецидивіст, підліток або дорослий тощо).

При чому, як окремий засіб покарання, у таборах існують ПКТ (або приміщення камерного типу; донедавна був БУР — по-російському «барак уселенного режиму»), шізо (штрафний ізолятор; тюремний відповідник — карцер). Ще є камери-одиночки.

4. З доби горезвісного детанту походить окрема форма ув'язнення — інтернування у психіатричній лікарні. Тут так само треба відрізнити психолікарню загального типу (обласного підпорядкування) од психолікарні спеціального типу (це психіатрична тюрма). Щоправда інтернування у психушках — широкоживаний від початку встановлення советської влади протизахід, спрямований на те, щоб «тихо» ув'язнити супротивників режиму. Однак протягом останніх двох-трьох десятиріч заборотження до психолікарень набрало моторошних форм за допомогою впорскування великих доз невролептиків, мета яких вбити у зародку волю та гідність в'язня сумління. Цієї форми покарання зазнали серед інших ген. Григоренко, Л. Плющ, Зиновій Красівський, Микола Плахотнюк.

5. Нарешті тюрма. Донедавна ще працювала Владимирська в'язниця, поки її карної функції цілком не перебрала Чистопольська тюрма в Татарії. Режим утримання набагато тяжчий, ніж у таборах примусової праці. Як правило, туди спрямовують в'язнів сумління (переважно на трирічний термін ув'язнення), звинувачених у систематичному порушванні табір-ного розпорядку.

У сталінські часи існували ще тюрми-політизолятори, звідки ніхто не виходив на волю (є відомості, що в політизоляторі перебував Сергій Сфремов).

Так, схематично, без деталей, виглядає советська пенітенціарна система. Про це написано стільки книжок, маємо стільки живих свідків, а також і жертв, а для нашої преси на еміграції все це — тільки «заслання»...

*Ігор Качуровський
Григорій Панчук*

В Тисячоліття Хрещення України

Євген КРАМАР

ДОСВІТКИ ЕПОХАЛЬНОЇ ПОДІЇ
(Друкується із незначними скороченнями)

1988 рік відкарбовує рівно тисячоріччя відтоді, коли князь Володимир офіційно запровадив на Україні християнство. Це не абиякий ювілей не абиякої події. Тисячу років тому розпочалася нова епоха в історії України. Названий князь, згодом визнаний святим (рівноапостольним) і Великим, вирішив за одним заходом викоринити місцеве поганство і прийняти християнство в статусі державної релігії. Цей двоєдиний акт традиційно називають хрещенням України^а.

Однак на території, яку тепер займає Україна, християнство проклало собі шлях за низку сторіч до епохального 988 р. Нижче мова піде якраз про розповсюдження Христового вчення на цій території до офіційного хрещення України. На такому тлі легше збагнути багатовікову обумовленість, доконечність і неминучість зазначеного акту князя Володимира Великого. Шкода, що не можна навести точної дати й конкретних обставин, коли християнство вперше ввійшло в життя бодай якоїсь частини предків українців. Доводиться оперувати лише сторіччями і то без рясного фактажу. До того ж у сиву давнину на території теперішньої України, особливо в її південній частині, жило різноетнічне населення. Саме туди насамперед потрапило насіння християнської релігії.

Правда, за давньоукраїнською літописною й церковною традицією, перша сторінка книги християнського буття українського народу започаткована вже в апостольську добу й пов'язана з апостолом Андреем. На початку XII ст. київський чернець Нестор у своєму Початковому літописі «Повісті временних літ» з цього приводу навів ось яку розповідь^б: «Якоже ркоша. Андрѣю ауча-

а) Оскільки тодішня офіційна назва України — «Русь», то вживається також поняття «хрещення Русі-України (України-Руси)», «хрещення Русі».

б) Тут і далі текст цього літопису наводиться з деякими орфографічними відхиленнями від цитованого видання.

щю в Синопопий^в. пришедшю ему в Корсунь^г. оувидь яко ис Корсуня близъ оустье Дньнпръское и въсхоть пойти в Римъ и приде въ оустье Дньнпръское и оттоль поиде по Дньпру горь. и по приключаяю. приде и ста подь горами на березь. и заоутра вьставъ рече к сущимъ с нимъ оученикомъ. видите горы сия. яко на сихъ горахъ вьсияеть благодать Божия. иматъ и городъ великъ быти. и церкви мьгогы иматъ Богъ въздвигнути. и вьщедь на горы сия и благослови я. и постави Крестъ. и помолився Богу. и слъзе съ горы сея. идеже послеже быс Киевъ. и поиде по Дньпру горь. и приде въ Словени^д. идеже инь Новьгородъ. и видьвъ люди ту сущая какъихъ обычай и како ся мьнють и хвоцются и оудивися имъ и иде въ Варяги^е. и приде въ Римъ. . .»¹.

За літописом в Римі св. Андрій розповів про свою місіонерську діяльність, про все бачене і особливо докладно зупинився на дивному способі миття в словенських дерев'яних лазнях. Описана в літописі місіонерська подорож св. Андрія по Дніпрі мала б відбутися десь так у середині I ст. н.е. Саме з того часу і в зв'язку з апостолом Андрієм місцева церква визначає свій початок². Проте поважні дослідники вже давно атестували літописну Андрієву подорож як нереальну, легендарну. Один із них, Є. Голубинський вбачав у зазначеній літописній розповіді не тільки легенду, але навіть вкрай абсурдну вигадку³. Советські дослідники останнього часу в запалі атеїстичної полеміки беззастережно відкидають цю розповідь, бо, мовляв, вона позбавлена будь-якої документальної чи фактичної основи⁴. Неважко збагнути, що цим самим прямо чи посередньо робиться поважний закид літописцеві Несторові, для чого, однак немає достатніх підстав. Правда, якщо літописну розповідь про Андрієву подорож по Дніпрі і далі на північ прийняти без критичного аналізу, то можна відразу зайти в глухий кут. Скажімо, вибраний апостолом маршрут з Херсонеса до Риму — він виглядає явно абсурдно: не в належному напрямі, через глухі, незвідані краї тощо. Опоненти відразу скажуть, що св. Андрій не міг поставити на місці майбутнього Києва хрест, оскільки цей християнський символ був визнаний значно пізніше, в IV ст.⁵. Чи

в) Назва цього міста перекручена. Йдеться про Синоп — місто в теперішній Туреччині.

г) Корсунь — літописна форма назви міста Херсонеса, яке знаходилося в Криму, поблизу теперішнього Севастополя.

д) Словени — окреме плем'я, яке жило біля озера Ільменя.

е) Варяги жили в Скандинавії.

1. «Полное собрание русских летописей», т. 2. Ипатьевская летопись М., 1962, стор. 6-7. Далі це зібрання літописів позначається абрєвіатурою — ПСРЛ.

2. «Православный церковный календарь на 1980 г.». Изд. Московской патриархии, стор. 132.

3. Е. Е. Голубинський. «История русской церкви», т. 1, ч. I, М., 1901, стор. 1, 28.

4. Н. С. Гордиенко. «Крещение Руси». Факты против легенд и мифов (Полемиические заметки). Л., 1984, стор. 57.

5. «Українська Радянська Енциклопедія», вид. 2, т. 12, стор. 117.

ще ось що. Літописець стосовно Андрієвого часу вжив назви «словени», «варяги», коли ж насправді ці етноніми набагато пізніші. Навіть більше: сам літописець в іншому місці свого твору заявляє, що словени переселилися в ті краї з Дунаю через низку сторіч після апостола Андрія. Можна знайти і інші недокладності, та, з другого боку, знайшлися б контраргументи на зразок ось яких. Апостол Андрій — не просто мандрівник, а проповідник Христового вчення, а в таких випадках якраз і вибирають незвичні шляхи, незвідані манівці, щоб донести Боже слово до глибокої глухомані.

Щодо хреста, то цей християнський символ міг вживатися і до його пізнішого загального визнання. До речі, римляни знали декілька видів хрестів, в тому й «сruх decussata» або хрест св. Андрія. Зрештою, вже давно висловлювалося припущення, що в цьому разі хрест розуміється не як матеріальний предмет, а метафорично, мовляв, на цьому місці апостол прищепив Христове вчення. А назви «словени», «варяги» могли бути вжиті ретроспективно: літописець чи хтось до нього з свого часу переніс їх на ту сиву давнину.

Зате літописцеві годі закинути щось в епізоді з словенськими лазнями. Подібне миття й досі практикується в цих та інших російських краях. Епізод з лазнями так докладно міг описати лише очевидець і, до того, чужинець, бо для нього таке миття виглядало дивним. Та все ж сукупність усіх «за» і «проти» приводить до висновку: історія географічних відкриттів не знає, щоб у середині I ст. н.е. взагалі хтось здійснив подорож вгору по Дніпрі і далі до Балтійського моря, а потім довкола Європи до Риму.

Давні церковні джерела (західні і східні) знають про місіонерську діяльність св. Андрія, зокрема про три його проповідницькі подорожі. Однак вони не дають жодної інформації про перебування апостола на місцях майбутніх міст Києва, Новгород, в Скандинавії тощо. Самі скандинавці, де, за літописом, також мав би побувати Андрій, у своїй пам'яті не зберегли про це жодного сліду. Про вищенаведену Андрієву подорож сказано лише в Початковому літописі та інших, обумовлених ним домашніх джерелах. І все ж це не проста вигадка. Літописець сам застерігся від такого закиду. Йдеться про вжиту ним фразу «якоже ркоша», тобто «як говорять, переказують». Отже, він у своєму творі передає так, як вважали інші. Свого часу В. Татищев висловив слушну думку, що зазначена фраза свідчить про наявність якогось попереднього, пізніше втраченого джерела з інформацією про місіонерську діяльність апостола Андрія на східнослов'янських землях⁶.

6. В. Н. Татищев. «История российская», т. 2, М.-Л., 1963, стор. 200, прим. 17

В існуванні такої попередньої інформації, виглядає, не може бути сумніву, хоч на час складання літопису вона була об'єктивована не у формі якогось конкретного писемного джерела. Це, найвірогідніше, були усні народні легенди, перекази, своєю чергою створені на основі ще давніших реалій, повідомлень тощо.

Хоч церковна традиція і ранні християнські автори й нічого не знають про перебування св. Андрія на місці пізнішого Києва, але вони подають такі загальні відомості, від яких не так вже далеко до того, що передав літописець Нестор. Насамперед потрібно відзначити, що все Північне Надчорномор'я, включно з територією теперішньої України, греки за традицією довгий час називали Скіфією, а римляни — Сарматією. Так от, за повідомленням Євсевія Кесарійського (пом. 340 р.), апостоли розійшлися проповідувати Христове вчення — св. Андрієві дісталася Скіфія. Про перебування цього апостола в Скіфії писав Єпифан Кіпрський (IV ст.). А Євхерій Ліонський навіть уточнив (пом. 449 р.): «Андрій проповідями зм'ягшив скіфів». І взагалі зібрано багато різних матеріалів, переважно апокрифічних, згідно з якими апостол Андрій проповідував християнство в Скіфії (Сарматії) і на Кавказі⁷.

У світлі ототожнення понять «Скіфія» і «Сарматія» з тією територією, яка тепер належить до України, можна, отже, твердити про перебування св. Андрія на Україні. Насамперед це відноситься до прибережної чорноморсько-азовської смуги з низкою наявних там давньогрецьких міст-колоній (Тіра — теп. Білгород-Дністровський; Ольвія — на території теп. Миколаївської обл.; вже згаданий Херсонес, Пантикапей — теп. Керч, та ін.). У цитованому літописному уривку початковим пунктом Андрієвої подорожі по Україні названо Корсунь (Херсонес). Це місто було важливим державно-політичним і господарсько-культурним осередком Північного Надчорномор'я. А в час, коли там мав би бути св. Андрій, воно, як і інші міста того ж регіону, дедалі більше втягувалося у аферу впливів Риму⁸. Тому цілком логічно, що християнство, зародившись у східних провінціях Римської імперії, в короткому

7. "Acta Andreae: Acta Andreae Mathietae". — Tischendorf. "Acta apostolorum apocrypha". Leipzig, 1851; R. A. Lipsius. "Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostollegenden", I-III, Braunschweig, 1883-1890, I, p. 543-662, II, 1, p. 4-11, II, 2, p. 143-146; С. Петровский. «Сказания объ апостольской проповеди по северовосточному побережью Чорного моря». Одесса, 1898, гл. VI, стор. 296 і наст.; М. Г. Гананшвили. «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа», 26, 1899, стор. 1-104; В. Г. Васильевский. «Хожденіе апостола в стране мирмидодян». — Труды В. Г. Васильевского, II, СПб. 1909, стор. 213-295; А. Harnack. "Die Mission und Ausbreitung des Christentums in der ersten drei Jahrhunderten", Leipzig, 1924, p. 108; А. Седельников. «Древняя киевская легенда об апостоле Андрее», 1924-1925, стор. 316-335; "Die lateinischen Bearbeitung der Acta Andreae et Mathiae apud anthropophagos" (ed. F. Blatt), Giesen, 1930; F. Dölaer. "Rom in der Bedankenwelt der Byzantiner". — Zeitschrift für Kirchengeschichte, 56, 1937, p. 1-42, 39-42.

8. «Історія Української РСР» у восьми томах, десята книга, т. 1, кн. 1, К., 1977, стор. 217.

часі досягло її околиць та залежних від неї територій, в тому й Херсонеса. Якщо взяти до уваги рясні матеріяли про перебування св. Андрія на берегах Чорного моря, зокрема в Скіфії (Сарматії), то літописна розповідь про його відвідини Середнього Наддніпров'я, складової частини тієї ж Скіфії (Сарматії), не виглядає зовсім голою вигадкою.

А що до місіонерської діяльності апостола Андрія в районі Чорного моря, то про це літописцеві чи його попередникам не обов'язково було мати під руками якийсь конкретне давніше джерело. Інформація про неї могла потрапити на Україну через християнських проповідників чи перших церковних діячів. На Україні ця інформація могла обрости і таки обросла місцевими подробицями. Як вважається, св. Андрій проповідував також у Греції і на Балканах. У цьому пляні цікавий лист візантійського імператора Михайла VII Дуки до Київського великого князя Всеволода, написаний більше ніж за 30 років до створення (укладення) «Початкового літопису». Імператор писав, що ті ж самі свідки священної проповіді проголосили християнство між обома народами, тобто між давніми греками й українцями⁹. Тут, безперечно, мається на увазі місіонерська діяльність апостола Андрія. Отже, у Візантії в XI ст. було переконання про Андрієві відвідини Русі (України)¹⁰. Літописець нічого не вигадав, він просто переніс до літопису те, що побутувало в народі, і цим самим зберіг цю вельми цікаву розповідь для наступних поколінь. Будь це вигадка літописця, то щоб надати їй більшої вірогідності, він намагався б уникнути явних недоладностей та огріхів. Однак цього не зробив, бо передав так «якоже ркоша». Таким чином, вона ґрунтується на попередніх фолклорних чи й інших матеріялах і не може вважатися вигадкою літописця¹¹.

Можна навіть в загальних рисах відтворити можливий механізм формування традиції про перебування апостола Андрія на берегах Дніпра. Могло бути ось як. Перші християнські проповідники заглиблювалися в ту територію, яку греки називали Скіфією, а римляни Сарматією, піднімаючися дедалі вище по Дніпрі. Дехто з них, цілком можливо з проповідницькою метою побував на тому місці, де згодом виник Київ, столиця давньоукраїнської Київської держави (Київської Русі). Але конкретні імена і вчинки цих рядових проповідників забулися, полиняли в світлі діяльнос-

9. Див. В. Г. Васильевский. «Труды», т. II, ч. 1, стор. 49-50.

10. «Повесть времени лет». ч. II, М.-Л., 1950, стор. 218 — коментарий Д. С. Лихачова.

11. Зазначений коментар Д. С. Лихачова.

ти самого апостола Андрія, який проповідував десь у Надчорномор'ї. Наслідком авторитету св. Андрія і в силу властивостей людської пам'яті безпосередній народ міг приписати Андрієві те, що пізніше робили інші місіонери. Отже, літописна розповідь про апостола Андрія зберегла відгомін якихсь далеких-далеких реалій про перші кроки християнства на Україні. Вона занесена до літопису цілком підставно¹². Тому, з'ясовуючи історію евангелізації України, не можна нехтувати нею.

Сама ж ця розповідь у збереженому в літописі вигляді має явно південне українське походження¹³. Це видно хоч би з того пістету адресованого майбутньому Києву, і з глузування над північанами, предками пізніших росіян з їхніми лазнями. До речі, новгородці болісно сприймали це глузування, бо в своєму літописі в розповіді про апостола Андрія викинули епізод з лазнями. Натомість вони додали, ніби апостол у їхніх краях не просто був, а й проповідував і навіть залишив там свою патерицю.

Як уже сказано, попри фактичну легендарність Андрієвого перебування на східнослов'янському терені, місцева церква саме від цього гіпотетичного перебування виводить свій родовід. І все ж Церква на Україні і в Росії використовували літописний переказ про апостола Андрія для підвищення свого авторитету, мовляв, християнство в цих краях започаткував сам апостол Андрій. Ось що писав у XVI ст. С. Герберштейн: «Русини у своїх літописах відверто хваляться тим, що руська земля була охрещена ще до Володимира й Ольги і прийняла благословення від Христового апостола Андрія»¹⁴.

А в тім, в перших сторіччях н. е. християнство вже справді було відоме в Скіфії (Сарматії), тобто на землях теперішньої України. Християнський письменник Тертуліян (кінець II — початок III ст.) писав:

«Адже в кого іншого, крім Христа, який вже прийшов, повірили всі племена? . . . Христові підкорилися. . . і різні гальські племена, і недосяжні для римлян місця Британії, а також краї сарматів, даків, германців, скіфів і крім цього багатьох племен, областей та островів, що ми не є в змозі перелічити»¹⁵.

12. Б. Д. Греков. «Київська Русь». К., 1951, стор. 376.

13. Михайло Возняк. «Історія Української Літератури», т. 1, у Львові, 1920, стор. 36; зазначений коментар Д. С. Лихачова.

14. Сигізмунд Герберштейн. «Записки про Московію». — «Київ», № 6, 1986, стор. 136.

15. В. В. Латышев. «Известия древних писателей о Скифии и Кавказе», — «Вестник древней истории» № 3, 1949, стор. 239.

Звичайно, тут не обійшлося без перебільшення, проте в зазначений період справді відбувалося бурхливе розповсюдження християнської релігії. Тертуліянова згадка про краї сарматів і скіфів дає підставу ототожнювати ці краї з якоюсь, найвірогідніше, крайною південною частиною України. Глухі відомості про християнську релігію в цих же місцях подали Афанасій Олександрійський (IV ст.), Іван Золотоустий (пом. бл. 407 р.) та інші.

Початково, християнська релігія всіляко й круто переслідувалася в Римській імперії. Активних, незламних християн страчували, засиляли в далекі місця тощо. Надчорноморські райони України в ту пору вважалися закутками імперії — туди разом з іншими важливими злочинцями запроторювали й християн. Римська поганська влада цим самим сприяла розповсюдженню нової релігії в місцях заслання християн. У цьому відношенні показовий такий випадок. За імператора Траяна (98-117) до вже згаданого Херсонеса був засланий римський папа Климент разом з його учнями. Климент важко працював в тамтешній каменярні. Чим важче страждав, тим палкіше проповідував Христове вчення. Як свідчать перекази й церковна традиція, за вказівкою імператора незламного християнина Климента було втоплено в морі.

Мужність, незламність засланих християн, звичайно, привертала до них увагу з боку місцевого поганського населення, наслідком чого поставали прозеліти з-поміж тубільців. Не один римський імператор залишив по собі лиху славу в пам'яті християн. Відзначався жорстокістю Діоклетіян (285-305). Серед тодішніх християн-мучеників були й жителі Херсонеса¹⁶. Отже, рука цього жорстокого поганина досягла й тієї, тепер належної до України території. А це свідчить про наявність там в ту пору християн. Православна церква вшановує сімох херсонеських єпископів-мучеників, які в IV ст. за різних обставин віддали своє життя за Христове вчення: Василя, Єфрема, Капитона, Євгена, Єфера, Єлдипа й Агафодора¹⁷. Сама наявність в одній місцевості послідовно сімох єпископів-мучеників свідчить про міцне коріння й добру організацію християнства в ній.

Потрапляючи в міста Північного Надчорномор'я, населені переважно греками й еллінізованими міськими жителями, нова релігія, звичайно, проникала звідти далі, в глибину поганської території. Відомо, наприклад, що згаданий херсонеський єпископ-мученик Капитон проповідував між скіфами (точніша етнічна атрибуція неясна), але, виявляється, поступав не зовсім обачно,

16. В. В. Латышев. «Життя св. єпископов херсонських». — Memoires de L'Academie Imperiale des Sciences de St.-Petersburg, VIII serie. Classe historico-philologique, VIII, 3, St.-Petersburg, 1906.

17. «Православний церковний календарь на 1980 г.» (Март 7/20/, четверг).

бо висміював їхню поганську віру. За це розлючені скіфи втопили Капитона в Дніпрі¹⁸. А на північний берег Чорного моря, тобто в зазначені міста-колонії, християнська релігія з місць її зародження й давнішого побутування потрапляла різними способами. Її приносили туди спеціальні проповідники, вже згадані засланці, купці, просто мандрівники. З певного часу в містах Північного Надчорномор'я стояли римські гарнізони, в складі яких були й християни. Контактуючи з місцевим населенням, вони також сприяли поширенню християнської релігії.

Населення міст Північного Надчорномор'я підтримувало різноманітні зв'язки зі своєю колишньою метрополією, Грецією, яка була вже досить християнізована і разом з усіма своїми давніми колоніями перебувала в складі Римської імперії, в межах котрої, звичайно, відбувалися різні контакти між людьми різних місцевостей. При цьому, крім іншого, переносилися й християнські ідеї. Саме в римську добу з Малої Азії до міст Північного Надчорномор'я відбулося помітне переселення грецького населення. А в Малій Азії християнська релігія вже мала міцніше коріння. Якраз з цією міграцією населення у зазначених містах, зокрема в Херсонесі, пов'язується зміцнення християнських позицій, що підтверджується археологічними матеріалами¹⁹.

З 313 р. християнська релігія в межах Римської імперії була легалізована, наслідком чого стало її ще інтенсивніше поширення як у межах імперії, так і поза ними. На початку IV ст. християнська релігія вже досить добре стояла в Боспорському царстві, яке займало територію обабіч теперішньої Керченської протоки. Західня частина цього царства з його столицею Пантікапеєм (Керчю) тепер відноситься до України. Так от, у Нікейському соборі 325 р. брав участь і боспорський (пантікапейський) єпископ Кадм²⁰. В 395 р. Римська імперія поділилася на західню й східню частини. Ця східня частина відома як Візантійська імперія (Візантія) зі столицею Константинополем. Північне Надчорномор'я в державно-політичному і релігійному відношенні перебувало у сфері Візантійської імперії. Візантійські джерела щодо всього Криму нерідко вживали поняття «Готія». Це пов'язано з тим, що з III ст. в цих та суміжних краях жили германські племена готів.

При згадці про готів вартує зробити деякий історичний екскурс. Найбільшої могутності готи досягли за свого вождя Германариха, який жив і правив дуже довго, загинувши під час гунської навали приблизно в 375 році. За повідомленням історика готів, Йордана

18. Н. А. Рубакин. «История Русской Земли». М., 1919, стор. 167.

19. В. И. Кадеев. «Херсонес Таврический в первых веках нашей эры». Изд. Харьковского университета, 1981, стор. 36.

20. «История Украинської РСР», т. I, кн. I, стор. 229.

(сер. VI ст.), названий готський вождь був підкорив багато різних племен і народів, в тому й венетів²¹. Під цією назвою фігурують стародавні слов'яни. Звичайно, порядком звеличування Германириха, Йордан багато дечого приписав йому, але факт присутності готів на землях теперішньої України заперечувати годі. В одній із саг (Hervarsaga) розповідається про готську область (державу) Рейдготію зі столицею в Данпарстадірі²². Значення цієї назви — «місто на Дніпрі». Деякі дослідники вбачали в Данпарстадірі Київ, інші — проти такого отожднення. Так чи не так, але ця столиця лежала таки десь на Дніпрі, а сама Рейдготія охоплювала якусь частину території України. Десь у IV ст. готи стали християнами, а їхній єпископ Вульфїла переклав готською мовою Євангеліє й Псалтир.

Можна натрапити на твердження про ролю готів у християнізації України²³. Однак тут потрібне відповідне уточнення. Готи ділилися на східні і західні. Єпископ Вільфїла створив свою писемність і переклав священні книги серед західних (наддунайських) готів. Східні готи жили в українському Надчорномор'ї, зокрема в Криму. Між цими двома готськими групами був слабкий зв'язок. Отже, хрещення наддунайських готів не могло прямо й сильно позначитися на християнізації України, тим більше, що на перешкоді контактам між східними й західними готами, і взагалі між населенням Північного Надчорномор'я, стала навала гунів. Однак і східні готи прийняли християнство десь тоді ж²⁴. З кінця V ст. вони мали в Криму свою окрему єпархію. А це має пряме відношення до процесу євангелізації України: вперше цілий народ, що жив на півдні теперішньої України, прийняв християнську релігію. Безперечно, від цих готів християнство поширювалося далі, в місця, де готи мали політичний чи моральний, культурний вплив. Цими місцями була Скіфія (Сарматія), тобто та ж Україна. Тому мав певну слушність Єронім (пом. 420 р.), заявляючи: «Холоди Скіфії палають жаром віри»²⁵.

Якщо християнізація крайнього півдня території України в перші сторіччя н.е. ще знаходить відображення в писемних матеріалах і церковній традиції, то цього не можна сказати про північніші місця, зокрема про український лісостеп, де й жили етнічні предки українців. Пояснюється це різними причинами: віддале-

21. Йордан. «О происхождении и деяниях гетов». Гетика, §§ 116, 119, М., 1960.

22. Див. П. П. Толочко. «Древний Киев», К., 1976, стор. 10-11.

23. Микола Сивіцький. «У довітку християнства». «Церковний календар на 1973 р.» Вип. Православної митрополії. Варшава, стор. 80-88.

24. В. В. Латышев. «Сборник греческих надписей христианских времен из Южной России». СПб. 1896; E. H. Minns. "Scythias and Greeks", Cambridge, 1913; Ю. Кулаковський. «Прошлое Тавриды», Киев, 1914; L. Schmidt. "Zur Geschichte der Krimgoten" (Schumacher-Festschrift), Mainz, 1930, p. 332-336.

25. Див. Б. Д. Греков. Зазначена праця, стор. 377.

ністю цієї території від господарсько-культурних осередків, розташованих над Чорним і Азовським морями, безписемність давніх українців, їх етнічною відрубністю від надморських християн тощо. Наслідком всього цього було значно менше поширення християнської релігії в середній і тим більше в північній частинах України. А все ж є підстави твердити, що в першій половині I сторіччя український лісостеп якоюсь мірою вже був обізнаний з християнством. Про це свідчить археологія.

Як відомо, в II-V ст.ст. на значній території України була поширена черняхівська культура^е. Найбільше пам'яток цієї культури зосереджено в басейні р. Росі. Тепер пам'ятки зазначеної культури вивчені досить добре. Оскільки черняхівська культура займала майже всю територію теперішньої України, то в її ареалі, особливо в його північній частині обов'язково мали жити племена української групи. Черняхівське населення мало зв'язки з греко-римським світом. Ці зв'язки були комплексні — в числі інших компонентів звідти на черняхівський ґрунт потрапляли й християнські ідеї. Показова деталь: в орнаменті черняхівського посуду практикувалися хрестоподібні зображення²⁶. Правда цю обставину не слід абсолютизувати, бо зображення хреста (перехрестя) було давно відоме різними народами без жодного зв'язку з пізнішим християнством. Проте наявність хрестоподібних зображень там і тоді, де і коли вже заявляла про себе християнська релігія, дає підставу бачити в них не просту орнаментику, а й християнський мотив.

(Далі буде)

е) Назва культури походить від назви місця розкопок — с. Черняхів на Київщині.
26. І. С. Винокур. «Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II-V ст. н.е.», К., 1972. стор. 134-136.

Ігор КАЧУРОВСЬКИЙ

ХРИСТІЯНІЗАЦІЯ ЗАХІДНІХ СЛОВ'ЯН

(Інформативна довідка)

У зв'язку з наближенням тисячоліття від запровадження князем Володимиром християнства як офіційної державної релігії на землях східніх слов'ян, які входили до складу Київської Русі, не зашкодить, на мою думку, подати загальний нарис: як і коли прийняли християнську віру інші слов'яни.

Застерігаюся, що моя стаття не претендує на жодні відкриття і не є дослідженням, а тільки інформативною довідкою.

Перш, ніж перейти до самого викладу історичних подій, хочу зазначити, що християнство в різних країнах розвивалося по-різному. Можна назвати три шляхи його розвитку: «знизу», «згори», «збоку».

Поясню, що це значить. У Римі, наприклад, християнство ішло «знизу» — від рабів, згодом від рабів і солдатів, а після Константина — «згори» (від імператорів) і «знизу» (від народніх мас), у той час, як сенат, що спирався на аристократію, ще довго лишався язичницьким. Нагадаю, що узурпатор Максим, коли підняв повстання проти імператора Граціана (кінець IV в.), уже під час збройної боротьби перейшов на християнство, щоб забезпечити собі симпатії своїх солдатів.

Коли охрестився Хлодвіг, то для франкської держави Меровінгів це була християнізація «згори» — від влади, а коли Карл Великий подолав Відекінда й охрестив саксів, то такий випадок назвімо християнізацією «збоку» — від переможних сусідів.

З усіх індоевропейських народів слов'яни вийшли на історичну арену передостанніми (першими, якщо не рахувати мітантів, про яких ми майже нічого не знаємо, були гітїти, останніми — балтїйці).

Протягом VI-VIII сторіч слов'яни займають величезні простори в Центральній і Східній Європі: від Гамбургу, правим берегом Лаби (Ельби) на південь до Магдебургу, звідти на Бамберг-Нюрнберг, далі на схід до Лінцу, звідти до околиць Зальцбургу, і далі на південь до Трієсту. Звідти — до Пелопонесу, вздовж західних берегів Чорного моря, вгору по Дніпру, потім на схід річками Сула й Сейм, в напрямку Курськ-Воронїж. Межа слов'яно-фінсь-

ка проходила спочатку по річці Ока, але весь час посувалася на північ — мірою слов'янської експансії та ослов'янення фіннів. Далі на північний захід — висунений слов'янський рукав сягав озера Ільмен (м. Новгород), ще далі слов'янські землі йшли дугою на Гданськ, оминаючи фіннів та балтів, а звідти, узбережжям Балтицького моря, назад до Гамбургу.

Звичайно, чимало було на цих землях іншомовних островів і острівців (з них головний — Паннонія, куди спочатку вдерлися авари, а після їх знищення — мадяри), але, з другого боку, поза цими межами теж далеко сягали слов'янські поселення: за пізнішими арабськими джерелами, царство болгар на Волзі мало мішане слов'яно-болгарське населення, також Ітіл, столиця хозарів, у дельті Волги, мав слов'янське передмістя — до річч, так само, як і Гамбург. . .

У кожному разі, це була величезна територія.

Усього в слов'ян зафіксовано, беручи округло, біля ста племінних назв — включно з пізнішими назвами народів, — при чому частина цих назв повторюється дослівно чи в іншому варіанті у різних племен:

1. Словени дунайські, новгородські, словаки, словенці й словінці.
2. Поляни — східні слов'яни, на чий території лежав Київ; поляни — пізніше поляки, західні слов'яни; поляни — південне плем'я, яке увійшло в склад словенського народу.
3. Серби полабські (дві групи), судетські, південні.
4. Хорвати білі, чорні, польські, чеські, південні.
5. Сіверяни — східне плем'я, сіверяни придунайські.
6. Деревляни (древляни) — східне плем'я, древани — західне плем'я.
7. Дуліби — східне плем'я, дудліби — західні, дуліби — південні.
8. Дереговичі і драговичі (дріговичі).
9. Смолинці, смоляни, сміляни.
10. Лютичі, лутичі (в Польщі), лучани.
11. Велети на Балтицькому морі, велезети на Балканах.
12. Сусли на заході і на сході.

Крім того, велика кількість племінних назв повторюється у віддалених топонімах і гідронімах: волиняни (племінна назва) і Велинь — місто на Західньому Бузі, Волин на Балтицькому морі, а також кілька місцевостей з подібною назвою на території сучасної Чехії.

Київ на Дніпрі і кілька міст із подібною назвою на території західних і південних слов'ян: Kujava, Kijewo, Kyjow, Kijevo¹.

1. Див. Никонов. «Краткий топонимический словарь».

Я так довго зупинився на повторності назв, бо це один із найважливіших аргументів на користь етнічної єдності слов'янських племен.

Романські народи являють лише мовну єдність — без єдності етнічної: в кожній латиномовній країні Європи існує інший етнічний субстрат. У народів, що розмовляють германськими мовами, в середні віки існувало міцне поєднання лінгвістичних первнів з етнічними; гетероетнічність (ірландці — кельти, що говорять по-англійському, та євреї, що розмовляють мовою їдиш) — явище значно пізніше.

Так само, як і давні германці, слов'яни, за всіма даними, були чітко виявленою лінгво-етнічною спільнотою.

Західня межа слов'янського світу щодо можливості проникнення християнства на початку VII віку виглядала так: адриатичне узбережжя з містами, де збереглися рештки християн, далі на північ — напівхристиянізовані лянгобарди, баварці і франки (в сучасній Франконії), ще далі — германські язичники: сакси і данці.

До того ж християнська церква Західньої Європи не являла тоді централізованої єдиної сили. Польський історик західніх слов'ян Казимір Ваховський зауважує:

«Кажемо тут про церкви західньо-християнські, а не про церкву, бо в тих часах, коли слов'яни досягли кордонів німецьких держав на заході, західне християнство творило кілька церков, які не комунікувалися між собою взагалі або дуже рідко». Головних церков було три: ірландська, римська і держави франків — підпорядкована династії меровінгів.

Перший подав думку про навернення слов'ян ірландський місіонер Колюмбан, який християнізував аламанів — германський народ, що жив у сучасній Швейцарії, — але йому приснився сон, що той люд не дасть користі для віри. Було це року Божого 612.

Коли хорвати звільнилися з-під влади аварів, вони прийняли зверхність Візантії, і цісар Геракліус (610-640) звернувся до Риму з проханням вислати місіонерів до Хорватії, але не відомо, чи тих місіонерів вислали.

Розповсюдження християнства серед південних слов'ян почалося мирними засобами і без участі вищих церковних діячів: рештки ілрійців лишалися християнами; асимілюючись у слов'янському морі, вони зберігали свою віру і несли її далі, так що за деякий час стало можливим відновити знищені єпархії.

Хорутани, чії поселення сягали Ювави, себто сучасного Зальцбургу, вперше прийняли хрест за князя Хотимира. Десь у другій

половині VIII віку Борута, князь хорутан, звернувся до баварців з проханням допомоги у війні проти аварів. Баварці допомогу прислали, але зажадали, за тодішнім звичаєм, закладників. Борута вислав закладниками свого сина і племінника на ім'я Хотимир. Обидва повернулися з Баварії, вже охрищені. . . Коли незабаром (приблизно 765 р.) хорутани обрали своїм князем Хотимира, він широко розпочав акцію християнізації, запрошуючи місіонерів із Зальцбургу. Але після смерті Хотимира хорутани збунтувалися і знову повернулися до поганства, так що баварцям довелося наvertати їх удруге. . .

Інтенсивна і плянова християнізація слов'ян починається щойно за Карла Великого. 780 р. навернено полабських слов'ян. Карл шукає серед слов'янських племен союзників проти бунтівливих саксів. На території сучасної Німеччини створюється два військові союзи: франки-ободричі — одна група, саксонці-велети — друга.

Сакси вбили князя ободричів Вілчана, але 804 року в битві з ободричами зазнали тяжкої поразки, втративши 4 тисяч воїнів, що, значною мірою, сприяло остаточній перемозі франків: Відекінд, що його джерела іменують то герцогом, то королем саксів, скорився і прийняв християнство. Але водночас це відкрило шлях для християнізації слов'янських племен, які замешкували територію сучасної Німеччини — на схід від Ельби.

Про те, що слов'яни являли поважну військову силу, загрозливу для держави франків і агресивну, свідчить той факт, що Карл Великий на слов'яно-германському пограниччі збудував лінію фортець — «лімес сорабікус» — від Лінцу до Балтицького моря. Цікаво, що ця лінія проходила між нинішнім Бамбергом та Нюрнбергом: Бамберг лишався по німецькому боці, а Нюрнберг, майбутнє серце Німеччини, по слов'янському. . . (так свідчить мапа, долучена до «Слов'янщини західньої» Казимира Ваховського). . .

На території, яка обіймала сучасну Мадярщину й Австрію, Карл створив Східню марку, де мешкали слов'яни і залишки аварів, які незабаром взагалі зникли («погибоша аки обрѣ»). Наприкінці VIII в. Піпін, син Карла, організовує місію для охрищення мешканців Східньої Марки; очолював ту місію архієпископ Павлін.

Російський славіст Н. Державін (Акад. Державин. «Славяне в древности», стор. 210) згадує про охрищення хорватських князів Порги й Порини ще в VII в., але очевидно, це не було остаточне й дефінітивне охрищення хорватів: інший князь Хорватії, Вишеслав, охристився щойно 800 року.

Але не слід забувати, що коли той чи інший слов'янський князь переходив на християнство, то це ще не завжди означало введення християнства як державної релігії.

Словацький князь Прибіна охристівся 830 року, а чотирнадцять чеських князів зробили це в Регенсбурзі 845-го року.

Року 865, після поразки у війні з Візантією, прийняв християнство Візантійського обряду болгарський цар Борис.

На цей період — себто на другу половину IV віку — припадає діяльність святих Кирила й Методія, що їх вважають за слов'янських апостолів християнства. Існує досить поширений погляд, що саме вони, «солунські брати», принесли християнство в Моравію (рік 863). В дійсності християнство в Моравії на той час вже існувало, треба було його лише закріплювати й поширювати. Роля братів Кирила й Методія полягає в тому, що вони переклали на слов'янську мову богослужбові книги: вибрані місця з Євангелія, вибрані місця з Апостола і Псалтир. Кирилові приписується також створення слов'янської абетки, хоч у цьому питанні багато чого лишається нез'ясованим.

«Ми не знаємо, яку саме азбуку створив Константин Філософ», — каже російський дослідник Істрин В., автор докладної і відносно об'єктивної монографії «1100 років слов'янської азбуки»...

На узбережжі Чорного моря, якого сягали висунені на південь слов'янські племена, християнство існувало від часів апостольських. Тут слов'яни увійшли в культурно-торговельно-воєнні стосунки з причорноморськими християнами — при чому як агресори, а не як жертви агресії. В цьому — кардинальна психологічна різниця між ставленням до християнина в слов'ян північно-західних і південно-східних. Охрищений варяг і грек-християнин були звичайними гістьми на слов'янських землях, звідси — більша толерантність до нової релігії і відносно незначний опір її впровадженню. Хоч без кривавих епізодів, звичайно, не обходилося: «Повість временних літ» під роком 983 подає історію вбивства варяга-християнина та його сина.

Християнізація східних слов'ян пройшла три етапи. Про перший етап існують лише скупі й неповні свідоцтва. Головне з них — послання вселенського (константинопольського) патріярха Фотія 967 року. В цьому посланні розповідається про напад на Візантію народа «росів» у 860 році. Після укладення миру, «роси», за словами Фотія, вирішили прийняти християнство, зробившись таким чином підданими Священної Римської Імперії.

Н. Полонській-Василенко належить найдокладніше, зроблене на підставі конфронтації всіх дотепер відомих матеріалів, висвітлення проблеми першого охрищення Русі:

«В середині IX стол. — тепер можна вважати доведеним дату: 860 рік, літо — маємо вже цілком добре зафіксований візантійськими джерелами напад Русі на Царгород. Лише чудо Влахернської Божої Матері, Омофор ікони якої занурили в море, врятувало Царгород від зруйнування. Наслідком цього чуда було масове хрищення князя Русі та його народу. Цей факт має епохальне значення для історії України в цілому та для історії християнства на Україні. . .»² Далі Н. Полонська-Василенко перераховує історичні свідчення про це хрищення.

До сорокових років IX віку стосується свідчення арабського автора ібн Хордабега, згідно з яким у Багдаді «руські купці з племені слов'ян» називали себе християнами³.

Другий етап навернення — це охрищення княгині Ольги 955 року, згідно «Повісти временних літ». Проте це охрищення мало тільки персональний характер, без того, щоб християнство перетворилося на державну релігію. Правда, Ольга пробувала прихилити до християнства свого сина Святослава і спровадила з Німеччини християнських місіонерів, але обидва її наміри скінчилися нічим: Святослав відмовився, про що свідчить літописна розповідь, позначена тим самим 955 роком: «Як мені самому прийняти нову віру? А дружина моя почне насміхатися!» — а «іменованій єпископ на Русі» Адальберт з Тревіру, як свідчить Тітмар Мерзебурзький, був «вигнаний звідти поганями».

І нарешті, третій і вирішальний етап року 988, за Володимира Великого. Автор присвяченої цій події хроніки, яка увійшла до «Повісти временних літ», дуже правдоподібно, знав, що навернення Володимира було не введенням християнства лише поверненням до нього, але літописця цікавила не стільки історія його країни й народу, скільки хроніка династії «Рюриковичів», і тому він волів промовчати деякі антецеденти, щоб не применшувати ролі Володимира Великого.

За двадцять років до Володимира, року 966-го (виключно з політичних причин, подібно, як болгарський цар Борис), наслідком поразки у війні з маркграфом Північної Марки Героном, перейшов на християнство польський король Мешко I, який тим самим визнав свою залежність від Священної Римської Імперії.

(Закінчення буде)

2. Н. Полонська-Василенко. «Історичні підвалини УАПЦ». Мюнхен, 1964, стор. 15.

3. Див. А. Гаркаві. «Сказания мусульм. источников о славянах и русских», С-Пб., 1870.

Наука, дослід

Володимир ЖИЛА

ПРОМЕТЕЇВСЬКІ ОБРАЗИ І МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ
ЛЕСІ УКРАЇНКИ

(До 115-річчя з дня народження великої поетки)

*А в нас вогонь Титана ще не згас
.....
Орлині крила чуєм за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі¹.*

Ці знаменні рядки з вірша «Товаришці на спомин» написала Леся Українка 1896 р. Їх визначальна риса — нездоланна сила оптимізму та прагнення поетки не тільки розповісти про вогонь титана, скільки розкрити духово зсередини прометеївський дух українського народу, вказуючи землякам на їхню рабську покірність, що спричинила стан, у якому вони «самі ж кайданами прикуті до землі». Мабуть, ніким з українських поетів тієї доби не володіла так всесильно прометеївська непримиренність до зла, до поневолення, як панувала вона над Лесею Українкою. Цією пристрастю, творчою одержимістю надихані майже всі її поетичні твори: від дрібних віршів до значних драматичних поем.

Свою правду про Прометея, що стала змістом багатьох її творів, Леся Українка у повному розумінні вистраждала. У пошуках її вона зверталася до світової літератури, де образ Прометея — захисника людства й поборника справедливості — є одним із найвеличніших. Світова література нараховує понад двісті оригінальних творів: Есхіл, Кальдерон, Гете, Шеллі, Байрон, Шевченко, Едгар Кіне, Джакомо Леопарді, Вячеслав Іванов, Андре Жід та інші, що творили на сюжет легенди про Прометея, якого образ зазнавав різних ідейно-мистецьких трактувань². Прометей Есхіла своєю формою суто грецький. Він прислужився людям, принісши їм іскру святого вогню з неба без дозволу і таким чином полеглив

1. Леся Українка, *Твори* (Нью-Йорк: Тищенко й Білоус, 1953), I, стор. 106. Посиланись далі на це видання, зазначасмо в тексті лише том і сторінку.

2. С. Kerényi, *Prometheus: Archetypal Image of Human Existence*, trans. from the German by Ralph Manheim (New York: Bollingen Foundation, 1963).

ім життя. За це боги покарали Прометея, прикувавши його на Кавказі до скелі. Тут орел удень клював у нього печінку. Але щоб муки прикованого збільшувалися, боги зробили так, що все, що орел за день виклює, за ніч заростало й наступного дня муки Прометея починались знову. Цей образ Прометея надхнув Шевченка на створення духово невмирущої і високо ідейної постаті як алегоричний образ нескореного народу.

За горами гори, хмарами повіті,
Засіяні горем, кровію політі.
Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день Божий довбе ребра
Й серце розбиває;
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові, —
Воно знову оживає
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля;
І неситий не виоре
На дні моря поля,
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога³.

Образ Прометея в дещо іншому освітленні знаходимо також у Михайла Драгоманова, в оповіданні «Заздрі боги», з яким Леся Українка була ознайомлена та яке зробило значний вплив на її ранне розуміння прометеїзму. Драгоманов писав: «Грецькі оповідання про Прометея, особливо такі як Есхілове, посували поступ людський, і через те вони й милі всім просвіченим людям. Давно вже ті люди перестали вірити, що був колись особисто такий бог чи чоловік на ім'я Прометей, що дійсно приніс людям з неба вогонь і навчив їх різних умільств та наук. Ім'я Прометея стало для просвічених людей іменем всього поступового: сміливої думки, доброго серця, твердості духа та безстрашності. . . Ось чому й досі писателі всіх просвічених народів залюбки розказують по своєму оповідання про Прометея»⁴.

3. Тарас Шевченко, «Кавказ», *Твори*, за ред. Павла Зайцева, друге видання (Чикаго: Вид. Миколи Денисюка, 1961), II, стор. 103. У цьому виданні, як також у виданні Тарас Шевченко, *Кобзар*, за ред. Леоніда Білецького (Вінніпер: Українська Вільна Академія Наук в Канаді, 1952), том II, п'ятий рядок поеми подано: «Що день Божий добрі ребра», замість «Що день Божий довбе ребра».

4. Михайло Драгоманов, *Заздрі боги*, оповідання (Київ: «Ранок», 1907), стор. 16-17.

Пристрасна й діяльна Леся Українка зацікавилася Шевченківським змалюванням образу Прометея, як найближчим їй духово. Вона відчула, що бачене й пережите нею зобов'язує її писати по-новому, тобто з позицій титанічної боротьби народу за свободу, незалежність і людську гідність. «Проте Леся Українка, — як писав Павло Филипович, — не внесла чогось нового, оригінального в таку революційну інтерпретацію старого міту. Вона не дала в даному разі самостійної обробки, як це було з іншими світовими сюжетами й образами (Дон-Жуан, Кассандра, Юда, Трістан та Ізольда й інші), але за те ні один образ не повторювався у неї так часто і з таким піднесенням»⁵ як образ Прометея. Значення думки Филиповича тяжко переоцінити, однак треба додати, що Леся Українка створила образи окремих героїв, яких називала нащадками Прометея, у яких полум'янів вогонь, колись подарований людині Прометеєм, та яких духові обрії, ідейні концепції вражають читача донині новизною та визвольною послідовністю.

Максим Рильський у своєму «Слові про Лесю Українку»⁶ називає її нащадком Прометея, що в своїм прометеїзмі розкриває новий етап мистецького пізнання та перетворення дійсності, на якому образи Прометея і його нащадків є утвердженням нової правди й нового героя.

Леся Українка мусіла глибоко й відповідально розуміти свою роль в українській літературі, коли вона писала:

Тяжкий твій спадок, батьку Прометею,
Та я, дочка твоя, прийму його. . .

І вона прийняла його чесно й віддано не лише в своїй творчості, але і в своєму житті, що було сповненим надії знайти кращу долю для свого народу. Цим вона повністю заслужила на право бути дочкою Прометея. Саме так називає її Іван Осляк, який пише: «Глибокогуманну душу поетеси хвилювала трагічна доля народу, викликаючи настрої суму й туги. Проте Леся Українка ніколи не втрачала мужности, бойового духу оптимізму. Її життєвим девізом завжди було: «Убий не здамся!» «Буду жити! Геть думи сумні», «Серед лиха співати пісні», «Вища краса — краса змагання, хоч і без надії»⁷ тощо.

Дмитро Донцов добачив Лесин прометеїзм у її патосі захоплен-

5. Павло Филипович, *Література: статті, розвідки, огляди*, за ред. Григорія Костюка (Нью-Йорк-Мельбурн: Українська Академія Наук у США, 1971), стор. 312.

6. Максим Рильський, «Слово про Лесю Українку», *Леся Українка в школі* (Київ: «Радянська школа», 1966), стор. 28.

7. Іван Ф. Осляк, *З вогнем Прометея* (Київ: «Радянська школа», 1969), стор. 100. Далі при посиланні на це видання, зазначасмо в тексті лише прізвище автора й сторінку.

ня і упоєння сподіваною перемогою, коли «Вона не в силі стримати в серці ту пісню безумну, що з туги постала», що «за скритий жаль помститись хоче». Йй все одно, що ся вільна пісня «темнії хмари в хаос помішає»; що вбогу хатину, останній притулок важкою лявиною скине в безодню»⁸.

Такими багатограними й титанічними є твори Лесі Українки, якої «любов до людини переплітається з активною боротьбою за людину, за її гідність і щастя» (Осляк, стор. 101).

Спробуймо окреслити творче обличчя Лесиного прометеїзму образами й мотивами та подати його найхарактерніші вияви, пам'ятаючи, що нові мистецькі спроби — це нові погляди на світ і людину. Образ Прометей зустрічаємо вперше в Лесиній поезії «Сон», написаній 1892 р. У темних палатах, по яких водить поетку богиня фантазії:

. . .височенний
Орган стоїть там, наче скеля дика,
Де був прикований Титан страшенний,
Що забажав освіти чоловіка.

(I, стор. 33)

Образ титана введений у дусі новоромантизму під сильним впливом романтиків першої половини XIX століття. В цілому вірш ідейно, якоюсь мірою, нагадує Прометей, що його змалював Михайло Драгоманів, у якого Прометей — символ освіти й поступу. Але вже в цьому самому вірші зароджується нове розуміння Лесиного прометеїзму, коли вона говорить про сильний гук, що його має подати височенний орган:

Страшний той гук, потужний і величний,
По всіх країнах має залунати
І перекинути світовий стрій одвічний.

І тут же з'являється небуденна візія майбутнього:

Страшне повстане скрізь землі рушення,
І з громом упадуть міцні будови.
Великий буде жах, велике й визволення!

(I, стор. 34)

В одному короткому вірші дві різні інтерпретації прометеїзму, що різко видозмінюються, виростають на чисто національному ґрунті та блискавкою переходять у світовий масштаб. Досягти таких висот не кожному вдається, це вимагає еволюції світогляду та великої пристрасної творчої праці — відтворити шукання поко-

8. Дмитро Донцов, *Поетка українського рісорджіменту: Леся Українка* (Львів: Вид. Донцових, 1922), стор. 10.

лінь і підкоритись духові часу. Поетка змальовує велике визволення, яке тут є найістотнішою справою, бо зло треба перемогти і, таким чином, здобути волю. Отже, прометеїзм стає силою, що скріплює готовість Лесі Українки піти на муки й смерть в ім'я правди й надії:

Хай я загину, та хай сяє мило
Над людьми сонцем правда і надія.

(I, стор. 35)

Це щире прагнення Лесі Українки зростає з кожним новим твором. Вона все краще й краще виводить ідею прометеїзму, вкладаючи в неї глибокий зміст, небуденне відчуття та вміння інтерпретації.

Гарним зразком умілого використання прометеївських образів і мотивів є вірш «Товарищі на спомин», написаний 1896 року. Образ Прометея, як уже зазначив Филипович, розвивається тут «не плястично», а в формі накопичення антитез, що мають деклямаційний характер⁹. Поетка надає своїм емоційно-естетичним оцінкам широке значення, підіймає їх до рівня узагальнених формул близьких до народного сприймання і народних уявлень типу «прикуті до землі». У вірші відчувається певність думки, опертої на віру в людину:

А в нас вогонь Титана ще не згас.
Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила чуем за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі.

(I, стор. 106)

Помічаємо образне змалювання, відповідне народному світоглядові, що вживається на означення певного типу відчуття, гранично узагальненого, з наперед визначеними рисами та емоційною оцінкою. «Неодмінною умовою сприйняття цих поезій, — пише Филипович, — мусить бути попереднє усвідомлення образу Прометея, як «постійного символу» чи навіть постійного атрибуту вільнолюбних революційних прагнень. Леся Українка обмежується частковим поданням образу, або лише згадкою про нього. Він не набуває будь-якого самостійного значення, має тільки службове призначення — підсилювати громадську патетику»¹⁰. Поважну роль в цьому вірші грає проте віра в силу духового перетворення, закладена в народну душу. Якраз із цієї позиції оцінює Леся Українка зудар між вільним народом і кайданами прикутим до

9. Филипович, стор. 313.

10. Там же.

землі, шукаючи коріння цього зудару, осуджуючи а priori його безпосередні причини.

Вірш «Fiat Nox» (1896) дуже відмінний від попередніх віршів, у ньому образ Прометея повніший, а розвиток думки сильніший. У центрі стоїть людина як критерій і як мета:

О, не один нащадок Прометея
 Блискучу іскру з неба здобував
 І безліч рук до неї простягалось,
 Мов до зорі, що вказує дорогу.
 І розсипалась та велика іскра
 На іскорки малесенькі, незначні,
 І кожний іскорку ховав наче скарб
 У попелі холодному віддавна;
 Вона не гасла, тліла в тій могилі,
 Та не давала ні тепла, ні світла.
 А сміливий нащадок Прометея
 Знаходив смутну долю свого предка:
 Вигнання, муки, нерозривні пута,
 Дочасну смерть у дикій самотині. . .

(I, стор. 125-126)

Леся Українка твердо вірить у перетворюючу очисну силу прометеївської іскри, що для неї є ідеалом, до якого здійснюються руки, щоб його зловити й зберегти. Поетка поглиблює первісні тенденції, а хід думки у вірші спрямовує на шлях вияву взаємозв'язку з попередніми зображеннями прометеїзму.

Любов, ненависть, надія, безвихідь, розум і віра сплітаються в нерозгаданий клубок, що стає символом гармонії між мрією і дійсністю. Ідейна спрямованість поезії та її емоційне напруження зростають, а в ході цього приходиться до розкриття сфери людських почувань і вчинків:

Брати мої, нащадки Прометея!
 Вам не орел розшарпав груди горді, —
 Бридкі гадюки в серце уп'ялись.
 Ви не приковані на тій кавказькій кручі,
 Що здалека сіяє сніжним чолом,
 Про в'язня звістку людям даючи!
 Ні, ви поховані в землянках, звідки навіть
 Не чути брязкоту кайданів, ні стогнання,
 Ні непокірних слів. . .

(I, стор. 126)

Стоїмо перед комплексом найгостріших морально-етичних та ідейних проблем, які набувають усе яскравішої національної ви-

разности й життєвої зумовлености. Вирізьблюється ідеал Лесі Українки, який згодом вона втілить у свої мистецькі поеми.

Хоча в багатьох Лесиних поезіях, може, й немає безпосереднього образу Прометея, проте в них віддзеркалено сильні прометеївські мотиви — дух протесту, нескорености, заперечення влади тиранів тощо. Ці мотиви знаходимо в таких творах: «Сфінкс» (1900), «Ра-Менеїс» (1900), «Напис на руїні» (1904), «Ізраїль в Єгипті» (1904) тощо. Окремо треба ще відзначити героїко-романтичну поему «Роберт Брюс, король шотландський» (1893), в якій поетка сміливо оспівує боротьбу шотландського народу за свободу й незалежність. Прагнення до свободи навіяні тут титанічною силою спротиву, що проявляється в войовничому й непокірному дусі народу, який споконвічно бореться за своє визволення від соціального й національного гноблення. Незвичайна хоробрість героя, його витримка змальовані тут дещо гіперболічно.

З героїчних образів жінок у Лесі Українки особливо виділяється постать Іфігенії («Іфігенія в Тавриді» 1898). Цей образ сильно відрізняється від його інтерпретації іншими письменниками. У Гайне¹¹, наприклад, Іфігенія — це слабовольна жінка, що не може відстояти своїх переконань, тоді як у Лесі Українки — це дочка Прометея, здатна на самопожертву в ім'я свободи. Вона наділена палкою любов'ю до рідного краю. Почуття патріотизму зобов'язує її боротись:

Чи можем ми змагатись проти сили
Землерушителей і громовладців?
Ми з глини створені. . . А хто створив нас?
Хто дав нам душу і святий вогонь?
Ти, Прометею, спадок нам покинув
Великий, незабутній! Тая Іскра,
Що ти здобув для нас від заздрих Олімпійців,
Я чую пал її в своїй душі, —
Він, мов пожежі племін, непокірний,
Він висушив мої дівочі сльози
В той час, як я одважно йшла на жертву
За честь і славу рідної Еллади.

(II, стор. 27)

У вірші закладено сильний ідейно-емоційний поштовх, що докорінно змушує Іфігенію переоцінити свої погляди на життя і творче покликання, вона не лякається смерті на чужині:

11. Л.М. Паламар, «Образи борців за свободу в творах Лесі Українки». *Українська мова і література в школі*, 6 (1969), стор. 6.

Ні, се не варт нащадка Прометея!
Коли хто вмів одважно йти на страту,
Той мусить все одважно зустрічатъ.

(II, стор. 27)

Адже вона усвідомлює, що ціною своєї крові врятує рідний край. Драматична сцена раптово обривається узагальненим рядком:

Тяжкий твій спадок, батьку Прометею!

(II, стор. 28)

Втілення такого виділеного змісту в межах закінчення сцени на перший погляд здається, ніби Леся Українка просто констатує усім давно відоме, а в дійсності, це відтворення того творчого неспокою, який жеврів в душі поетки. Филипович докоряв Лесі, що мовляв у цій сцені «Образ Прометея. . . так само абстрагований, як і в попередніх зразках» та що «він лише символ людських змагань»¹². Леся використовує тут асоціації з творами світової літератури, українського фолкльору та стародавньої мітології і в цьому, на нашу думку, сила цієї сцени, а не її слабкість. У цій сцені помічаємо наполегливі шукання пояснити до дрібниць, до найменшого штриха силу «тієї іскри», що має розтопити серця чи не найкрижанішого читача та піднести його на вищий щабель розуміння поетичного слова.

1902 р. у творчості Лесі Українки з'являється новий тип жінки — гордої й незламної героїні — матері («Ніобея»). Поетка використала мітичний образ багатостраждальної Ніоби, якій богиня Лета повбивала дітей, а її саму обернула в кам'яну статую. Але сльози не переставали текти з Ніобиних скам'янілих очей. Образ Ніоби широко відомий у світовій літературі й мистецтві, як образ матері-страдниці, пройнятої горем, скорботою й тугою. Леся наділила її рисами непокірності та незламності та створила справжній героїко-романтичний образ, увінчаний трагічними лаврами. Вона горда за своїх дітей (мала сім синів і сім дочок) і за своє прометеївське походження:

За що покарана я? За те, що так гордо впевнялась
На дітей моїх любих, на їх чарівну красу,
І на славний мій рід, що я з Прометея похожу?

(II, стор. 107)

Це вселило в неї силу духу, нескореність і глибоке відчуття кривди. Її біль стає неосяжним, пристрасним, бо все сприймається крізь призму її наболілої душі. Це не вияв особистої обмежености, а зосередженість почуття, конденсація сили й дієвості:

12. Филипович, стор. 315.

Вбити ти їх могла, а сплямити красу не здолала,
 І хоч у горі закохана, все ж я дочка Прометея
 І милосердя для себе не буду я в тебе благати!

(II, стор. 107)

Тут найціннішим атрибутом-скарбом є факт, що Ніоба, дочка Прометея, тепер обернена в мармурову скелю, яку ніщо не може знищити, ні розбити, а її пекучі сльози, що вічно стікають — це ніщо інше, як ті прометеївські іскорки, що мають зогрівати душу народу, будити його свідомість власної гідності і любови до тих розгублених земляків, що впали жертвою ворожих сил. Це та абсолютна неподільність особистого «я» Ніоби з інтересами рідного народу. Ця неподільність не декларована, а засвідчена романтизмом її життя, сповненого гордощів за своїх і за свій рід.

Уже 1898 р. Іван Франко помітив у поетичній творчості Лесі Українки стихійне поєднання двох напрямків ліричного й драматичного. Він писав: «Її талант — ліричний, але не вузько суб'єктивний: їй удаються й епічні і драматичні форми, але тільки тоді, коли вони являються тільки формами, її могутньої лірики. Чиста епіка й чиста драма не входять, як нам здається, у обсяг її таланту»¹³. Тому що драматизм почуттів і думок притаманний Лесиній ліриці й поемам, перехід до драматичної поеми не був для неї трудний, хоча проходив поступово відповідно до її мистецьких уподобань і пошуків нових жанрів і тем. І так її улюбленим жанром стають драматичні твори, наснажені високим піднесеним патосом, розкриттям характерів та пристрастей у момент вирішальної психологічної кризи та зображенням драматизму, зокрема в момент зіткнення різних відчуттів, різних світоглядів. «Більшість драматичних поем Лесі Українки, — як пише М.К. Боженко, — побудована на принципі зіткнення двох ворожих сил. У напруженому драматичному двобой носіїв протилежних прагнень поетка часто ставила і розв'язувала важливі соціально-філософські й національні проблеми»¹⁴. Наприклад, в драматичній поемі «Одержима» (1901) відображено непримиренне, безкомпромісове зіткнення двох первнів: любови й ненависти. Трагедія сильної, «одержимої духом» Міріям полягає в тому, що люди не розуміли її поривів до дії, її самозреченості, її пристрасної ненависти до ворогів. У своєму духовому піднесенні Міріям схожа на тих нащадків Прометея, в яких ніколи не згасає вогонь непримиреного ставлення до рабської покори й пасивності. Їй властивий безкомпромісовий настрій, сміливість і готовість віддати своє життя

13. Іван Франко, *Літературно-критичні статті* (Київ: Держлітвидав, 1950), стор. 239.

14. М.К. Боженко, «Драматичні поеми Лесі Українки», *Українська мова і література в школі*, 9 (1966), стор. 11.

справі боротьби за краще розуміння життєвих принципів. Це добрий зразок могутнього духом позитивного героя. А сама поема, написана протягом однієї ночі біля ліжка безнадійно хворого С. Мержинського — це глибоко-пристрасний твір, повний схвильованості та гострих поетичних висловів. Поема написана п'ятистопним неримованим ямбом із ненаголошеними закінченнями в рядках, що створює враження вільної розмови, яку Франко доречно назвав «прекрасним драматичним етюдом». Така ритмічна організація віршів з останнім складом наголошеним тільки на випадок потреби, починаючи з «Одержимої» стає постійною у драматичних поемах Лесі Українки.

У творах «Вавилонський полон» (1903) і «На руїнах» (1904) Леся обговорює найтрагічніші епізоди стародавньої історії, які вона особливо любила й до яких часто зверталася, не тому, щоб розв'язати «одвічні питання», далекі від сучасності, а тому, щоб, уживаючи езопівської мови приховано й алегорично говорити про сучасність. І тут вона розкривала сильні образи та розробляла яскраві, промовисті ситуації. Використовуючи ці зображення, вона продовжувала традиції Шевченка й Франка. Наприклад, образ Вавилону уособлює в неї, як і у Шевченка, образ самодержавної царської Росії. Обидві драматичні поеми об'єднані провідною думкою про ролі мистця в суспільстві та про його обов'язок пробуджувати народ на боротьбу проти поневолення. Співець Елеазар, герой драматичної поеми «Вавилонський полон», у час трагічної долі свого народу йде на майдани Вавилону й чужою мовою співає пісень, щоб заробити хліба на прожиток. Тим часом панівна верхівка — левіти й пророки, зрадивши народ, намагаються приховати власну зраду й починають обвинувачувати в зраді Елеазара. Нарід проклинає його, називаючи німим, глухим, проказаним, нарешті зрадником, що забув про свої обов'язки громадянина. Насправді Елеазар не був зрадником, проте він не може простити собі, що його уста «промовляли мовою чужою». У заключному монолозі він кається:

... А все ж проклятий я
страшним прокльоном крові. Кров батьків,
пролита марне за пропащу волю,
тяжить на голові моїй і вашій
і клонить нам чоло аж до землі,
до каменя того, що не здійнявся
на мене у руці мого народу.

(V, стор. 162)

Нарешті, він закликає до непримиреної боротьби з поневолювачами:

Терпіть кайдани, то несвіцький сором,
забуть їх, не розбивши, гірший стид.

(V, стор. 163)

Отже, з уст Елеазара линуть слова, сповнені почуття прометеївської нескорености, протесту проти рабської покори й терпіння.

Живий Господь! Жива душа моя!
Живий Ізраель, хоч і в Вавилоні!

(V, стор. 163)

«Український народ, — писав А. Харченко, — у своїй історичній минувшині зазнав так само і неволі, і руїн. Тому природно і зрозуміло, що для Лесі Українки, яка жила й творила в роки поневолення і нищення українського народу російською державою, тема Вавилонського полону в символістичнім його розумінні була актуальною і значущою» (V, стор. 140).

Продовжуючи тему «Вавилонського полону» в драматичній поемі «На руїнах», Леся Українка переносить дію твору в зруйновану Вавилоном Юдею. Тут пророчиця Тірца будить у народі надію на майбутнє визволення. Кожне слово Тірци пройняте думкою, що тільки праця на рідній ниві врятує зруйнований край. Вона закликає до праці, змагання й боротьби:

Хто раб? Хто подоланий? Тільки той,
Хто самохіть несе ярмо неволі.

(V, стор. 168)

В уста Тірци Леся вклала кращі сподівання на майбутнє. Пророчиця кличе знедолених не лити сліз, а шукати «живого вогню» в собі, щоб, таким чином, подолати лихо в ріднім краю. Вона є сіячем прометеївського вогню, який як мистецький образ у поезії Лесі Українки стає символом активного перетворення національної дійсности. «Тірцу, — як стверджує Іван Осляк, — можна назвати дочкою Прометея. Але носієм Прометеевого вогню є не тільки вона, а й ті, хто розпалює вогнища, — «живі люди». Вони, володарі «вогню живого», відбудують зруйновану ворогом країну і побудують нове життя (стор. 116):

І бранець руку братові подасть,
і підуть поруч будувати мури
на тім гучнім, високім підмурівку.
Душа моя вже бачить тут будову. . .

(стор. 176)

«Програмовий характер Прометеевого образу, — писав Филипо-

вич, — найпомітніший в драматичній поемі «У катакомбах» (1906 — у словах «неофіта-раба», що становлять основну ідею твору)¹⁵:

Я честь віддам титану Прометею,
що не творив своїх людей рабами,
що просвітив не словом, а вогнем,
боровся не в покорі, а завзято,
і мучився не три дні, а без ліку,
та не назвав свого тирана батьком,
а деспотом всесвітнім і прокляв,
віщуючи усім богам погибель.
Я вслід його піду. Коли загину,
то не за нього — він не хоче жертви —
але за те, за що і він страждав.
Нехай нікого хрест мій не лякає,
бо як почую я в своєму серці
святий вогонь, і хоч на час, на мить
здолаю жити не рабом злиденним,
а вільним, непідвладним, богорівним,
то я щасливим і на смерть піду,
і без докору на хресті сконаю.

(VI, стор. 98-99)

Пишучи цю філософсько-драматичну поему на матеріалі з життя Римської імперії перших віків християнства, Леся мала на меті дати твір про людину, що бореться проти будь-якого рабства, що вибрала тяжкий, страдницький, але благородний шлях Прометея й тим шляхом пішла на муки й страждання в ім'я визволення. Поема, написана в дні першої російської революції і була, без сумніву, задумана для піднесення національних настроїв серед українців. Як віднеслися читачі-сучасники до поеми, нам невідомо. Але хочемо вірити, що поставилися краще, як до «Вавилонського полону», якого «символічне значення, на велике здивування Лесі Українки, було незрозуміле для її читачів-сучасників» (V, стор. 118-119).

(Далі буде)

15. Филипович, стор. 315.

Д-р В. ТРЕМБИЦЬКИЙ

МІЖНАРОДНИЙ СТАТУС ДЕРЖАВ СХОДУ
(1917-1923)
(Продовження, 2)

ВІРМЕНІЯ:

- Simon Vratzian — Armenia and the Armenian Question, Hairenik Publishing Co., Boston, 1943.
- Hovannisian Richard G. — Armenia on the Road to Independence, publ. of Near East Center, Univ. of California, Los Angeles, 1967, pp. 146-149, 189, 205-206, 211, 215, 217-220, 223-224, 229-238, 241-242, 247-254, 313.
- Pick Albert — Armenia Standard Catalog of World Paper Money. edit. Battenberg Verlag, München, 1980, pp. 536-538.
- Armenien, Zumstein Europa Briefmarken-Katalog 1951, edit. Zumstein & Cie., 1950, ss. 63-67.

ГОРСЬКИЙ ПІВНІЧНИЙ КАВКАЗ:

- Г. Д. Даниалов и другие — История Дагестана, т. 3, Академия Наук СССР — Дагестан, Филиал — Институт Истории, Языка и Литературы им. Гамзата Цадаси, Изд. Наука, Москва, 1948.
- Х. Г. Берикетов и другие — История Кабардино-Балкарской АССР (с Великой Октябрьской Социалистической Революции до наших дней), т. 2, Изд. Наука, Москва, 1947.
- Haidar Bammate — The Caucasus Problem, Paris, 1919 with carte ethnographique et politique de l'Union des Peuples Circassiens et du Daghestan, Scale 1:1.800.000, Paris, 1919.
- J. B. The Republic of North Caucasia, its Territory, its Population, its Political Situation. Eastern-Europe No. 3, X, Paris, 1919, pp. 85-87.
- Alexander Benningen & Chautel Lemercier-Quellejar — Islam in the Soviet Union, edit. Frederick Prager-Publisher, New York-Washington, 1967, pp. 73-74, 128-130.
- Kazemzadeh, Firus — The Struggle for Transcaucasia (1917-1921), New York & Oxford, 1951, pp. 242-246, 138, 196-197.
- Akmet Hazer Hizal — Kuzey Kafkasya (Huriyet ve Itiklal Davasi) edit. Orkun Yayinlari No. 4, Orkun Basimeti, Ankara, 1961, pp. 57-93.
- Pick Albert — Terek, Daghestan and Trek Republic North Caucasian Emi-

rate, Standard Catalog of World Paper Money. edit. Battenberg Verlag, München, 1980, p. 550.

Berg Republik, Zumstein-Europa Briefmarken-Katalog 1951, edit. Zumstein & Cie., Bern, 1950, s. 961.

Д.Л. Голиков — Крушение антисоветского подполья в СССР (1917-1925) изд. Политической Литератури, Москва, 1975, стр. 471-472.

ТАННУ-ТУВА (ТУВА):

Bernhard Waurick — Tannu-Tuwa, eine Turk-Tatarische Volksrepublik in Northern Innerasiens, Osteuropa, Berlin, 1926.

Helfen Otto Meanchen — Reise ins Asiatische Tuwa. Der Buecherkreis G.m.b.H, Berlin, 1931, ss. 162-170.

Touva Republique: Almanach de Gotha, 1944., p. 1121.

Pick Albert — Tuva, Standard Catalog of World Money, edit. Battenberg Verlag, München, 1980, p. 990.

Tannu-Tuva, Stamps of the World, 1982. edit. Stanley Gibbons Publ. Ltd., London, 1981, pp. 1720-1721.

Tannu-Tuva, Scott Standard Postage Stamp Catalogue, 1979. edit. Scott Publ. Co., New York, 1978, pp. 629-630.

Родевич, В. — Очерк Урянхайского края, С.П.Б. 1910.

Баранов, А. — Урянхайский вопрос, Харбин, 1913.

Сердобов, А.Н. — История формирования тувинской нации, Кызыл, 1971.

Златкин, И.Я. — История Джунгарского Ханства (1635-1758), Москва, 1964.

Очур, В.Х. — Великий Октябрь и Тува. Тувинское книжное издательство, Кызыл, 1967, стор. 111-112, 116-117, 133.

ПОЛЬЩА:

Jędrzejewicz, Waclaw — Kronika zycia Jozefa Piłsudskiego (1867-1935), edit. Polska Fudacja Kulturalna, t. I. Londyn, 1977, str. 373, 387-390.

Lange, William L. — An Encyclopaedia of World History, edit. George Harrap & Co. Ltd., London-Toronto-Bombay-Sydney, 1940, p. 1048.

Pologne: Almanach de Gotha, 1920, pp. 980-981.

ЛАТВИЯ:

Lettonic: Almanach de Gotha, 1940, pp. 1049-1050

A. Bilmanis — A History of Latvia, Princeton University Press, 1951.

Pick, Albert — Latvia, Standard Catalog of World Paper Money, edit. Battenberg Verlag, München, 1980, pp. 1049-1050.

Lettland, Zumstein Briefmarken-Katalog 1951, edit. Zumstein & Cie., Bern, 1950, ss. 520-530.

ТУРКЕСТАН, БУХАРА, ХИВА (ХОРЕЗМ):

Baimirza Hayit — Turkestan in XX Jahrhundert. C.W. Leske Verlag, Darmstadt, 1956, ss. 89-93, 139, 146, 150, 154, 191, 211.

Hayit Baymirza — Sowjetrussische Orientpolitik am Beispiel Turkestans, Berlin-Köln, 1962, edit. Osteuropa Institut, Bd. I. s. 71-76, 102-105.

Hayit Baymirza — Soviet Russian Colonialism and Imperialism in Turkestan as an Example of the Soviet Type of Colonialism on Islamic People in Asia, Köln, 1965, p. 30.

Alexander Benningen & Chontel Lemercier-Quellejar — Islam in the Soviet Union, edit. Frederick Prager-Publishers, New York-Washington, 1967, pp. 85-86, 99.

Машицкий, А. — К истории Революции в Бухаре. Вестник Народного Коммиссариата Иностранных Дел, Но. 5-6, Москва, за 1. июля 1921 г., стор. 79-80.

Басмачество, Большая Советская Энциклопедия, т. 5, Москва, 1927, стор. 36-38.

Хива — Большая Советская Энциклопедия, Москва, 1935, т. 59, стор. 529-531.

Голишков, Д.Л. — Крушение антисоветского подполья в СССР (1917-1925), изд. Политической Литературы, Москва, 1975, стор. 436, 629-632, 637.

ТУРКМЕНИЯ:

Большая Советская Энциклопедия, Москва, 1947, т. 55, стор. 299-300.

Pick, Albert — Transcaspian Region Turkestan District, Standard Catalog of World Paper Money. edit. Battenberg Verlag. München, 1980, pp. 561-563, 565-570, 577-578.

Turkestan, Zumstein Europa Briefmarken-Katalog, 1951, edit. Zumstein & Cie, Bern, 1950, Russland, ss. 630.

Голишков, Д.Л. — Крушение антисоветского подполья в СССР (1917-1925), изд. Политической Литературы, Москва, 1975, стр. 316.

ДАЛЕКО-СХІДНЯ РЕСПУБЛІКА:

To the Washington Conference on Limitation of Armaments, Memorandum of

the Special Delegation of the Far Eastern Republic, Washington, D.C., 1921, pp. 7-9.

The Special Delegation of the Far Eastern Republic to the United States of America, Far-Eastern Republic, Washington, D.C., 1922, chapter-Constitution.

Голинков, Д.Л. — Крушение антисоветского подполья в СССР (1917-1925), изд. Политической Литературы. Москва, 1975, стор. 450.

Територіальний огляд двадцяти держав Сходу (в 1919-1920 роках)

Держави:	Території		Населення	Столиці
	в км ²	в кв. мил.		
1. Україна ¹	681.853	263.200	48.574.000	Київ
Польща ²	210.200	81.140	17.800.000	Варшава
Туркестан ³	1.168.900	451.230	6.685.000	Самарканд
Ідель-Урал ⁴	185.700	71.680	6.590.000	Казань
5. Білорусь ⁵	200.000	77.200	6.500.000	Менск
Литва ⁶	100.000	38.600	4.160.000	Вільнюс
Фінляндія ⁷	382.800	147.760	3.500.000	Гельсінкі
Кубань ⁸	103.250	63.500	3.300.000	Катеринодар
Грузія ⁹	66.080	25.500	2.400.000	Тбілісі
10. Донська Респ. ¹⁰	164.600	63.170	2.612.000	Новочеркасск
Азербайджан ¹¹	83.060	32.060	2.300.000	Баку
Бухара ¹²	203.400	78.510	2.200.000	Бухара
Далеко-Східня Республ. ¹³	1.671.300	645.120	1.812.000	Чіта
Латвія ¹⁴	65.800	25.400	1.650.000	Рига
15. Союз Північн. Кавказу ¹⁵	79.800	30.800	1.600.000	Терк Клаша Кале опісля: Темір Хан Шура
Вірменія ¹⁶	46.500	17.950	1.400.000	Среван
Естонія ¹⁷	47.550	15.650	1.109.000	Таллінн
Хорезм ¹⁸	67.400	26.020	780.000	Хіва
Транскаспія ¹⁹	388.600	150.000	550.000	Ашхабад
20. Танну-Тува	165.000	63.700	75.000	Хем-Белдир опісля: Кизил
Разом:	5.981.793	2.368.190	115.597.000	

Замітка:

Окремо від статистичних джерел до поодиноких держав, в пригоді став статистичний річник: «The International Year Book» (a compendium of the World's Progress), edit. Dodd, Mead & Co., Vol. 1917, New York, 1917, p. 608, та Globus Jahrbuch des Deutschen Verlags. (Die Welt und ihre Länder in politischer und wirtschaftlicher Darstellung). edit. Deutscher Verlag, Berlin, 1944, ss. 138-140, 177, 129.

Ці самі держави у зіставленні по територіяльній величині:

Держави:	Територія: в км ²	кв. милях
1. Туркестан	1.168,900	451,230
Далеко-Сх. Респ.	1.671,300	645,120
Україна	681,850	263,200
Транскаспія	388,600	150,000
Фінляндія	382,800	147,760
5. Польща	210,200	81,140
Бухара	203,400	78,510
Білорусь	200,000	77,200
Ідель-Урал	185,700	71,680
Танну-Тува	165,000	63,700
10. Донська Рес.	164,600	63,530
Кубань	103,250	39,830
Литва	100,000	38,600
Азербайджан	83,060	32,060
15. Союз Півн. Кавказу	79,800	30,800
Хорезм (Хіва)	67,400	26,020
Грузія	66,080	25,540
Латвія	65,800	25,400
20. Естонія	47,550	18,650
Вірменія	46,500	17,950

Замітки:

- 1) Намагання було досягнути максимальну територіяльну величину 905,000 км² = 349,300 кв. миль з населенням 51.250,000.
- 2) Лише до «лінії Керзона» на сході, тобто по р. Буг та по дальші місцевості: Рава Руська-Любачів-Хирів та до джерел р. Сяну в Карпатах.
- 3) Намагання було створити об'єднаний Туркестан із усіма тюркськими територіями, включно з Алаш-Обдою (Кіргізією) по кордон Сибіру разом величиною 3.804,000 кв. км = 1.468,382 миль та 15.225,000 населення (1918).
- 4) В максимальних границях у 1920/21 рр. за советським оформленням 5-ти автономних республік чи автономних областей (без Мордовії), разом величиною між 234,160 кв. км = 90,860 кв. миль та 250,200 кв. км = 97,440 кв. миль із населенням 6.500,000 та 7.000,000, а в максимальному розумінні за домаганнями уряду Ідель-Уралу в 1917 р. ця держава повинна була б бути простором 1.042,650 кв. км = 402,460 кв. миль із біля 10.000,000 населення, включаючи тут територію Німецької АССР та Букєївської Орди (західного Казахстану між р. Волгою і рікою Уралом із виходом через порт Астрахань до Каспійського моря). Основою цієї держави у 1917/1918 роках була Татаро-Башкірія, простором 17,000 кв. км = 6.400 кв. миль з населенням 4.500.000 у 1918 р.
- 5) Подано в приближенні за станом даних із літа 1918 р., тобто після встановленого розмежування на західніх просторах з Литвою, на півдні з Україною, за Берестейським договором від 9-го лютого 1918 р., та до лінії р. Дніпра на сході і р. Двини на півночі, на захід від

якої існувала німецька тимчасова адміністрація. На схід від р. Дніпра білоруські землі творили частину території Советської Росії. Претенсії уряду Білорусії (БНР) йшли в напрямку створення держави в просторі 250-300,000 кв. км = 116,000 кв. миль із 12-15.000,000 населення, хоч в етнічному розумінні (Е. Карський) Білорусь не переходила 208,000 кв. км = 80,200 кв. миль з населенням 9.700,000 душ.

- 6) В границях після Берестейського договору із 3 березня 1918 р., за яким частина білоруської городненської округи була включена до Литовської Держави. Після цього договору територія Литовської Держави становила 99.000 кв. км = 38,360 кв. миль з населенням 4.500,000 душ. Намагання литовського уряду було створити державу в просторі 125,000 кв. км = 48,250 миль з населенням 6.000,000 душ, хоч етнічна територія вносила всього біля 80,000 кв. км = 30,900 кв. миль та з населенням 4.145,000 душ. Мінімальні вимоги литовського уряду були за вдержання східніх кордонів, встановлених у мировому договорі Литовської Держави з Советською Росією від 12 липня 1920 р. Литва мала бути в границях 88,110 кв. км = 34,000 кв. миль та з населенням 4.500,000 душ. До 1939 р. Литва занимала простір 59,430 кв. км = 23.000 кв. миль (разом з Клайпедою) та мала 3.000,000 людности (1924) та 3.000,000 населення (у 1939 р.). Етнічно територія литовців сьогодні вносить біля 74.000 кв. км = 28,565 кв. миль.
- 7) За станом із 1940 року. За новим розмежуванням із ССРСР з 1940 року, територія Фінляндії зменшилася до простору 337,000 кв. км = 130,120 кв. миль з населенням 5.000,000 на 1980 рік. Максимальні територіяльні вимоги Фінляндії під час Другої світової війни сягали до р. Онеги. Білого моря та по весь Кольський півострів, що вносило біля 740.000 кв. км = 285,650 миль, та приблизно 3.500,000 населення.
- 8) В 1918/19 роках вимоги кубанського уряду були поширити територію Кубані до її історичних кордонів на сході, спертої на долишню течію р. Єгорлик, що, в цілості, давало б біля 120,000 кв. км = 46,320 кв. миль та децю більше, як 3.500,000 населення.
- 9) В максимальному етнічному виді Грузія (за домаганнями грузинського уряду) повинна була занимати простір між 81,000 а 90,000 кв. км = 31.260 а 34.740 кв. миль з населенням 3 до 3.126,000 душ. В історичному та геополітичному розумінні Грузія повинна була охоплювати простір біля 90.000 кв. км = 34,470 кв. миль з населенням 3.500,000 душ, займаючи деякі округи підгірського Азербайджану та причорноморського побережжя Лазистану (з-під Туреччини).
- 10) Максимальна територіяльна розпряжність Донської Республіки в 1919 році доходила до 185.000 а 195.000 кв. км = 71,400 а 75,340 кв. миль з населенням 4.150.000 та 4.750.000 душ, з приєднанням приволзького побережжя між Камишином на півночі та Сарептою на півдні, захоплюючи всі поселення астраханського козачого війська.
- 11) Максимальна територіяльна розпряжність літом 1918 року охоплювала простір 87.000 кв. км = 33,680 кв. миль з населенням біля 2.500,000 (1919) душ. Територіяльні претенсії досягали простору 100.000 кв. км = 38.600 кв. миль з 4.600,00 людністю для обох частин

- країни колишньої російської (до 1918 р.) та перської (іранської) держав.
- 12) Існують ще дві нотовані територіяльні величини: 87,000 кв. км = 53,970 кв. миль з населенням 2.480,000 душ та 182,193 кв. км = 70,325 кв. миль з населенням 1.250,000 душ та 245,000 кв. км = 94,600 кв. миль з населенням 5.000,000 душ.
 - 13) За станом з 1923 року, 1.864,000. В 1919/20 роках подавано також населення 2.552,000 душ.
 - 14) В тому територія Українського Далеко-Східного Краю (Зеленого Клину) 1.033,000 кв. км = 435,970 кв. миль з населенням 952,000 душ. Існували територіяльні претенсії уряду Далеко-Східної Республіки до всього прибережжя Охотського моря, включно з півостровом Камчаткою. Ввесь простір Далеко-Східної Республіки повинен був доходити до величини 2.900,000 кв. км = 1.119,400 кв. миль з населенням 2.000,000 душ.
 - 15) Охоплювала чотири історичні основні території: Дагістану, Чеченії, Кабарди та Черкесії. У 1920 році ці території мали назви: Дагістан, Гірська Республіка та Хасан-Юрта. Карачаївська територія входила в склад Кубанського краю, а терська Козача територія творила окрему адміністраційну державну одиницю (з населенням 400,000 душ) терських козаків (на північ від течії р. Терек) із столицею в м. Моздок. Одначе, територіяльні претенсії Гірської Держави сягали всього Закубання аж по долишню течію р. Кубань, охоплюючи всю Майкопцину з вимогою до величини Великого Північно-Кавказького Союзу 150,000 кв. км = 57,900 кв. миль та з населенням 4.500,000 душ. Мінімальна територія цієї держави була в просторі 76,640 кв. км = 28,820 кв. миль з населенням 1.100,000 душ.
 - 16) В 1919 р. величина території виносила між 53,000 кв. км = 20,460 кв. миль та 59,570 кв. км = 23,000 кв. миль з населенням між 1.000,000 та 1.706,000 душ. В максимальному розумінні доходила до 67,000 кв. км = 25,870 кв. миль з населенням 2.160,000 душ. За Севрським договором від 10 серпня 1920 р., Вірменія мала охоплювати простір 118,000 кв. км = 45,550 кв. миль з населенням 3.300,000 душ. Максимальні територіяльні вимоги в 1919 році досягали простору 320,000 кв. км = 123,500 кв. миль з населенням 4.000,000 душ. В 1923 році Вірменія була звужена до простору 38,870 кв. км = 15,240 кв. миль з населенням 1.214,400 душ.
 - 17) В 1919 році подавано населення країни 1.750,000 душ, а в 1925 році у зменшеній формі до 1.250,000 душ.
 - 18) Мінімальний простір був подаваний в 1919/20 роках лише 64,000 кв. км = 24,700 кв. миль з людністю 646,000 душ.
 - 19) Існують статистичні дані про населення 450,000 та 550,000 душ і 800,000 максимально.

(Далі буде)

Новели, спогади, оповідання

I. МУЗИЧКА

МАРІЧКА
 (Оповідання)
 (Продовження, 2)

Життя стало щасливіше, гамірне, здається, щось заповнило щерть усю хатину. Через два роки народився знову син. Через три — третій. Хату заповнили дерев'яні забавки. Найстарший Юра вже вмів стругати різні дощинки і з поміччю тата виходили з них якісь дивні птахи — з довгими дзьобами на високих ногах, дерев'яні молотки, вітряки, що крутились весело на вітрі. Юра їх майстрував, а Марко ломив. . . Сварки, плачі, часами і невинна бійка і терпелива Марта все те годила, а тато направляв поламане і обіцював такі птахи, що будуть літати і тим заспокоював воюючі сторони. Очевидно, найкращим був таки Андрійко, що спокійно лежав у колисці і з ніким не бився, нікому забавок не ламав і у всьому слухав маму. Чому б усім не бути таким? . .

А Йосифові немов знову чогось бракувало. Марта це відчула.

— Ти знову чимось зажурений, скажи чому. . .

— Скажу. Маємо три хлопчики. Коби Бог послав дівчинку. . . — несміло сказав, дивлячись крізь вікно на грушу.

— Який же ти. Хотів би, щоб Бог тебе слухав і чинив тобі по твоїх плянах, — весело сказала Марта.

І Бог послухав.

Тяжкий був порід. Болі тривали вже кілька годин. Марта болісно стогнала, часами різко скрикувала, і Йосифа це пекло вогнем, різало живе його тіло. Він ходив по малій кімнаті, не зближався до ліжка, де поралась стара беззуба баба-повитуха і мимрила щось своїм беззубим ротом. Йосиф виходив на двір хлипнути повітря, повертався-вривався в кімнату і жалібно, а то й різко питав одним звуком:

— Ну? . .

— Ой, нещасна вона, ой бідна вона, може не видержить. Помолись, голубе. Нічого порадити не можна. Яюсь не так воно лежить. Може зміню, може ще що пораджу, — лебеділа баба.

Йосиф скреготав зубами. Хотілось відкинути геть стару бабу, але іншої ради не мав. Не привезеш до Сошняків лікаря, який

пару десятків кілометрів десь у містечку живе. Який дивний світ: найкраще покладатися на саму природу, що все зладжує за своїми законами. Але як часто тая ж природа потребує людської помочі, а її нізвідки взяти? Йосиф бачив, що в якомусь моменті Марта була неприємна. Лице її було бліде як крейда, а на чолі вирости великі каплі поту і деякі з них, похитнувшись, котились вниз, захопивши зі собою інших і так разом текли між її розхристане чорне волосся. Вона дихала важко, уста посиніли і стиснулись у гірку болісну спазму. Була якась майже не до пізнання. Йосиф впав навколішки перед старезною почорнілою іконою Богоматері, і його молитва була гірким плачем-риданням. Стала шептати молитви і баба-повитуха. Настав якийсь нестерпний момент тиші. Здавалось, Марта перестала дихати. І раптом болісний різкий крик, ще один довгий стогін, і тишу пронизив якийсь, немов сердитий, крик дитини. Йосиф спокійно встав і підійшов до ліжка. Марта глибоко віддихала зі замкненими очима, недавно скривлені від болю уста перемінились у ледь видний усміх.

— Богу дякувати, — сказала баба. — Бог помилував. Можете шукати кумів, Йосифе. Маєте дочку! Ото буде соколик, — аж цмокнула з радости повитуха.

Йосиф не знав, що зі собою робити. Трапиться ж така хвилина, що не знаєш, що почати, що з руками зробити, що говорити, куди йти. Він тільки якось без ладу й пуття спитав, не чекаючи відповідей:

— А здорова? А здорові обі? А Марта? Як вона? Принести щось? подати щось? Богу дякувати. . .

Був докраю схвильований, вимучений, розгублений і при тім якось розсіяно радий, немов не знаючи, що з тієї радістю робити. . . Мусіло бути дійсно щось зле, бо Марта відлежала два тижні. На селі це невидальщина. Родили жінки часами на полі під час жнив і на другий день були вже при легкій праці. Така то сила була. Хто б думав про лікарів, що в їх поміч не дуже вірилось. . . Потім, дивлячись на свою маленьку донечку, Марта говорила:

— І що з тебе виросте, що ти мене мало на другий світ не потягнула? Та й гарненька ти моя!

На те маленька чорнявка з великими чорними очима відповідала якимсь довгим «Глііііі. . .» і відвертала голівку вбік, протестуючи при тім руками.

Охрестили її і назвали Марічкою.

* * *

Малі сини Йосифа були дивні хлопці. Змалку якісь такі не галасливі, не дуже рухливі, ніби поважні, в забаві спокійні, в суперечках поступливі, до дитячої бійки не дуже скорі. Дивувалися Марта і Йосиф, бо обоє були вдачею живі, веселі, палкі. Та, Богу

дякувати і за це. Менше клопоту в хаті, спокійно, не треба, як з іншими хлопцями в селі, постійно сердитись, лагодити суперечки, заспокоювати плачі, направляти поламаєне і боягись, що леда-хвиля котрийсь звідкись впаде, щось розбі'є чи принесе з ревом розбите коліно або чоло, як це з хлопцями буває. Дивні були діти. Заповажні на свій вік.

Найстарший Юра вже готувався до школи. Йому про те говорили, і він на те нетерпеливо чекав. До школи зі Сошняків треба було ходити в сусіднє село, до якого належали Сошняки. Там був і вчитель, і школа. Недалеко воно було, для малого, може, з півгодини ходу, або й більше. Йшлось туди крізь наче лісову щілину в пасмі гір, що окружали Сошняки, а там знову більше село з іншими людьми, з численнішими хатами і, здавалося, з більше гамірливим людом. Йосиф брав кілька разів Юру зі собою, йдучи на якусь роботу, показував йому школу.

— От тут будеш ходити вчитися писати й читати. Але поки це буде, поки ти станеш туди ходити, я тебе навчу читати й писати в хаті, і ти прийдеш до школи і здивуєш усіх, — говорив малому Йосифу.

Так і сталося, тільки Йосиф мусів приспішити реченець, бо малий морочив голову. Другому синові Маркові зближалось п'ять, а малий Андрійко мав два і стало заважав старшим братам у їхніх забавах. Хлопці любили татову повітку і часто там майстрували. Марта не любила цього і боялась, що поріжуть пальці, щось татові попсиють. Траплялось і таке, але на тому молоді майстри вчилися досвіду.

Хитрий спосіб придумав Йосиф, щоб учити обох синів грамоти, поки народилась Марічка. На тонких дощинках-відрізках він понаписував товстими лініями букви, помалу, одну по одній щокілька днів. Дітям розказував про тії знаки чудеса, як то ними різні звірі говорять («ав» — каже вовк, «бе» — блее коза, «ме» — плаче козеня і чогось просить), а люди й діти складають разом і виходять слова. А можна також тії звірі намалювати. І Йосиф малював, хлопці наслідували. Вийшла чудова забава. Дуже скоро хлопцям забракло інших звуків, які вони вишукували і просили їх написати, намалювати, але тато не спішив.

— А тато як спить, каже «Ххрррр». . . А як це написати? — питали.

По якомусь часі дістав Йосиф старий буквар і наука пішла швидше, нім з букваря зробилось дрантя. Деякі букви почали появлятись на стінах у хаті, і Марта гнівалася, але що порадиш. . . Яка гарна забава — складаєш знаки і виходить слово, помішаєш, знову складаєш і все щось вийде, часами і кумедне і нікому незрозуміле, але слово, бо можна його сказати і багато разів

повторити, хоч буває і не легко його вимовити, і ніхто його не розуміє.

А Йосиф все повторяв Марті, коли вона бачила, що він стільки часу тратить з дітьми. Вважала це роботою мами, а не його — як же ж так татові разом з дітьми бавитись на долівці. . .

— Не кажи так, Марто. Бачиш, ми бідні, ми дітям нічого не зможемо дати. Їм наша хатина вневдовзі буде замала. Я от за пару тижнів візьмусь її поширяти на ще одну кімнату. Але ми їм дамо виховання, добре виховання, щоб були добрими, працьовитими і розумними людьми. Як дасть Бог, дамо їм і науку, і я про те подбаю сам, і це буде їхнім майном. Для доброго виховання не жаліймо нічого, навіть дорогого часу, бо все їм в житті придасться, щоб уміли чесно жити, щоб уміли у всякій біді дати раду.

Марта не розуміла тих слів, бо її виховання була тверда праця від дитинства. Сама не запримичувала, що любили її в селі саме за її добре виховання, яке дали їй батьки.

Часами Йосиф казав мрійливо:

— А як підростуть, дамо в школу до міста. Грошей на те не маємо, але якось Бог допоможе. Наука — велика річ і починаємо жити в такому часі, що без науки не можна буде жити. Не жити ж нам вічно в Сошняках. Великі часи перед нашими дітьми. . .

Марта лякалась таких слів. Невже життя в Сошняках без якоїсь науки нещасливе? Життя в місті не для дітей. Там якась тіснота, брудно та й усе прикрі смороди. Марта рідко бувала в місті, яке було далеко від їхнього села, але не любила міста, хоч там і було стільки цікавих речей. «Дивні мрії в Йосифа» — думала вона. Вона журилася речами, що приносив кожний день. Ось хата замала, треба її поширяти, от як би корову дістати, бо з козами вона має більше клопоту.

Коли народилася Марічка, увага хлопців обернулась до тієї гарненької дівчинки — їхньої сестри, з її великими чорними очима. Справді так було: на малому круглому обличчі, здається, нічого не було, тільки двоє великих очей. Хлопці дивувалися, хотіли дотикатися тих очей, але мама суворо забороняла.

. А Марічка росла. Росла і не знала, що вибухла війна, що народи зчепилися на життя і смерть, що з їхнього села дехто пішов на війну і не вернувся, що прибували військові частини, тікаючи за гори. З лица її доброї мами зник сміх, веселий і жартівливий тато споважнів, хлопці бігали в село дивитись на різні новості. Марічка не знала про те і росла. Не знала, що війна взяла інший оборот, і в селі зрідка появлялися люди в інших уніформах. Їхнім селом аж дуже вони не цікавилися. Забідне воно було, запримитивне, щоб шукати якоїсь наживи, хоч і шукали, і Марта з журбою дивилась, що жити тільки з рук — це дуже мало для численної родини. Йосифа кликали в сусіднє село на всякі збори, хотіли

чимось його вибрати, але він потрапив відмахнутись від того всього: «Я працюю і живу з моїх рук, родина велика ще й сподіюсь, що буде більша. Не для мене це, мені от дайте роботу, і я вам її виконаю, а щось там у вас провадити — не для мене». Шанували його і знали, що правду говорить, і не чіпали. А жити під новою червоною владою, що звала себе селянською і робітничою, мов на глум, було погано. Йосиф з журби і праці примарнів.

Коли Марічці було чотири роки, вона одержала сестричку, яку назвали Оленкою. Яка рада була Марічка. Біда тільки, що ця мала Оленка росла так поволі і так важко діждатися, щоб з нею гасати, бігати по лісі, по селі. Бо то було щоденне зайняття Марічки. Щось цілковито навпаки до хлопців-братів! Вони держались хати, їх не тягло бігати по селі і шукати там пригод. Дивувались тато й мама:

— Та ти мала хлопчиком вродитись. Недарма я так натерпілася. Ти вже перед народженням і бігала і скакала, як горобчик.

А Марічка, хоч яка звинна і непосидюща, дійсно була мала-маленька, як горобчик. Не росла на велику дівчину. Вона дряпалась по всіх близьких деревах, бігала все з прутом у руках і сікла кущі горішнини, ганяла за вивіркою, щоб її піймати і розпанахала при тім свою сорочину без рукавів якогось неозначеного кольору — ні то сірого ні то зеленого, пошитої з якоїсь військової сорочки. У тій сорочині вона виглядала, як метелик з дуже маленькими і тоненькими крилами. Вона так все й бігала, вимахуючи руками, наче б літала. Коліна її були все зі синяками, лице нерідко подряпане якоюсь гострою галузкою. Вона знала кожне дерево і кущ поблизу хати, знала село, бо не було дня, щоб його не оббігала.

Хлопці в селі — однолітки і старші за Марічку — нерадо з нею бавились, хоч вона приставала до їхнього гурту, чого не робила жодна дівчина. Хлопці не любили, коли вона ними командувала, і часто з її команд нічого не виходило. Вона починала з ними бійку і була небезпечна тим, що зразу била своїм невідступним прутом, куди попало. Хлопці зайняли становище — краще не чіпати. Та й бити її якось не випадало, бо була така маленька і тоненька, що й найлютішому збиточникові не піднімалась рука. Раз трапилась пригода, про яку люди, що це бачили, розказували потім Йосифові.

Марічка, підскакуючи, кудись підбігала, тим разом без свого прута. Трьох хлопчиків — малий, середнього росту і високий (два рази вищий за Марічку) — сиділи на беріжку при дорозі за кущем, щось там складали. Здалеку побачили Марічку, чи краще — почули, що вона наближається, бо вона, підскакуючи, вигукувала якісь тільки їй самій відомі слова-оклики. Хлопцям захотілось її подратувати, тим більше, що вона не мала небезпечної для них зброї — прута. Коли вона була мала, звала себе «Ічка», бо всі склади довгого її імени не поміщувались в її мовних інструментах.

Потім соромилась того свого діточого імени «Ічка» і не любила страх, коли хто її так називав. І ось, коли вона, не запримітивши їх, порівнялась з ними, всі три пустуни з досить доброго і вигідного стратегічного місця на беріжку за кущем, хором заревіли:

— Ічка, Ічка — ік! Ічка, Ічка — ік!!

Такої зухвалості Марічка не сподівалася. Вона остовпіла і на мить пристала. Хор не зупинявся. Вона, надиво, спокійно повернулася ходом у протилежну сторону, неначе думаючи, що почати. Хлопці зрозуміли це як свою перемогу і заревли ще голосніше. Марічка повернулася знову в попередній напрям, тим разом пильно шукаючи якоїсь відповідної зброї. При дорозі росла квасоля, і добрий господар щойно повстромлював тички, щоб вона вилась вгору. Це була мить. Марічка скочила, мов малий котик, в її руках опинилась довга тичка — більша три рази від неї, — стрибнула на беріг, хлопці не встигли опам'ятатись. Перший удар упав на сам лоб найменшому, і хоч удар не мав сили, бо рука була заслабка, та все ж місце удару почервоніло зразу, і добрий гудз був посаджений. Малий заревів несамовито і кинувся тікати. Не встиг того зробити вчасно середуший і дістав по рамені, а третій хлопець скористав, що на нього прийшла така пізня черга і дав утечі провід своїми довгими ногами. Три хлопчиська, найменший — пильно піддержуючи штани, щоб не спали, бігли великою швидкістю, а за ними, з довгою тичкою і якимсь бойовим окликом — мале дівча! Хлопці спритно перестрибували різні перешкоди й плоти, і це, на їхнє щастя, збільшувало віддаль від погони, бо Марічка ще не навчилася перестрибувати плоти та різні загороди. Ті, що бачили тую картину, не могли налюбуватись і реготались потім, описуючи це з додатками, як Марічка гнала трьох від неї сильніших хлопців. Хлопці боялись її і її страшних очей, коли з них іскрами сипалась її діточа лють. . .

Марта не раз хотіла її замикати, і Марічка сиділа у такій «в'язниці» тихо, тільки дивилась на маму своїми великими очима, які справді говорили без слів: «Мамо, а я втечу! Ти мене не зловиш, бо я скоріше біжу». Мама сміялась на вид такої мови очей і пускала її на волю з різними пригадками, пересторогами і грозьбами, які мало помагали.

Іншим разом тії самі очі дивились люто, сипались з них іскри, і вони люто говорили:

— В лісі на поляні стільки гнізд і нових яечок у них. Як же ж можна мене замикати і не пускати їх оглянути? . . .

І знову той самий успішний наслідок — мама випускала зі словами:

— Що ж вже з тобою зроблю, іди, але не забирай пташкам яечок, з них будуть маленькі пташки, їх мама буде плакати, пам'ятай. . .

Марічка слухала маму і тільки зголошувала їй, скільки гнізд знайшла, які в них яечка, як пташки їй не бояться, сидять у гнізді і самі просять, щоб їх не турбувати, і Марічка їм тільки показує пальцем на устах, що вона нічого лихого їм не зробить і нікому не скаже. Очевидно, тільки мамі. Збиточним хлопцям — ні! І пташки були раді, що мали такого малого сторожа.

Марічка приносила в хату всяку всячину. Приносила гриби, ягоди, і деякі з них мама викидала, казала помити руки і більше такого не приносити. Раз принесла маленького зайчика. Мама казала віднести його там, де його знайшла, Марічка не хотіла. Батько погодився, щоб його залишити в хаті і годувати. По кількох днях гарненьке мале сотворіння здохло. Скільки то було плачу. . . Нагода сказати Марічці «А не приноси більше такого». Та пригода скоро забулася, і Марічка одного дня принесла малого їжачка. Він був сміливіший від маленького зайчика. Тільки занюхав молоко, випростався зі свого клубка і пішов своїми кривими ногами до черепка з молоком. Радість. Але їжак був хитріший від зайчика. По двох-трьох днях втік з хати. Марічка погрозила, що віднайде його. . . Не віднайшла.

Бувало, що тії великі чорні очі, коли Марічка опинялась у маминій в'язниці в хаті, повнилися ущерт'ю слізьми, і здавалось, що ось-ось ці слізки потечуть двома великими струмками. Очі перемінювались у щось таке болісне, що мама кидалась до своєї пустунки, цілувала її і випускала з хати. Там у селі були новості, були якісь нові люди, також між ними тато. . .

У дійсності було так. Це Марічка чула з розмови тата з мамою. А без тата Марічка не могла жити в хаті. Вона йшла з ним на місце праці і там його залишала, в часі дня забігала туди також, а літом далеко вибігала йому назустріч. Він усе точно в той сам час вертався з праці. Коли був сумерк, Марічка знала, куди він йти-ме, крилася в кущах і, коли тато надходив, кидалася з шумом йому на плечі. Перший раз Йосиф добре таки налякався, думав, що на нього кидається якийсь хижий звірок. А потім йому це подобалось. Раз прийшов без Марічки і здивувався, бо в хаті її не було. Зразу догадався. Пішов, а вже було темно, і застав її біля знаного йому куща, як вона там спокійно в листю спала. Взяв на руки і приніс сонну додому. Марта охала, що то за така дитина вдалася. . . Йосиф це любив. Марічка була його доня. Хоч він був строгий з нею, Марічка швидко виконувала його накази, чи переставала свої пустоти на один тільки його погляд. Виходило, що тато і малий черв'ячок з великими чорними очима розуміли себе взаємно. Одного Йосиф вимагав строго від Марічки — говорити правду. Марічка знала, що за неправду добрий батько може її суворо покарати. . .

І ось в селі німці. Село було під горами, і через село йшли

транспорту. Треба було зладити відпочинковий пункт для транспортів, для людей і машин, яких жде велика переправа через гори, або які таку дорогу вже відбули. Село надавалось для такого пункту. Приїхали вояки, машини, відділ саперів, щоб зладити відповідні приміщення для ремонту і обслуговування вантажних авт, для спочинку людей з дороги і перед дорогою. Йосифа теж покликали. Не була це платна робота, але старшина був якийсь людяний і кожного дня обдаровував Йосифа військовими харчами та іншим принагідним військовим добром. І це, мабуть, сталося через Марічку, яка своїми очима випросила маму пустити її на те місце, де почав працювати батько. Хотіла вона і це побачити, хоч батько не взяв її вранці зі собою.

Було їй велике здивування, що люди в зелених мундурах говорили якоюсь незрозумілою мовою, а ще більше здивувало Марічку, коли почула, що її тато теж тією мовою говорить. Вояки втішилися Марічкою незвичайно. Тверде і жорстоке є життя і доля вояка, але він серед своїх нелегких буднів, повних небезпек, тривоги і непевностей все має добре серце для дітей, якої він армії не був би. . . А було воно так: Марічка зблизилась до військового табору біля церкви і її вартовий вояк не хотів впустити на терен заповнений автами і солдатами. Вона гнівно, вживаючи своїх страшних і великих очей відповіла здоровенному німцеві:

— Тут є мій тато! Я хочу його бачити. Мій тато мудрий і сильніший від тебе. Я йду!

Німець не зрозумів ні слова, але усміхнувся і впустив малу, гукнувши щось групі вояків, що вовтузились біля якогось великого бервена смереки. Вояки залишили свою роботу і обступили цікаву дитину і вона кожного змряла своїми очима, наче б хотіла вибрати, котрий найміцніший. Вояки сміялися, щось говорили і котрийсь добув шоколяду і хотів дати їй. Не взяла і сказала:

-- Де мій тато?

Йосиф появився сам, здивувався, підніс вгору свою збиточницю і пояснив старшині, що це його дитина. Той теж похвалив Марічку, і приязнь стала дійсністю. Заборонили їй тільки підходити до великих машин, до шатер і там, де йшла робота. Гасай тільки по вільній площі. Але Марічка не схотіла там бути. Побачила чужих людей, побачила тата — їй того досить. Вернулася з дарунками, а батько, розказавши про свою численну родину, кожного дня повертався не з порожніми руками, хоч нерано йшов на тую роботу і чекав, коли закінчать те, що заплановано зробити. Він став зажурений і маломовний. . .

(Далі буде)

А. ІРШАВЕЦЬ

ЗОШИТ КАТОРЖНИКА

Вступне Слово

Всі події і факти, зібрані в цьому «Зошиті каторжника» записані очевидцем і учасником так, як він їх бачив і розумів тоді, коли вони відбувалися. Отже такими, якими вони були справді, а не бачені з перспективи часу. Всі назви місцевостей, прізвища, псевда-клички людей подані як були відомі авторові тоді і як були в загальному, або конспіративному житті вживані. З огляду на добро людей, які ще тоді жили, в кількох випадках не подано повних імен-кличок, зокрема з часів каторги.

Сьогодні, очевидно, можна було б багато дечого додати, пояснити, але це вже не віддавало б правдивого стану тих подій, в якому вони відбувалися на Україні і в тюрмах.

В «Зошиті» записано так, як *тоді* жили, діяли, розуміли і мріяли.

Назви міст і місцевостей в Росії подано в основному оригінальному написі, по-російськи. Автор вважав, що українізувати Норільлага чи й самого Норільська нема надобності, що хіба зрозуміле.

Автор вживає замість «російські» — росіяни, «московські» — москалі і т.п., а це тому, що на землях, де він жив, на окреслення росіян вживалося *москалі, московське*, як історичні назви, зрештою, як майже на всій Україні до Другої світової війни.

Записки «Зошита» не були роблені в хронологічному чергуванні, як це буває в мемуаристиці, а є це фіксація окремих фактів, подій і людей, які відтворювались у пам'яті в різний час і різних обставинах, мабуть, як матеріал для книжки.

Літературно, записки досить кострубаті, ніхто їх не обробляв, не прикращував, що не зменшує їх пізнавально-документальної вартости. Може і в такій формі хтось схоче їх прочитати.

Дано в Україні, в літо 7467 року.

За потоптану честь України,
За поганьблену землю свою,
Ми ідем, щоб підняти з руїни
Українську державу нову.

За ґратами четвертої тюрми стояла гарна волинська осінь тисяча дев'ясот сорок четвертого року. В тюрмі царила задуха і тихі стогони в'язнів. Тут сиділи ті, що були під слідством, якщо знущання над людьми можна назвати слідством. Не так давно тут тиф косив свої жнива. Люди лежали на підлозі, здані на силу власного організму. Одиноким «лікарством», що подавали хворим, був... кип'яток. Скільки їх — нас! — вмерло, скільки заморено? Хто зробить їх іменний список?

В камері номер 5 на підлозі сиділо біля п'ятдесяти в'язнів, сиділи і спали в тому, що мали на собі. Всі були в задумі або в півобморозі від голоду і слідства. Лише Ситник, кооператор з Межирицького району, щось тихо оповідав хлопцям з Полісся.

Хто ж ці люди, якими напхано тюрми? За що їх ув'язнено? Узагальнюючи, можна відповісти словами інж. Омельчука (здається, родом із села Ситниці, що між Ківерцями і Колками), якими він відповів слідчим:

— За те, що я українець! Або словами М. Хвильового: — За те, що я до безумства любив свою Україну!

І справді, сиділи тут українці з усіх земель України, — від Лемківщини і Холмщини по Донбас, а також із Кубані та з інших далеких районів СРСР. Всі вони йшли, щоб битися за свою волю, за свою. . . «українську державу нову».

Тут були люди різних політичних й ідеологічних напрямків, члени різних політичних організацій і партій, не раз протилежних собі ідеологій. Одначе, найбільше було повстанців, вояків Української Повстанчої Армії, членів ОУН, але також і бувших членів КПЗУ і КПБУ, комсомолу. Всіх їх об'єднувала жажда боротьби з ворогами рідного краю — німцями і москалями, а чи їх слугами, яких на жаль не бракувало.

Були також дезертири з ЧА, шуцмани й інші службовці німецької окупаційної адміністрації. Ця остання група була дещо «упривілейована» у в'язничних властей.

Під стіною на підлозі сидів в'язень років 25, або й менше. Був босий, в літньому піджаку, без будь-яких речей, круглолиций, з високим чолом і ознаками лисіння, задуманий і замкнутий в собі. Видно було, що він не місцевий. По мові не можна було окреслити звідки походив, добре володів говіркою Забужжя і хороше київською. Про нього ніхто нічого не знав, а він нічим не хвалився, мало говорив. Іноді з учителем з Давидгородка Ліневичем про щось бесідував, зокрема на прогульці, де було вільніше. Не так давно його привезли з невеликою групою в'язнів з якогось району. Словом, був тут «чужим». Звали його Остапом. І власне він хотів встати, щоб випростати кості і. . . впав, а вірніше — зсунувся під стіною на підлогу без пам'яті. Лебідь підступив до нього, підніс голову і положив як можливо вигідно.

— Чи ви його знаєте? — хтось запитав Лебеда.

— Ні, — відповів, і розмова урвалась.

Але було зауважливе, що щось їх лучить. Коли Остап, — бо таке було ім'я тієї людини, — розплющив очі, Лебідь сидів уже на своїм місці, опутивши голову на руки, сперті на коліна, і тихо, але сильним грудним голосом співав пісню про Базар:

«Як олень той, що загнаний в болото,
Зацькований собаками в ярах,
Боролася ватага там піхоти» . . .

А в двері застукав ключами нагадач і заверещав: — Прикратіть пеніє! . . . Але, якби хтось йому перебив, зараз таки замовк. Лебідь співав далі, не підводячи навіть голови, аж закінчив:

. . . не помщений Базар!»!

Здавалось, що луна повторювала останні слова пісні ген через тюремні ґрати. Якби упевнившись, що пісня скінчилася, наглядач відчинив двері і надиво спокійно спитав:

— Кто пел?

— Я, — відповів Лебідь.

— Соберайсь на виход, — кинув наглядач. Лебідь встав і пішов на коридор.

* * *

Стояв перед майором, начальником тюрми в його кабінеті.

— Сядь, — сказав начальник коли вийшов наглядач. Лебідь сів.

— Я слухав, як ви співали, так сказати-надхненно співали пісню в камері. Чи так і вірите в те, що співали?

— Так, громадянин майор, не лише вірю, але і знаю в що вірю, бо інакше не можна було б ані боротися, ані вмирати, чи видержати у вашій тюрмі, — відповів.

— Як вас звати?

— Лебідь Микола, п'ятнадцятого року народження, Чернігівської області. . .

— Стривайте, то ви не місний? Чому і як ви тут? Чому не в армії? Хто ви? . . . Спішно ставив питання майор, перервавши Лебедеві відповідь.

— Я в минулому лейтенант РСЧА, командир танкового взводу, на війні від сорок першого, брав участь у прориві до окружених військ ЧА під Мінськом і то успішно, як мабуть ви знаєте, очевидно комсомолец. . . , хвилину помовчав і вів далі:

— . . . а тепер майор УПА групи командира Енея і . . . ваш в'язень. Ось і все. А це що, допит?

— Ні, я не слідчий, а начальник тюрми. Хочу дещо більше і краще зрозуміти і пізнати. От, хочби, чому бувший комсомолец і командир ЧА опинився в банді? Закономірність, чи випадковість? Да . . .

— По перше, УПА — це не жодна банда, а таки Армія Повстаньча, яка не лише користується поміччю населення, а населен-

ня її власне створило для оборони перед німцями, але і для боротьби за волю народу, за свою державу.

По друге, УПА — це не лише, як ви кажете, «місцеві», тобто мешканці західніх земель, хоч тут їх справді найбільше, що й зрозуміло, але українці з усіх областей і з-поза України. Провірте своїх в'язнів і переконайтесь. А якщо йдеться про кадри фахівців, військових і медслужби, то в своїй більшості вони зі східних областей. . . Є також угорці, словаки — втікачі з німецької армії, є євреї. Проти УПА ви ж зняли з фронту цілу армію, яка, зрештою, після кількадечних боїв на північ від Рівного таки не розбила ані одного загону УПА. Сам Берія тут може побував, але, як досі, великих успіхів не записав.

— Алеж ви програєте, це ж. . .

— Так, ми знаємо, що нас чекає. На це я вам відповім по-ленінськи, може зрозумієте: — «кожна програна поневоленого народу є його великою перемогою».

— Так, так. . . , — тихо пробурмотів майор, а Микола вів далі.

— Зрештою, гітлерівці, як і ви, називали нас «бандитами», кидали проти нас дивізії СС і своїх генералів. . . фон Бахів. Територіально, УПА вже діє поза Західньою Україною. . .

Майор слухав, здавалось, як на вишколі.

— Ну, гаразд, — повторив, — задовго ми розбазікались, ідіть в камеру, нічого більше не можу зробити, нічого більше.

— Це дуже вигідно, — не можу більше нічого зробити, — якби переповів Микола, і в кабінет увійшов наглядач.

— Отведіте в камеру номер 10, — сказав начальник.

— Таваріш начальник, ведь там. . .

— . . . виконняйте, — кинув майор.

І наглядач з Миколою йшли вузьким коридором. Кляцнув ключами в двері, заглянув у «волчок» і крикнув:

— Агайді от дверей! — Відчинив двері і впустив Лебеда в камеру. Микола остовпів, задержався біля дверей, а на нього дивились здивовані очі кількадесятьох. . . жінок. Тривало так мить, бо з гурту кинулась до нього з криком радості і болю його. . . дружина.

Боже! Як бліднуть картини «Воскресенія» Л. Толстого!

* * *

В камері номер 5 збільшився особовий склад в'язнів — привезли групу з західнього району. Серед них було двох — Бардась Іван і Новак Степан, обидва ще повні оптимізму. Оповідали про окремі успішні бої УПА, але й про нові арешти. Новакові було ро-

ків за тридцять, властиво, і сам не знав про те, за що його арештували. В УПА не був, до ОУН не належав. . .

Майже щоденно поповнювали камери новими в'язнями, ставало все тісніше. Лежали ми один біля одного попід стінами на долівці. Жодного обладнання не було, ніхто не змінював білизни. І воцарились і в нас. . . воші. Нищення цих насікомих було важливим зайняттям. Не треба було здіймати зі себе білизни, лише вложити руку під сорочку, за пазуху, або комір, чи де, щоб піймати це прокляте створіння.

— Ви, хлопці, тільки обережніше обходьтеся з ними, бо це не просто воші, а совєцькіє казньонніє воші, і можуть вас оскаржити за «іздевательство над животними», а це по закону заборонено, — жартував Новак. Або:

— Оголошую «соціалістическое савревнанаваніє»: хто більше зловить вошей від підйому до сніданку. Нагорода — до обіду буде спокійно лежати. По сніданку оголосив:

— Я спіймав 48 штук, хто більше?

.....

— Значить я, і зостався «победітелем».

Сміх, нужда і горе!

Якось дозволили в камері вимити підлогу. Дали відро води. За миття взявся Новак.

— А тепер побачите те, чого досі може й не зауважили.

Після того зняв із себе полотняні підштанці, показав усім і взявся ними мити підлогу. Коли закінчив, викрутив і показав усім.

— Завважили? Підштанці багато біліші, ніж були перед тим, хоч я мив ними тюремну підлогу. Зрозуміли? То й запам'ятайте собі!

Чи хтось на світі видумав би більш чорний гумор?

Ці «веселі» хвилини були лише короткими «антрактами» в тяжкій тюремній дійсності. Кожний знав, що його чекає невідоме в слідстві. Зрештою, як правило, то на десять років засуджували дезертирів з ЧА, поліцаїв і службовців німецької окупаційної адміністрації. Учасникам, симпатикам і лише підозрілим в участі у визвольнім русі грозило 20 років каторги, 25 ІТЛ і вирок смерти. А мимо всього, всі хотіли знати, що діється на волі, за ґратами. Всі чогось сподівалися. Одним із показників-барометрів подій була поведінка в'язничної адміністрації. Успіхи відділів УПА розлючували їх, а свою лють виливали на в'язнів, зокрема під час слідства.

Коли була можливість, щоб ніхто не чув, Остап розмовляв з Бардасем, а, властиво, слухав Бардася і рідко відповідав. Бардась переказав йому дещо з волі, що мало зв'язок з його арештом. З цих розмов можна було укласти якусь цілість, мабуть досить цікаву.

Він міркував над тим, як так нелепо його арештували? Хоч віком ще молодий, але вже п'ять років нелегальної, революційної боротьби; стільки виграних сутичок зі смертю, з небезпеками. А тут гупо. Боявся, чи це не була провокація. Тієї фатальної ночі провів кілька годин на розмовах з Я. Гарасименком і Мисиком, з Івгою. Що з ними? Яка доля Апостола? Обмірковував по кілька разів усі подробиці, аналізував, і не міг знайти відповіді. Не можна було всього пояснити тим, що в цьому новому для себе терені був не віддавна. Адже опікувалась ним Організація, домівку приділила тоже. Пригадував собі, як це буває у таких обставинах, усі важніші випадки в праці підпільника. Був ще дуже молодим, коли Окружний Провід послав його відновити зв'язок і організаційну сітку в районі, де діяли провокатори НКВД. Скільки небезпечних зустрічей і розмов, а все ж таки і зв'язок і організацію відновив. Були це часи, хоч мирні, але посиленого терору Сталіна і його НКВД.

. . . Літо сорокового року було чудове. Після наради в Районі, де виступав як співдоповідач, з чого був задоволений, виїхав до батьків. Молодь бавилась в клубі, але він не бавився, ніби передчував щось, вечір провів з Надійкою. Це був останній день волі в його житті.

В ночі хтось тривожно застукав у вікно. Підійшов до вікна з Надійкою.

— Друже, по тебе приїхали! Були вже в батьків, на твоїй квартирі, в Раї, можуть бути і тут. Утікай, і прощай!

Швидко одягнувся, обняв востаннє Надійку і вийшов з дому. Пробіг у темряві метрів з двісті, перестрибнув через струмок, а під будинок, де жила Надійка, під'їхали машини міліції. Довго будили Надійку, поки їм відчинила, роздивились по хаті, запитали, чи не було тут нікого чужого, і від'їхали. Тоді ще не знав, що в терені були арешти, що хтось не видержав на слідстві. Але вдалося. Коли Надійчин батько пішов за границю, її вивезли в Казахстан, де вона вневдовзі померла. Там же вмерла і Рая. Хай чужа земля буде їм легкою!

А хто стукав у вікно і попередив? Його НКВД ніколи не «розробтало» і багато ще допоміг він визвольному рухові, а службова уніформа міліціонера помагала йому.

Чому тепер не було Костя, хто завинив?

Ще так недавно разом з Гарасименком й Апостолом обмірковував організацію видавничої справи у ВО в нових обставинах. І раптом. . .

Влітку 1943 року генерал Медведєв, резидент московської розвідки, який мав свою базу в цуманських лісах, дав наказ порвати Остапа — і не лише його — і доставити до бази, або замордувати.

І прийшла тоді Оксана, родом з Херсонщини, і попередила про все. А тепер? Покищо, не було відповіді.

Роздумуючи так, пригадав собі одну із розмов зі своїм колишнім начальником. Часто вони базікали про се-і-те, а мова все сходила до справ положення на Україні. Начальник був людиною під п'ятдесят років, член ЦК КПБУ, завжди носив під рубашкою, чи пак, під гімнастською, револьвер. Зрештою, так робили всі того покрою і стану. Остапа дарив він симпатією. Одного разу в своїй хаті начальник так повчав Остапа:

— Слухай, воно може ти і маєш слухність, але чого тобі треба? Посаду маєш? 575 крб окладу маєш? І то в твоєму віці? Залиши свої роздуми, а то, знаєш, у нас всяке може статися. А тоді ніхто тобі не допоможе. Пойми ж це!

Тепер звучало в ухах оте прокляте «чого тобі треба»? Оклад 575 крб». О, раби! Як тяжко робилося на душі, дивлячись на цих хлопців, дідів і жінок з Полісся і Бойківщини, шахтарів з Донбасу. . . вони не мали посад і окладів, а йшли в ряди УПА і бились з окупантами. Вони знають чого їм треба — справедливості, волі і власної держави.

* * *

Новак у своїй веселій вдачі, одначе, вголос подумав:

— Який же я дурний, ой дурний!

— ?

— Знаєте, така справа. У мене на квартирі майже півроку мешкав полковник НКГБ, сам з Москви. Перед від'їздом сказав мені, що залишає свій адрес і телефон, якби що, то, мовляв, щоб я до нього написав чи задзвонив, зможе мені допомогти. Коли я йому сказав, що такої потреби не буде, бо я нічим перед радянською владою не згрішив, він відповів:

— Дурак, ти Новаче. У нас ніколи і нічого не відомо!

— Ой, і дурень же з мене!

Новак за свою «невинність» дістав 15 років каторги, що йому пізніше замінили на 10 років ІТЛ, які він відсиджував в Норильську.

* * *

Коли Остап вперше збирався за границю, товариші зорганізували йому зустріч з батьками. Старий батько заплакав. Передчував, що це була їхня остання зустріч, що вже не доживе до нової зустрічі. Дивний той внутрішній світ людини!

* * *

Всі ми передумували і пригадували прожите. І я тоже. . . . Прийшла війна. Двох найбільших тиранів усіх часів розпочали новий розподіл Європи, — зброєю. Німецьких «визволителів» я побачив у селі Залав'є хіба на четвертий день війни на самісінькому фронті, що швидко просувався на схід. Із свого КП я бачив, як німецькі солдати йшли і підпалювали хати, власне — підпалювали, хоч там не тільки червоноармійців, але взагалі нікого, бо люди повтікали. Чому і нащо вони це робили? Для сіяння страху? Для своєї розбійницької приемности?

Зауважай, як з передових відділів, жадних крові вермахтівців чи есесманів — тоді я не вмів їх розрізнити, — відокремився на мотоциклі один офіцер, в'їхав в лан пшениці, обняв колосся, притиснув до себе і почав цілувати та щось лепетати.

— Ось, чого, ти клятий, сюди приїхав, на зміну! Їж-же пшеницю і землю!

* * *

Весною 1942 року я йшов на пункт зустрічі у Вінниці. Майже в центрі міста почув: Гальт! — і переді мною виріс німецький жандарм з бляхою на грудях. Зажадав документів. На моє щастя, перекладачем був поляк, який поінформував мене про те, що діється. Мав я «аусвайс», виданий мені в колгоспі з відтиском великого пальця замість фотографії. Перекладач показав мій документ жандармові і щось йому наговорив, а мені, звернувши документ сказав, що в місті німці роблять лапанку людей на роботи до Німеччини і краще оминати центр міста, а то всяке може бути. Цим разом пощастило.

* * *

Життя в камері йшло своїм тюремним порядком. Приводили нових, брали на слідство, на суд. Зі суду назад вже не поверталися. Їх відвозили в тюрму номер 1. Зі слідства іноді повертали до тієї самої камери, тоді щось нового оповідали. Бувало, що з кимсь удалося поговорити, заобсервувати заховання людей, або що слідчий про щось промовився. Одначе, зі слідства до тієї самої камери

рідко верталися, бо в слідстві тортурували, отже, залишалися видні сліди.

Якось на ранішній «праверке» дижурний запитав наглядача, як ми заховуємося і ведемо себе.

— Харашо, как адна семя, товаріш начальник, — відповів наглядач.

Через кілька годин нас порозкидали по різних камерах. Не бути разом одній сім'ї!

Мене із ще кількома кинули в камеру номер 1, де було вже біля п'ятдесяти в'язнів і де, крім підлоги, не було жодного устаткування. Ми — Бардась, Остап і я — розмістились разом під стіною. Обмінювались ми своїми думками, оповідали дещо про слідство в КПЗ.

Виявилось, що господар хати, де був арештований Остап, втік з ЧА і був вдома. Того власне ранку, чи досвіта, НКВД прийшло перевірити, чи він є вдома, і арештували сонного Остапа. Залишилось з'ясувати, чи господар видав, а чи самі, перешукуючи господарку, викрили його. Цим Остап дуже переймався, бо місцева організаційна сітка знала, що господар втік з армії і що є вдома, а тим самим знала, що НКВД прийде, або може прийти на перевірку. Чому тоді послали його на цю домівку? Було теж невідомо, чи господар сам втік з армії, а чи НКВД його «втекло» для провокації? Бувало в минувшині, що аж з Далекого Сходу НКВД «втікало» провокаторів. Сумнівів було щораз більше.

В районі його відразу завели до, як зрозумів, начальника «сискной» — жида. Перше питання:

— Фамілія? Ім'я, отечество? С какой області? С какой банди?

Поки думав, що сказати, на «поміч» прийшов майор — зненацька ззаду вдарив в лице. Захитався, але не впав, лице стало мокре, потекла кров.

— Я, блядь, умею біть! Гаварі, бандіт! і вдарив вдруге. Але мовити Остап вже не міг, лице побільшилося, змінило колір, в устах кров.

— Брось, не бей в «рожу», — крикнув «сискной». Майор, рижий москаль, з покопанним віспою лицем, у військовій уніформі при польовому планшеті, заслинений від люті, а все ж таки зробив «послугу», бо Остапа відвели до камери, де міг «виробити» і запам'ятати нову метрику. Щоб легше було запам'ятати, деякі дані залишив правдиві. Сподівався, що поки «рожа» не вирівняється, то на допит не покличуть.

Камера-одиночка була десь півтора на півтора метра з цементною долівкою, вікна не було, під дверима стояв солдат. У голові все кружляло, наглий арешт так морально його прибив, що був

майже у відчаї. Перешукав кишені і знайшов, а, вірніше, намуляв грипс. Не читав, з'їв. Створив метрику й участь в УПА. Повторював кілька разів, щоб добре запам'ятати.

— А як це була провокація і якщо ще когось із товаришів арештували? Що ж, лишилось одне — вмерти.

Помилився, не чекали аж «рожа» вирівняється. Десь через дві години забрали на слідство знов до того великого кабінету «сис-ного», де було ще двох офіцерів. Ті самі питання:

— Ім'я, фамілія, отечество? Откуда? С какой банди, і т.д.

Відповідав помало, щоб не помилитися. Допит тривав коротко і спокійно. Коли виводили, почув:

— Спатрі, откуда прішол!

Вночі знов повели на допит. На дворі під будинком було чути воркіт вантажної автомашини, що служила як заглушувач криків тортурованих. На допиті все почалось від початку. Треба було уважати, щоб не помилитися. Та відповіді офіцерів вже не задовольняли. Вони ще хотіли знати точно про відділи УПА, де, які, скільки людей. А він і справді не знав. Повторював все те саме, мовчав, і знов повторював. . . Почали бити, повалили на підлогу. Поклявся, що не буде кричати, ані стогнати, ані проситися. Тіло трохи охороняло легке вбрання, але голову і ноги нічого, був без шапки і босий. А слідчі вміли бити, що підкреслювали і знали де бити, щоб було більш болюче. Вкинули до камери. Скулився на холодному бетоні. Коли заснув, приснилась Квітка, з якою розстався не так давно. Явилась такою, якою була завжди — жінкою і ніжною, красивою і безстрашною. Заспівала. Він хотів пригорнути її до себе, але. . . прокинувся. Був щасливим і сильнішим. Скільки вона йому співала пісень! Жаль і безсилля витиснули сльозу. Встав, опершись на стіну. Не знав, яка пора, було темно. По якомусь часі солдат стукнув у двері і запитав:

— Кушать будеш?

— Дай води, — відповів.

Приніс в бляшанці воду і чекав аж нап'ється, щоб забрати бляшанку.

— Здорово тебя устроїлі, парень, но і ти закальонний, — сказав і зачинив двері.

Дещо очунався від холодної води, повторив свою нову метрику і біографію, аджеж могли знов викликати на допит. Але не викликали. На другий день також ні. Прислухувався, що діялося на коридорі і в цілому КПЗ. Іноді, по розмові солдатів можна було трохи довідатись про події в околиці.

(Далі буде)

Огляди, рецензії

Роман КУХАР

ЧУЖИНЕЦЬ ПРО НАШИХ ГЕРОЙСЬКИХ В'ЯЗНІВ КОНЦЛАГЕРІВ СССР

Михайло Хейфец. Українські силюети. Обкладинка Надії Штендери, біографічна довідка автора, портрети обговорюваних в'язнів, авторова присвята українському другу Е. М. Бібліотека «Прологу» і «Сучасности», ч. 163, «Сучасність», 1984, стор. 237.

Уродженець Ленінграду, інтелектуал і літературознавець жидівської національності, співв'язень з описуваними героями його «Українських силюет», Михайло Хейфец зробив більше для ознайомлення читачів з характером і долею «в'язнів сумління» Василя Стуса, В'ячеслава Чорновола, Миколи Руденка й інших ідейних правозахисників, членів Української Гельсінської Групи в советських казематах і концлагерях, як це досі вдалось кому-небудь з українських літераторів. Про св. пам. Василя Стуса, щоправда, появилось у зв'язку з його мученичою смертю чимало статей у нашій пресі з-під пера публіцистів і літературознавців (напр., з останнього часу статті «Поезія і життя Василя Стуса» Валентина Мороза, або «Василь Стус і німецька поезія» Леоніда Рудницького), проте досі появлений матеріал щодо розміру змісту даних дописів, а ще більше — щодо глибшого вникнення в них у сутність українського незламного поета їх не зрівняти з понад 70 стор. психологічною розвідкою автора Михайла Хейфеца про нашого безкомпромісного національного борця в літературі й на політичній сцені, замученого в карній концентраційній зоні, Василя Стуса. За чітке, рельєфне зображення хоча б лише тієї одної постаті нескореного до самої смерті Василя, характерної української людини крицевого духа й беззакидної національної поведінки, належиться авторові «Українських силюет» щира подяка читачів. Саме завдяки моральним вартостям, високому поетичному звучанню й літературно-мистецьким якостям його творчості, заслуговує Василь Стус повністю на дану йому характеристику М. Хейфеца, бо «в українській поезії тепер більшого нема». До речі, автор «Українських силюет» уперше почув цей прикметний вислів про нашого великого поета як про «найбільшого в сучасній Україні» в 1976 р. в Мордовському «Дубровлагу» від українського співв'язня брежневського архіпелагу, молодого студента Львівського Університету, «стрункого, сіроокого красеня» Зоряна Попадюка, про якого він теж з великою симпатією й теплою співучастю відзивається у своїй

оригінальний збірці силует українських в'язнів советської терористичної системи насилля над людиною й народами.

Чітко, на підставі особистого пізнання під час спільного, збавленого волі побуту, обрисовані й інші чільні й другорядні постаті українського резистансу — «зеківський» (від російського слова «заключонний») «генерал» *В'ячеслав Чорновіл*, названий так за свої провідницькі якості, вдумливий поет-філософ, мученик Гулагу *Микола Руденко*, «тонкий, чутливий до всілякої несправедливості *Василь Овсієнко*, людяний, проте незламний *Дмитро Квецько* й багато менш відомих нам борців за національні права України, як *Петро Саранчук*, *Володимир Казновський*, *Микола Кончаківський*, *Роман Семенюк*, *Константин Скрипчук*, *Микола Гамула*, *Михайло Журахівський*, *Микола Гуцул*, *Федір Дронь*. У нас прийнято говорити про провідних т.зв. «дисидентів», залишаючи в тіні багато інших, що заплатили реченнями по 25 років мучеництва в московсько-советській неволі за свою любов до України. Михайло Хейфец віддає належне й менш замітним героям. Для всіх їх знаходить місце у своїй документальній книзі советських зложивань над людиною, влучно характеризує відомих і найнезамітніших, тихих героїв. *Зорян Попадюк* — це «дисидент без страху й закиду», *Дмитро Квецько* — сила, «недаремно бореться і страждає по таборах, потрібні його жертви Україні, а коли так, то можна сидіти, і навіть треба». Хейфец пише і про чужинців, приятелів України, як, наприклад, про хороброго вірменського в'язня, секретаря Національної об'єднаної партії Вірменії, Паруйра Айрікяна, побратима українських в'язнів. В *Миколі Руденкові* вбачає Хейфец «м'яку, гуманну, сердечну людину — синтезу між патріотизмом та демократією, між любов'ю до свого народу та повагою до всіх народів». *Василь Стус* для нього — «живе втілення національного духа й символ національної гордості великого українського народу». Епізодичні постаті у книжці, як от *Валентин Мороз* — це «людина великої особистої мужності й безкомпромісовості у взаєминах з ворогом», а *Іван Дзюба*, «хоч не витримав, та хто в нього кине каменем, хто на його місці вистояв би? В історії з Дзюбою — підлість кагебістів, а не його».

В цілому, автор визначається своїм свободолюбним духом та ерудицією і добре ознайомлений з українською визвольною проблемою.

ПОЕЗІЇ ЯРА СЛАВУТИЧА В РОСІЙСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Заходами Товариства єврейсько-українських зв'язків у Єрусалимі вийшла у світ збірка вибраних поезій Яра Славутича в російському перекладі Юрія Пустовойтова та інших. До книжки взято вірші з дев'яти збірок поета, що з'явилися від 1945 до 1983 року. Найбільше перекладено із збірки «Оаза» (1960) — 20 поезій; з останньої збірки «Живі смолоскипи» (1983), нагородженої Франківською премією в Чикаго, — 8 поезій, зокре-

ма про Терелю, Світличного, Тихого та Руденка. Серед інших перекладених творів є «Правдоносці», «Карпатські січовики» та «Конотопська слава» (про розгром українськими військами під проводом Гетьмана Виговського московської навали 1659 р.).

У передмові до книжки «Избранное» зазначено, що це видання виходить у світ із метою ознайомити російськомовних євреїв із українською літературою на Заході, «бодай із творчістю одного поета», якого окреслено як «борця за державну самостійність України», що бореться за визволення з «московської неволі». Ось так звучать рядки з кантати «Слава Мазепі» Яра Славутича, що її поклав на музику композитор Микола Фоменко:

Разрыты Москвою могилы
Московскою кровью кропи!
(Стор. 67)

Поширення книжки «Избранное» на американському континенті доручено видавництву «Славута» (72 Вестбрук Драйв, Едмонтон, Канада). Збірка має 100 сторінок, у полотняній оправі, її ціна 10.00 амер. дол. Замовлення слати, з належністю, на адресу:

Slavuta Publishers,
72 Westbrook Drive, Edmonton,
Canada T6J 2EL.

Д-р Ол. СОКОЛИШИН

В ДЕСЯТИРІЧЧЯ СМЕРТИ ЄВГЕНА ЛЯХОВИЧА

Вже проминуло 10 років від відходу «у вічність» від нас першого голови й основоположника Організації Оборони Чотирьох Свобід України, інж. Євгена Ляховича в Нью-Йорку. Напевно він би радів, що започаткована ним організація при кінці 40-их років нашого століття розрослася до 55 Відділів у США, а в 10-річчя його смерті, в днях 18-19 жовтня 1986 року, відбула вже XXI Конвенцію на Оселі СУМА в Елленвіллі.

Покійний Євген Ляхович народився 4-го червня, 1900 р., в містечку Ушна, Західня Україна. Гімназистом він вступає в ряди Української Галицької Армії (УГА) в 1918 р., в якій бореться а Українську Самостійну Соборну Державу до 1921 р., коли закінчились наші славетні Визвольні Змагання, бо «встоятись не було сили», бо ніхто Україні не допомагав в той час і нею мало інтересувався. Вернувши домів, він закінчує його гімназійні студії та записується на політехнічні студії в Данцігу, де й бере активну участь в Українській Студентській Громаді, а зокрема в Українській Військовій Організації (УВО). В ній він доклав багато праці для

розвинення революційної діяльності на Західніх Землях України, якій фінансово допомагали наші земляки з Канади й Америки, збираючи датки на Бойовий Фонд УВО, видання підпільної літератури (як «Сурма», «Розбудова Нації» та інші), як також на допомогу українським політичним в'язням в польських тюрмах.

До Америки він приїжджає 1923 р., продовжує студії в Технічному Інституті в Брукліні та включається в українське національно-політичне життя. Коли полк. Євген Коновалець, творець УВО та ОУН прибув до США для організації підтримки і мобілізації української державницько-політичної й громадської визвольної ідеї, інж. Євген Ляхович всесторонньо допомагає йому і ширить його ідеї на терені США. Він від'їжджає до Лондону, де в роках 1933-1935 стає відпоручником полк. Є. Коновальця та представником ПУН, тобто зв'язковим-амбасадором ОУН в Англії. Літом 1935 р. він вертає до США і стає одним із провідників Організації Державного Відродження України (ОДВУ), а в роках 1936-1942 співредактором українського щоденника «Свобода», органу найстаршої забезпеченої організації в США — Українського Народнього Союзу.

У «Свободі» за 27 червня 1935 р. помістив він статтю «Британська закордонна політика — з ким нам іти?», що була програмою його політичних поглядів, апробована полк. Є. Коновальцем за її протинацистський напрям щодо політики Гітлера відносно Сходу Європи, а зокрема України. Ця стаття передрукована в збірнику «Євген Коновалець та його доба», виданий в Мюнхені Фондацією ім. Євгена Коновальця в 1974 р. стор. 907-925 і яка носить назву «Діяльність ОУН в Лондоні в 1933-1935 роках». Він теж написав по-англійському брошуру «Ді Юкреїніен квешчен». В англомовному журналі ОДВУ «Тризуб» за березень 1940 р. він помістив статтю: «Децо світла на зовнішню політику Українських Націоналістів», в якій відкидає закиди співпраці з гітлерівською Німеччиною. В архіві Міністерства Закордонних Справ В. Британії можна знайти ряд дипломатичних звітів і меморандумів, як доказ того, що В. Британія почалася цікавити, завдяки діяльності Є. Ляховича, українським питанням і його належно оцінювати. Є там і матеріяли відносно польської роботи, спрямованої на припинення корисної української діяльності Є. Ляховича у В. Британії, із сугестією, щоб його депортувати до США.

Його діяльність в Лондоні запобігає тому, щоб українське питання трактувати, як справу Польщі й СРСР. Цю роботу Є. Ляховича зараз успішно продовжає Союз Українців у В. Британії з її англомовним журналом «Юкреїніен Ревю», що появляється від 1954 року до нині. В США він був одним з провідників ОДВУ, працював інженером в машинобудівельній фірмі в Брукліні і дописував до різних часописів і журналів — до Донцівського «Вісника», «Розбудови Нації», «Вісника» ООЧСУ, «України», «Тризуба», «Свободи», «Америки» й ін.

Слід пригадати, що в англомовному «Тризубі» за липень-серпень 1940 р., він як ще провідний член ОДВУ, помістив статтю «Наші ідеологічні дари Америці», в якій переконливо з'ясовує засади українського націоналізму як християнського глибокого українського світосприймання, пов-

ного національного патріотизму і самопосягати, ідеалізму, героїзму на службі української нації в її боротьбі за визволення і створення Самостійної Соборної Української Держави — в протидію до УСРС. В роках 1946-1948, коли на Захід приходять вістки, що в Україні йде збройна боротьба УПА за УСРС та що їй боротьбі треба морально і матеріально допомагати. Коли ж показалося, що ОДВУ тією всенациональною справою не дуже захоплювалася, він її покидає й засновує Організацію Оборони Чотирьох Свобід України спільно з ред. Ігнатом Білинським, зараз президентом Українського Конгресового Комітету Америки. Ще в 1941 р. «Тризуб», орган ОДВУ в англійській мові (за липень-серпень), помістив повідомлення про проголошення Акту 30 червня 1941 р., виданий ред. Вол. Душником, тоді в Нью-Йорку. Ред. Шумейко помістив в англійській мові тижневику «Свободи» — «Ді юкреїнієн Віклі» за 25-те серпня 1941 р. вістку, що Західня Україна проголосила незалежність з Ярославом Стецьком на чолі, проти волі нацистів, як також про арешти гестапом Провідника ОУН С. Бандери й голову Державного Правління Я. Стецька. Деякі члени ОДВУ і прихильники ще й тепер оплюгавляють Воюючу Україну й її збройне рам'я УПА, що виросла з УВО, ОУН, Січі Карпатської України, УДП (Українського Державного Правління) та УГВР. Однак ІV СКВУ в Торонті осудив цю пресу й цих писаків у ній.

Ще в 1940 році, як пише його друг і співробітник ред. Володимир Душник, він з ним й іншими зорганізував Український Американський Комітет для Допомоги Альянтам, видавши заяву «Чому американські українці повинні допомагати справі Альянтів». Відомо, що в США в 40-их роках комуністи і ліберало-лівацькі елементи були накинулися на американських українців і навіть на короткий час закриті були деякі українсько-американські товариства та установи, але лише на короткий час. Вони закидували українцям співпрацю з нацистською Німеччиною, як то й зараз подекуди буває, хоч історія каже про щось інше, про активну збройну боротьбу українців проти нацистів.

Проживаючи на Флориді, де його дружина є професором музики, він часто приїздив на Конвенції ООЧСУ, дописував до «Вісника» ООЧСУ і видавав ряд брошур на різні національно-патріотичні і релігійні українські теми, які зараз є бібліографічною рідкістю. Він був співтворцем доби полк. Євгена Коновальця і за те його всі шанують. Помер сл. п. інж. Євген Ляхович 16-го жовтня, 1976 р., в місті Дірфілд на Флориді на 76-му році життя й є там похований. Він напевно радується, що на Флориді, в містечку Голівуді діє 50-ий Відділ ООЧСУ, який про нього напевно пам'ятає й відповідно його теж вшановує.

Д. ШТОГРИН

АЛЬМАНАХ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ, ТОМ 2

(Альманах Станиславівської землі; збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини, том 2. Редактор-упорядник Микола Климишин. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто. Вид. Центрального Комітету Станиславівщини, 1985. НТШ, Український архів, т. 29. 900 стор. і 2 мапи).

Переглядаючи регіональні збірники Західньої України, зокрема більших її округ, слід відмітити, що поруч три-томового збірника Тернопільської округи «Шляхами золотого Поділля», збірник Станиславівщини являється найбільш «повним». Коли ж взяти до уваги, що після видання двох томів (біля двох тисяч стор.) станиславівці підготовляють третій том, то виглядає, що ця округа буде найповніше опрацьована.

Перший том станиславівського *Альманаху*, що появився 1975 року під редакцією Богдана Кравцева, вміщав в більшості джерельні розвідки, статті й нариси більш загального характеру на такі ширші теми, як: історія, населення, географія і природа, господарство, шкільництво й виховання тощо, які були написані в різний час, починаючи від першої половини 1960 до 1970 років. Більшість їхніх авторів і членів Редакційної колегії, включно з головним редактором-упорядником того тому, відійшли у вічність. Таким чином праця над другим томом спочивала на плечах нової Редакційної колегії, чи точніше — на самому головному редакторові-упорядникові, д-рові Миколі Климишиному, що був також членом Ред. колегії першого тому, бож, як виглядає з титульної сторінки збірника, то більшість членів тієї Ред. колегії вміжчасі померли. Тож д-ру М. Климишиному належить заслужене признание за колосальну роботу, що її він вложив у редакційну підготовку книги, будучи водночас найбільш продуктивним (19 статей) її співавтором.

Як виглядає з передмов до обох томів *Альманаху*, то в другому томі поміщені матеріали, які в більшості були написані ще перед появою першого тому. Поділяється він на одинадцять окремих тематичних розділів. Проте, під методологічним оглядом зміст тієї книги можна поділити на п'ять розділів, а це: (1) «Загально про Станиславів»; (2) «Злочини окупантів у Станиславівщині»; (3) «Міста й села Станиславівщини»; (4) «Вибрані спогади» і (5) «Історично-біографічні матеріали». Третій розділ у книзі поділений на два окремі тематичні розділи, а розділу під останньою назвою в томі немає, але до цієї теми можна зачислити шість названих у книзі розділів, що мають заголовки: «Мистецтво, музика, література, наука»; «Месники кривд українського народу»; «В боротьбі за волю України»; «На службі Бога й Батьківщини»; «Станиславівські діячі»; «По смертні згадки». Подавляюча більшість статей та нарисів у цих розділах носять історично-біографічний характер. Найцінніші в книзі матеріали мемуарного характеру, зокрема спогади-свідчення очевидців і сучасників

історичних, чи історично-політичних подій, характеристики окремих постатей, що їх знали автори, та нариси про міста і села Станиславщини, що подали їхні колишні мешканці.

В Альманахові (в першому, а зокрема в другому томі), як у жодному іншому регіональному збірнику, досить детально узглядно діяльність організації УВО-ОУН та боротьбу УПА у Станиславщині проти обох окупантів України під час і після Другої світової війни, що слід вважати вельми важливим позитивом цього видання. Численні світлини у свою чергу доповнюють зібраний матеріал у цій книзі. Збірник заосмотрений коротким резюме в англійській мові та «Покажчиком імен і назв місцевостей» першого і другого томів (біля 6,500 гасел), який значно улегшує це видання як свого рода довідник тієї округи Західньої України. Також цінним додатком до видання треба вважати копії мап Станиславова; одна із них була видана 1919 р., тобто під час самостійности України, на якій більшість вулиць міста названі іменами українських визначних постатей, як наприклад, вул. Хмельницького, Мазепи, Орлика, Сквороди, Шевченка, Франка, Лесі Українки, Грушевського і т.д. Друга мапа в польській мові напевно з міжвоєнного часу.

Так, отже, Станиславщина задокументована у двох об'ємистих книгах, що появились заходами її уродженців у діаспорі. Проте відрадним явищем треба вважати, що ця документація ще не закінчена і Центральний комітет бувших мешканців тієї округи підготовляє третій том *Альманаху*, бож поза обсягом двох перших томів осталися ще такі важливі теми (назву лише деякі з них), як релігійне й політичне життя Станиславщини, передусім діяльність українських і чужих політичних партій; асиміляційний процес під час австро-угорської та польської окупації; еміграція з тієї округи, а зокрема масакри українських політичних в'язнів большевиками у станиславівській тюрмі 1939-1941 рр. Було б добре узгляднити також діяльність українських організацій під час Другої світової війни, про що можна знайти широкі звідомлення, напр., у Львівських і Краківських Вістях. Конечно присвятити окремі статті або спогади професорам Української державної гімназії, яка вважалась найповажнішою серед українських середніх шкіл країни, а учні називали її «криміналом студентів». Майже всім її професорам учні залюбки надавали свої «імення», які залишилися з ними до смерти.

Окремі статті появились лише про С. Никифоряка («Бідного») та І. Голембйовського («Сігму»). Потрібно ще про композитора і диригента хорів Я. Барнича; визначного педагога Д. Ліськевича; славного графіка й карикатуриста О. Сорохтея («Русина»); літературознавця Ю. Чайковського («Юльця»); відомого ботаніка-винахідника П. Ростинського («Куферка»); природника й виховника молоді О. Лисинецького; чи навіть споминів про неукраїнців М. Фольгера («Дурс-я») або М. Плячека («Сълепу крову»), що був пострахом для українців-матурантів станиславівських гімназій. Слід помістити статті про відомого культурного діяча та організатора театрів в Калуші Я. Рубчака і його дружину Анну (з Микульських) Рубчакову, що була діячкою в жіночому русі і шкільництві Калущини (це батьки відомого поета й літературознавця д-ра Богдана Рубчака, професора Іллі-

нойського університету в Чикаго). Також кожний з братів Фединських за-слуговує на окрему біобібліографічну статтю. Передрук загального короткого життєпису д-ра М. Кушніра слід доповнити статтею зокрема про його діяльність в організуванні читалень «Просвіти» на Станиславівщині. Нарешті, життєписи редакторів та членів ред. колегій обох томів Альманаху повинні знайти місце у третьому його томі.

Великою прогалиною у виданих томах являється брак бібліографії, яким грішить переважна більшість регіональних збірників, що значно знижують таким чином їхню вартість в очах поважних дослідників (у другому томі лише три статті заосмотрені бібліографічними примітками, або коротким списком праць). Правда, в передмові до другого тому подано, що при праці над збірником використано деякі джерела, з яких названо сім позицій. Шкода, що не вдалось (бо не подано у списку) використати хоч би ще таких довідкових джерел, як *Шематизм Станиславівської єпархії*, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, *Ignaz Tittel Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes im Königreiche Galizien...*, *Prag, 1913*, в яких Станиславівщина прекрасно заступлена. Щодо бібліографії про цю округу, то вона начислює сотні окремих видань, зокрема статей і нарисів в українській, польській, німецькій та напевно в інших мовах. Ці та інші доповнення чекають своєї черги, щоб бути вміщеними у третьому томі цього монументального видання.

Роман КУХАР

ПІДСУМКИ «ЗВІТУ З НАРОДОВБИВСТВА» РОБЕРТА КОНКВЕСТА

Robert Conquest. The Harvest of Sorrow. Soviet Collectivisation and the Terror-Famine. Oxford University Press, New York, 1986, 412 p.

Українському читачеві цієї вагомої праці «Жниво журби» видатного англомовного советознавця добре відомі трагічні події в батьківщині 1930 років та злочинна участь у них большевицької Москви. Наш читач знає з історії і часто з власного досвіду, хто тут провинник, а хто жертва, чого й доказувати не реба. Тому й повільне розгортання теми у праці Роберта Конквеста — від конфліктів безземельних селян з т.зв. «куркулями», себто місцевими багатіями, ліквідації в Україні самостійних господарств і насильного заведення колективної колгоспної системи новітнього невилічності — може видаватись зайвим, тут і там циферно надто зрізничкованим вступом до властивої теми — великої трагедії голодомору, що має слідкувати. Вряди-годи складеться в читача враження, що Роберт Конквест не достатньо усвідомляє різницю між українським добольшевицьким

селом, з його вільною громадою індивідуальних особовостей покріпосного часу, та сільською «общиною» закоріненої з поколінь системи московського рабства з його умасовленою, зматеріялізованою духовістю непротивлення злу. Вже сам зовнішній світлий вигляд українського села з чистими, побіленими хатами серед зелені садків, різко відмежовував кордон від похмуро-чорних, нечепурних сільських «ізб» московського краєвиду, у сприйманні спостережливого чужинецького туриста. Така ж і духово-інтелектуальна різниця між українським селянином, що прагнув до освіти й поступу, та московським відсталим, пасивним мужиком. Ніякий чужинецький дослідник не зможе вникнути у природу світоглядних різниць між українською окцидентальною духовістю та пасивно-орієнтальним психічним складом москвина. Тому й незнання цих тонких різниць у психіці й відмінному національному характері представників обидвох різних народних мас важко класти в вину чужому нашій людині дослідникові.

Зате висліди обережного підходу Р. Конквеста до його предмету студій і об'єктивне заключення його дослідів трагічної ситуації в Україні тридцятих років мають свою тверду стійкість і виявляють безперечну доказову силу. Висновок з роздумів над методом досліду у праці Роберта Конквеста такий: хоча чужинецький дослідник не міг основно пізнати сутности українського волелюбного народу, у відрізненні від московського безпросвітнього мужицтва — сліпого знаряддя в руках вождів імперії зла, він дав безпристрасний, речевий звіт з критичного положення в Україні, особливо під час голодомору 1932-33 років, поінформувавши західний світ середниками знаменної йому ментальности конкретних фактів про українську трагедію, куди точніше і зрозуміліше, як це зумів би вчинити наш дослідник, не завжди вільний від суб'єктивного, емоційного підходу.

У своїх логічних виводах автор «Жнива журби» ось що стверджує:

Сталін, Молотов, Каганович, Постишев і ціла большевицька верхівка не залишили офіційного документу (декрету) про свою самовільну відповідальність за терор голодомору в Україні, як чогось подібного не вчинив і Гітлер супроти жидівського голокосту, проте немає сумніву, що вина за голодомор, його виникнення й перебіг, паде на них. Причина голодомору, — пише шан. автор, — заключається у вимогах Сталіна й компанії у надмірних і неспосильних збіжєвих здачах. Не зважаючи на те, що українська партійна верхівка остерігала Сталіна про неспроможність населення виконати вимагану норму й марєво голодової катастрофи, як вислід державного насилля над ним, советський уряд неодмінно далі вимагав ту ж саму міру припису аж до крайньої голодової кризи. Доведення провідників партії в Україні й деяких інших довірочних урядові людей (напр., жінки Сталіна, Алілуєвої, що згодом поповнила самогубство від свідомости злочинности свого чололвіка) до Сталінового відома про розміри голодомору в Україні не припинили насильного способу позбавлення харчових залишків українського населення у стадії загибелі.

В той же час не встановлено мінімального розподілу хліба по охопленних голодом селлах, хоч їх заведено всюди в Росії й по зросійщених містах

України. Селянам з районів, де панував голод, заборонено переходити до міст у пошуках за хлібом для їхніх родин і дітей, а кому пощастило туди пройти, від таких відбирали закуплений хліб і проганяли їх на певну голодову смерть, що вже спустошила широкі простори України. В той же час не бракувало хліба в корінній Росії, проте її кордони з Україною заблюкували відділи ГПУ, внеможливлючи доступ туди українським селянам в найбільшій потребі. Хоч у колах суспільства й по советських урядах було відомо про засилля голоду в Україні, говорити про це заборонено, а поготів поширювати страшні вістки за кордон СРСР. Порушників тієї заборони арештовано й запроторювано в концлагери. І до сучасних днів справа голодомору в Україні — це «табу» в СРСР.

Під час голодової трагедії в Україні советський уряд не тільки не приймав закордонної допомоги, але для обману світової opinio, вислав транспорт збіжжя за кордон, мовляв, поголоски про голодомор безгрунтовні. Деяким кореспондентам із-за кордону, як напр., прем'єрові Франції Едвардові Еррію, під час його гостинного побуту в Україні показували члени советської влади заздалегідь приготовані обманливі, т.зв. «Патьомкінські села», з обильними харчовими припасами. Еррію і подібні йому безпричасні до трагічної долі українського населення люди розписувалися згодом по органах європейської преси про добробут в СРСР, заперечуючи чутки в Європі про голодомор в Україні. До найбільш нелюдських аспектів зумисно заведеного голодового терору в Україні, що вигубив понад сім мільйонів українського населення, належало жорстоке знищення або окалічення на все життя цілого покоління неповинної в нічому селянської дітвори. Аби зламати хребет українського народу, терористичний процес голодомору супроводила Сталінська злочинна кліка нищівним переслідуванням і ліквідацією представників української культури, Церкви, словом, духового проводу України, в намаганні викоринити доценту українського національного духа й переформувати український нарід на зразок «простого советського чоловіка» — раба.

За відкриття всієї, прихованої озвірілим советським режимом, правди на світовому форумі, українці в цілому світі вдячні Шан. Авторіві.

Звітових неточностей у книзі назагал мало, одну з них тут приведемо: Автор в одному місці звітує, що большевицьких дигнітарів — земляка Чубаря, росіянина Постишева й поляка Косціора, всіх разом згодом розстріляли в ув'язненні, а це не вірно. Власа Чубаря та Станіслава Косціора знищили 26 лютого 1939 р., а Павел Постишев мав десь пропасти 10 грудня 1940 р.
